

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

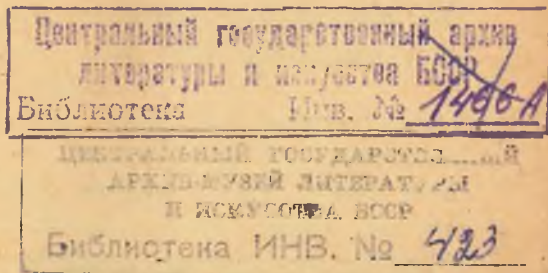
МАЛАДНЯК

Штомесячная літаратурна-мастацкая
і грамадзка-політычная часопісь
Цэнтральнага Бюро Ўсебеларускага
аб'яднання поэтаў і пісьменьнікаў
„Маладняк“

===== П А Д Р Э Д А К Ц Ы Я І =====
М. ЧАРОТА, М. ЗАРЭЦКАГА, АЛ. ДУДАРА

Год выдання пяты

С ш ы т а к ш о с т ы
Ч Э Р В Е Н Ь

ВЫДАНИЕ ЦБ „МАЛАДНЯКА“
М Е Н С К — 1927

ЖИВЛАНА

Живлана — це книга, яка
повідає про життя, про
людей, про їхні думки
і почуття. Це книга, яка
повідає про те, що
єсть на світі.

Живлана — це книга, яка
повідає про життя, про
людей, про їхні думки
і почуття. Це книга, яка
повідає про те, що
єсть на світі.

Живлана — це книга, яка
повідає про життя, про
людей, про їхні думки
і почуття. Це книга, яка
повідає про те, що
єсть на світі.

М. Лынькоў

3 мінулых паходаў

Над Бугам

Хто ня любіць адпачынку на зялёных лугох, асабліва, калі пякуць мазалі пасья пераходу і пацягвае живот ціхім сумам аб кашы з салам, аб шклянцы чаю з пахкім хлебам салдацкім. Адпачын быў, але ня было кашы, ня было сала і толькі жыдкі чай булькаў у кацялкох сярэбранымі пузырамі. На пузырах скакала сонца, а навокал лугі расьцьвіталі курасьлепам і незабудкамі, і дзесьці там, каля вёскі, кудаталі куры.

І ўсім было весела, усе сьмяяліся, сьмяяліся сонцу, падобнаму часам на курасьлеп жоўты, сьмяяліся незабудкам і цвятам купальскім, сьмяяліся Ваську Шкетаву, які варыў ужо гадзіны са дзье жыта з сырымі падабабкамі. Ён часта бегаў да рэчкі мяняць вадку ў кацялку, бо не хацела жыта мяккім быць, ніяк не ўдавалася варыва Ваську, хоць і быў ён на гэтыя штукі адменны майстра, бо быў Васька раней за кухара ў Маскве. За кухара не за кухара, а падкухарам, так сказаць, аб чым кожны з нас дасканала ведаў. Ведалі, бо сам Васька ня раз казаў аб гэтым і, калі сумняваўся хто, ён казаў заўсёды:

— Ты ня вярыш... Ня верыш, вось табе крыж часны і зялёныя макаўкі, няхай я з месца ня ўстану, калі не ўбяру табе селядца такім чынам, што запяе язык твой хэрувімскую з багародзіцай. Эх, ёлкі-палкі зялёныя...

Але ня гледзячы ні на ёлкі, ні на палкі зялёныя, не падавалася жыта кулінарнаму мастацтву Ваські, хоць даўно павыкідваў ён з кацялка падабабкі, насыпаў у жыта недзе скрадзеных чарніц сушаных і ўсё варыў і варыў, варыў да дзесьтага поту. Не даварыўшы панюхаў і, памянуўшы хрыста са ўсім сваяцтвам, выліў цудоўную страву са ўсімі прысмакамі пад лазовы куст, спаласнуў кацялок і, зачарэпнуўшы ў кагосьці

кубак чаю, падступіў да кампаніі, якая вяла шырокую дыскусію пра папоў і ксяндзоў.

Чырвонаармеец Тарас, уфімец з-пад Белебею, спрачаўся са старым фурманом панам Антосем—хто лепшы: поп ці ксёндз. Спрэчкі былі гарачыя, бо для некаторых само пытаньне было, так сказаць, цікавым і важным, патрабуючым безадкладнага вырашэньня. У дыскусію ўмешваецца Васька.

— Эх, ёлкі-палкі зялёныя! Яны аб ксяндзох, яны аб папох... Ды начхаць я хацеў на іх, на ўсіх, нашлі аб чым языкі часаць. Эх, людзі вы, чалавечыкі...

Дыскусія відавочна расстройваецца, пане Антось незадаволены лезе ў кішэню за табакеркай. Тарас, зірнуўшы на неба і пачухаўшы сьпіну, прымайстроўваецца спаць пад арбай, паслаўшы ўсьлед Ваську пару ня зусім прыемных пажаданьняў. Усе разбрыдаюцца пад арбы, а Васька, Васька йдзе да вёскі пашукаць яек курыных, на якія ён вялікі аматар і вялікі спэц па адшукваньню курыных гнёздаў.

Сьпяць хлопцы пад доўгімі арбамі. Коні хрумстаюць сена, авёс. Натапырыліся ўгору аглоблі жоўтыя, нацэліліся ў бяздонныя люстры блакітныя, якія прадіраюць беласьнежныя воблачкі. Плывуць воблачкі, карагодзяць, з блакітам зьліваюцца, нікнуць і тонуць у пяшчотных хвалях сонечных. Нікнуць і тонуць... Хрумстаюць коні авёс, умінаюць зямлю капытамі. Хрумстаюць коні авёс... Ня сьпіцца Ёвану...

Ён пакінуў у далёкай вёсцы разанскай жонку з чатырма дзіцянятамі, аб якіх часта і часта думае. Вось і сягоньня, ляжачы каля арбы, ён некалькі раз уздыхнуў, успомніў далёкія сенажаці, роднае поле, палосы аўсяныя, п'яныя канаплянікі. Уздыхнуў, сказаў уголас:

— Ё як яна там, ці ўправіцца ў час, ці даглядзіць...

— Хто, што, чаго?

— Вядома хто—жонка...

Ё чорная барада Ёвана нярухома вісіць, з хвіліну вочы ня міргаючы глядзяць кудысьці ўдаль, праз лясы, праз дарогі, праз празрыстую дымку палёў.

— У нас, брат, цяпер самы гарачы час у полі, а рукі, яны, браток, адны ў гаспадарцы, куды іх ня кінь—не абярэша працы, а я вось лодыр...

Іван сумуе аб працы, сумуе аб каласох жытніх на сваёй паласе, аб заліўных сенажацях, аб дзецях-румзах, аб жонцы, аб тым, што ня шкодзіла-б плуг наварыць, бо, мусіць, сыцёрся атвал даўно. Многа аб чым ёсць падумаць, і каб прыбіць трохі думкі да сырой зямлі, прыглушыць іх чым-небудзь, Іван знаходзіць сякую-такую працу. З салдацкай кайстры дастае штаны і пачынае старанна прышываць адарваны гузік. Тоўстую шэрую нітку шморгае наперад кавалачкам воску, каб даўжэй быў нітачны век. Закручвае на пальцы вузел і пачынае арудаваць іголкай, з якой, відаць, ня так яму зручна абыходзіцца, як са штыком.

Іван шые старанна, аж пот выступае на лысіне, але-ж і гузік цяпер не адарвеш паўротай салдат, прышыў гузік на век, штаны падзяруцца, а гузік цэлы будзе. Завязаўшы на нітцы вузельчык, Іван перагрызае яе вострымі беласьнежнымі зубамі, акуратна складвае, здуваючы пылінкі, штаны і кладзе іх у кайстру. З хвіліну думае нешта, маўчыць, потым кажа суседу:

— Бач, гузік—невялічкая справа, а павінен ён, гузік гэты самы сваё месца мець, бо ня можа адзежына быць без яго, як, напрыклад, карабін твой без затвору.

— Ну, параўнаваў... яшчэ што скажаш...

— А то і скажу, павінна кожная рэч сваё месца ведаць, іначай, голуб мой, не парадак. Вось я, напрыклад, сябе возьму, хіба я чалавек цяпер...

— А хто-ж, мо' блыха вадзяная?

— А мо' хужэй і блыхі. Бач, мазалі чэшуцца, ім працы падай, а дзе яе возьмеш. Якія ўжо суткі йдзем, а хоць-бы што, хоць-бы штыком паварочаць, ці што...

— Хто-ж вінават, калі ўцякаюць бяз памяці белыя, ніяк не дагнаць іх...

— Так, не дагнаць...

Іван зноў корпаецца ў сваёй кайстры, наводзіць парадак, складвае да месца ніткі, кавалачак воску, агрызкі засаленай паперы, абмусолак аловачны, пушачку з-пад ваксы з іголкам і сухарны мяшчок з цукрам, старанна зашыты—будучы падарунак жонцы. Пераклаўшы ўсё ў парадак, агледзеўшы ізноў пару новых, толькі што атрыманых, летніх анучак, Іван доўга любуецца на сваё багаццё, на сваю салдацкую гаспадарку.

уздыхае разы са два, завязвае кайстру і вымае з-за пазухі скомчаны канвэрт, закаплены салам. То ліст ад жонкі.

Калі няма чаго рабіць, Іван заўсёды чытае гэты ліст, чытае паціху ўголас, каб чуў і сусед.

— ...І яшчэ кланяецца табе ўсеніжаючым паклонам сын твой Кірыл Іванавіч і гаворыць ён ужо „тата“. І яшчэ пішу табе, дарагі супруг мой, Іван Сяргеевіч, што жыта на „лужках“ вымакла зусім, затое на гары і пад лесам сыцяной ідзе, не пралезеш. І яшчэ ў цялушкі ўжо рогі вырасьлі і болей каровы ня сьсе. І ці праўда, Вань, што палякі, нехрысьці, ня нашае веры, так і на сяле бабы баюць. І яшчэ пішу табе, дарагі мой супруг, Іван Сяргеевіч, што жысьць мне ня ў жысьць, і калі лягу я цёмнай ночанькай, ніяк воч не самкну, бо ў іх сьлёзы стаяць і пакута мая, доля мая гарапашная, бо ня маю я шчасьцейка пацалаваць цябе ў твае сахарныя вусны. І яшчэ жадаю табе скорага поспеху ў справах рук тваіх і ўсякага шчасьця ў тваёй салдацкай долі.

— Та-ак... жаласьлівая ў цябе баба, відаць...—уздыхае сусед і круціць цыгарку з газэты.

— Баба, браток, як баба, найлепшая баба, што і гаварыць, на ўсё спрытна.

— Гэй, ты, пяхцёр, разьлёгся тут бабай разанскай, нельга і да арбы падыйсьці—раздаецца раптам голас Ваські Шкетава, прышоўшага з вёскі.

— Ну, ты памалу, ня рыкай,—бурчыць супакойна Іван.

— Табе гавару, ці не, павярніся, дарогу дай.

— Можаш з другога боку падыйсьці.

— А я табе гавару—павярніся і ніякіх гваздзёў.

— Адчапіся...

— А-а-а... дык ты так, пачакай-жа, я цябе павярну...

Васька Шкетаў цягне Івана за нагу ад арбы. Ён і так-бы падышоў да арбы, але як-жа, хіба можа хто становіцца Ваську на дарозе. Іван сапіць, чырванее і злаўчыўшыся дае пашапцы Ваську. Апошні адразу кідае нагу, бо чуе, як нешта ліпкае і цягучае льецца за каўнер, льецца па твары, залівае шыю і вушы.

Іван на хвіліну слупянее ад перапалоху, потым заліваецца грамавым рогатам і толькі бабы-фурманшчыцы, сашчарэпіўшы

— А божачка-ж мой, забілі хлапца, забілі, бач, і мазгі пацяклі.

А „забіты“ спрытна бяжыць да рэчкі, скідае шапку, старанна абмывае галаву і каўнер гімнасьцёркі, потым доўга лае Івана:

— Пяхцер ты разанскі, ёлкі-палкі, і больш нічога, бач, усе яйкі пад шапкай пабіў, вось табе й дуля цяпер, а не яешня, пасмакуй цяпер трасцы з макам.

— Хопіць з цябе шчэ ў кішэнях, а пагавары вось толькі—і тыя патаўку.

— Ат, з табой гаварыць, ёлкі-палкі...

І каб падалей ад граха, Васька йдзе да цяпла і пячэ моўчкі ў прысаку яйкі, цярпліва перасыпае іх гарачым вугольлем. Сядзіць і маўчыць, а ў галаве мітусяцца думкі, лянiввыя думкі, туманныя.

— Хутка яйкі сыпякуцца... Ну і што-ж з таго? Зьём я іх, ну і што-ж, болей нічога... Дурань быў, не сыцягнуў курыцы, а была нішто і зручна-б узяць, эх, падзакусіў-бы, ёлкі зялёныя... Але што з таго, глупства ўсё, хіба вось галіфэшку справіць мадней, каб дуліся на ўвесь сьвет пузырамі гэткімі важнецкімі з чырвонымі кантамі—нябось і дзяўчаты ня крысіліся-б тады. Але што дзяўчаты, хіба іх ня бачыў і, ёлкі-палкі, калі сам я, эх, што гаварыць, нічога ня варты, мухаморына адна, так нешта-нейкае з боку-прыпёку...

І ўспамінаецца Ваську ня жыцьцё, а нейкае непаразуменьне—быў падкухарам, быў і чалавекам у тракціры, потым неяк здарылася—захляснула Ваську жыцьцё цёмнай хваляй і куды ні кiнь на жыцьцёвыя сьцежкі мінулыя, на іх толькі баўтаюцца кішэні павыразаныя, павыціснутыя шыбы вакон, клумкі бялізны крадзенай, цёмныя сiнякі пад вачмі і пабітыя рукі, пабітыя ногі. Праўда, успамінаецца яшчэ тоўстая Манька, якая дарыла любоў за пяць пятакоў і была гэта любоў гарачэй да тых, хто зьвінеў серабром перад медзьдзю, хто не ўглядаўся, даючы пятак—якога ён году. І так брыдкі былі яе потныя абнімкі, калі, круцячы любоў, яна гнусавіла часам пад Васькай:

— Купі, Васька, залаты брасьлет, буду век любіць, маё золатца... А ня купіш брасьлет... купі семечак.

І біў тады Васька кулаком па жыдкіх грудзёх Манькіных, біў і поныгававаў.

— Ты цяпер пра любоў мне кажы і ня кідай на сэрца гнілых семечак... гнілых семечак, ды брасьлетаў тваіх непатрэбных...

Але што Манька? Хіба ёй зразумець душу Васькіну, хіба з ёй гаварыць пра сэрца, у якім палаюць часам нязьведаныя агні, непазнаны сум аб чымсьці дарагім у жыцці, дарагім і загубленым, якое ня вернеш ніколі. І што яно—гэтае самае непазнанае—ня ведае і Васька сам. Вось устае нешта перад вачмі, дарагое, дзіўнае, сатканае з дзіўных жаданняў, са святлых надзей, апавітых нібы сонцам ружовым, а што—не разьбярэш добра.

Але добра ведае Васька, што за гэтым самым, непазнаным і нязьведаным пайшоў ён у Чырвоную армію. А мо' прыдзе шчасьце, звычайнае шчасьце людзкае, якога ня бачыў Васька ніколі.

У прысаку трашчыць шкарлюпа.

— Эх, ёлкі зялёныя, яечкі чуць не спаліў. Гэй, ты, цяцера разанская, хадзі на яешню!

— Еж сабе сам на здароў'е—бурчыць з-пад арбы Іван.

— Хадзі, хадзі, пяхцёр, чаго дуешся...

Іван думае з хвіліну—ці йсьці, ці ня йсьці, але пацягнуўшы носам прыемны пах ад цяпла, нерашуча падымаецца, апіраецца на локаць і глядзіць на Ваську, які падкідвае яйка ў руках, каб астыгла. Ну дзе тут сьцерпіш, і Іван рашуча падымаецца, укладвае наперад сваю кайстру на арбу, акуратна пакрывае яе шынялём і йдзе ў развалку да цяпла, да Ваські.

— Бяры вун тое, павінна гатовым быць.

Між Іванам і Васькай цячэ мірная бясёда. Васька расказвае, як удалося яму ў вёсцы з яйкамі, як падміргнуў ён маладой паненцы і як яна праз вакно паслала пацалунак яму.

— Мо' дулю?—сумняваецца Іван.

— Ну... выдумаў, табе толькі дулі і сьняцца...

Хутка Іван расказвае, як качаў ён калісьці ў вёсцы яйкі на паску і выграваў заўсёды:

— Бачыш, трэба сакрэт такі невялічкі ведаць. Не кладзі яйцо проста, а трошкі бачком, бачком. Яно як пакоціцца—коціцца, коціцца ды як чукнецца ў самы, гэты, значыцца, акурат...

— Та-а-к...—адказвае Васька. Але ён ня думае ўжо пра яйкі. Васька глядзіць на сонца, якое зьнізілася над далёкаю

вёскай, ушчэрбілася ветраком, спускаецца ўсё ніжэй і ніжэй. Хутка ноч, а ноччу, чуў Васька, наступленьне, пераход за Буг. І раптам, нібы падштурхнуты кім, ён гаворыць вясёла:

— Жы-ы-вём, Ванька!

— Чаго?

— Нічога...

Булькае вада пад навішымі лазьнякамі.

Булькае чорнымі пузырамі, бо як сажа—цёмная ноч. Ля поўначы блізка. Над Бугам мёртвая цішыня, толькі там, пад лазьнякамі, чуюцца прыдушаныя ўсплёскі вады. Не разьбярэш адразу, ці то хвалі на хвалі сярдуюць, і злосныя—б'юцца адна аб другую, наганяюць адна адну і ў бяссьільлі сваёй барацьбы, ліжуць пясок прыбярэжны языком вадзяным, халодным... А мо' насыцілаюць сапёры масты—надуўныя пантоны.

Так, насыцілаюць.

Мы ляжым у лазьнях і чакаем з хвіліны на хвіліну, калі скажучь нам:

— Па два ў рад, на пантоны.

З-за Буга глядзяць у цёмнай сьлепені тысячы вачэй сьмерці, глядзяць таемныя, нявідомыя, як дно Буга начнога. Мы павінны ўзяць той бераг, адагнаць вочы сьмерці далей, каб на тым беразе сустрэць сонца, а з ім разам залатую радасьць жыцця і посьпех наступленьня.

Поплеч Ванька ляжыць, Ванька разанскі. Перад выступленьнем ён выняў з кайстры салдацкай свае заветныя штаны з прышывым гузікам новым, паглядзеў неяк дзіўна і, прыбраўшыся ў іх, сказаў ціха і глуха:

— Яно, браткі, усяк бывае... Натое-ж ён Буг, бачыў днём, як круцяць віры на ім, аж жоўтая пена з пузырамі скача...

І мы зразумелі Івана, хоць ён і не гаварыў пра польскія акопы на тым беразе, памянуў толькі пра пену.

І цяпер Іван нецярпліва шапоча:

— Ах, хоць-бы хутчэй, хоць-бы хутчэй...

А поплеч Васька Шкетаў, захлібаючыся, сыпле незразумелыя словы:

— Ноч ты мая, ночанька, ночанька блакітная...

— Што ты вярзеш нямаведама што, якая табе блакітная?

— Каму што, а мне блакітная. Каму цемень, а мне—жысьць ты мая, жысьць ты мая размалінавая!

І нахіліўшыся да мяне на вуха, Васька шэпча з запалам:

— Братка ты мой, братка родненькі. Жыву-ж я цяпер, жыву, чалавек я цяпер, не абы-хто...

— Што з табой?

— Ах, хіба табе зразумець мяне... Брат ты мой даражэнькі, кім я быў да гэтага часу, а цяпер хто я? Хто я цяпер? Ты кажаш, цёмная ноч, а мне яна сонца сьвятлей, бо вочы мае адкрыты, вочы бачуць жыцьцё... Ня тое... не старыя дні... Эх, ёлкі зялёныя, няхай-бы дні твая захлынуліся ў гэтай начы... Жыць я пачаў цяпер, жыць, чалавечым жыцьцём, вось у чым справа... чарвяк я быў і нікчэмны чарвяк, а цяпер, цяпер...

Шалясьцяць галінкі лазняку прыбярэжнага ад мядовага подыху ночы. Булькае вада чорнымі пузырамі. Дзесьці там, далёка, на тым беразе, мусіць на старой сівой званіцы прагудзеў мілагучны звон і пранесьліся гукі ў цёмных пахучых туманах ночы, скалыхнуўшых паветра медна-шаўковымі нявідомымі хвалямі.

— Эх, мусіць дзэве гадзіны ўжо...

І зноў напружаная цішыня, закаваная ў ланцугі чаканьня, чаканьня невядомага, магчыма, страшнага, чаканьня непазнанага, якое нават пасля пазнаньня становіцца зноў таемным, зноў чаруючым для чалавечага сэрца.

Вымі сэрца сваё, адкрыў перад ім усе таямніцы жыцьця, ахутай цеменьню і халоднымі туманамі ночы і падстаў яго пад сьвінцова-агнёвыя віхры і замрэ яно болей ціхім, салодкім, заные ад суму і радасьці—у гэтым вась яно—непазнанае і чаруючае...

Цішыня. На тым беразе загарэлася іскра, мусіць неасцярожны часавы запаліў папяросу, закалыханы цішынёю ночы і марамі аб далёкай Пазнані.

Загарэлася іскра і згасла, і толькі Васька дыша часьцей і гарачы шэпт яго апальвае твар мне.

— Вось успомню я, успомню... Каменьні шэрыя... Склізкія сыцены, ліпучыя і пратухлы кут... А сэрца, яно, браце, пустое, і ніякай у ім радасьці, ні агня ў ім, ні дыму—усё копаць адна, беспрасьветная копаць...

І закопчаны думкі.

І забруджаны рукі.

І сэрцу так хочацца жыць, яно хоча цвьісьці... І скажуць тады яму сьцены ліпучыя, брыдкія шэрыя каменны:

— Каханьне—што каханьне? Каханьне штука ня хітрая, толькі дай чацьвяртак і пазнаеш, што на сьвеце салодкае.

Так, чацьвяртак... І салодкае робіцца горкім, і ўсё жыцьцё тады—тухлыя сьцены памыйніцы. Не ў адным каханьні справа. Дорагі яшчэ вочы людзкія. А калі яны, гэтыя вочы, глядзяць на цябе халоднымі пузырамі бычынымі, а людзкія запалыя рты гнусаваюць лянiва:

— Гэй, ты, чалавек...

— Шантрапа...

— Замухрыжаны шкет...

— Што будзеш рабіць тады, хіба ноч расьцьвіце перад табой пахучымі краскамi... Не, папаўзуць нудныя думкі твае шэрай зьмяей па склізкіх каменнях, і сэрца патопіш у бруд. А цяпер... што цяпер, братка мой, родненькі, дарагі... Я цяпер...

З-за лазьнякоў чуцен голас каманды:

— Уніз, на пантоны. Ды глядзі, не бразкаці. І ніводнага слова, ні гуку—замры, бы вадою рты наліўшы.

І адразу ўсіх кідае ў хмель, хмель гарачы, вяsenьні і разам хмель восені яснай, калі ясныя думкі і гарачая кроў. А рукі і ногі нібы наліваюцца стальлю і цела прунжыніць, і ўглядаюцца вочы ў сьляпую цемень ночы і ў цёмную сьлепень будучыны.

Булькае вада чорнымі пузыркамі, пена віроў ліжа ногі і гойдаюцца калыскі-масткі зыбучыя, масткі пантонныя, надутыя... А ў сэрцы музыка. Граюць цудоўныя струны аб непазнаным, таемным, і гукі музыкі дзіўнай то запальваюць кроў агнямі, то астуджаюць яе крыштальнымі ільдзінкамі... Але тануць ільдзінкі, растайваюць у гарачым хваляваньні крыві.

Наўкол цішыня, толькі ціхія ўсплёскі вады, усплёскі прыдушаныя.

І раптам сіратой адзінокай прагрымеў выбух стрэлу. Бліснула ціхая цемень залатою істужкай агня. Здаецца, з хвіліну цішыня яшчэ мацней згусьціла свае нявідомыя фарбы, здаецца, ноч яшчэ ніжэй апусьціла свае мяккія чорныя крыльлі.

Толькі хвіліну...

І, абуджаючы лясы і цёмнае неба, узняўся і нібы зашалясцёў у паветры магутны рокат, усё сільней, сільней, запальваючы мора агню і пад морам вогненым замітусіліся ў карагодзе шалёным цудоўныя іскры.

Закіпела вада наўкол. Скалыхнуліся масткі зыбучыя, вадзяныя пырскі змяшаліся з сьвінцовымі віхрамі...

Штосьці вялікае прасьвірчэла з гарачым званам у паветры, бухнула недзе блізка і ўзьвілася вада ў агнявы клубок, які разляцёўся вадзянымі і сталёвымі пырскамі.

Гудзеньне сталі змяшалася з завываньнем сьвінца, з сударгаваі трэльлю вінтовак, і цёмнае, далёкае неба пералівалася па ўсёй сваёй шырыні хваравітымі дрыжачымі ўспышкамі.

А ўжо там, на тым беразе ўзьнімаліся віхрам новыя гукі.

То чалавечыя грудзі, напружваючы радасьцю сілы, рассякалі паветра грамавымі выкрыкамі „ура“.

І ў гэтых гуках талі, ніклі сьвінцовыя песні і ржавае сьвірчэньне сталі. Цемень ночы паблекла, паліняла, зрабілася шэрай, празрыстай.

Бераг стаў нашым.

А раніцою, калі першы промень сонечны прастроміў прапахлыя порахам халодныя туманы над Бугам, мы пахавалі сваіх таварышоў. І пахавалі Ваньку разанскага і Ваську, Ваську Шкетаву. Яны памерлі ад ран.

Санітарка Насьця, сьціраючы назойлівую сьлязу з вочаў, чытала ліст, які напісала яна пад Ванькіну дыктоўку. Ліст быў дадому:

— ...І пішу табе, дарагая мая супруга Алена, не палохайся ты... І што табе паклон з непабядзімага палку нашага... І яшчэ табе паклон ад сырой зямлі і жадаю табе шчасьця і долі, а таксама і маім дарагім сыном. І яшчэ пішу табе, што я ўжо...

Плакала Насьця, ня ведала, як ліст пасылаць, калі ён не дапісаны—не дачакаўся Ванька канца дыктоўкі. Плакала Насьця і каціліся сьлёзы на сіратлівую кайстру салдацкую, кайстру Ванькіну—яе пасылала Насьця ў разанскую вёску нечаканым падарункам Ванькавай жонцы.

Васька ня пісаў нікому, толькі усьміхаўся шчасліва і ўсьмешкай сваім таварышом, ды зьбялелыя вусны шапталі апошнія, незразумелыя для некаторых словы:

— Эх, позна, позна, і так рана, рана...

Аркадзь Моркаўка

* * *

Пашчапалі ў бойцы шмат касьцей,
У дажджы зялезным вар'яцелі,
А любоў, як раніца, цвьіце,
А любоў, як смага тая ў целе.

Ды навошта кос—ручак-зьмей
З-пад хусьціны, як з-пад хмары, гляне,
Каб тады ўсім церніцам надзей
Ў ёўні сэрца рыпаць да сьвітання...

Ты казала... шмат казала ты,
Але ростань нас дарыла болем.
Дзён тваіх напарстак залаты
Ня трымаць мне ўжо ніколі болей.

Травень... травень... хай гусьцее ліст,
Хай вішэньня ліст гусьцее новы.
Скажам потым мы: і мы жылі
І ў дажджы зялезным, і ў любові.

* * *

Ў чорных забатсьняў лужын
Ружавей...

— Мой любы, мой дасужы,
Абагрэй.

— Як сваю дарагую,
Пацалуй.

— Песьню чула я злую
На галу...

— Быццам ходзяць туманы
Па зямлі...

Прытулі, мой каханы,
Прытулі...

Плыла зорка і згасла
Ля сяла.

Залатым перавясла
Абняла.

Гралі тут за балотам
Струны мар.

І стаялі за плотам
Сьцены хмар.

Залатымі шнурамі
Лес аброс...

Тут пабеглі па раме
Кроплі сьлёз.

Задзівіўся я ніцы
Ля вакон—

Ў вір спывай крыніцай,
Шум і звон...

Васіль Каваль

Залатыя агні

(Вершы ў прозе)

„Ня спыніць, ня стрымаць ў падарожжы
Хто агнём гэтай сілы сагрэт.
Пабядзіць дух паўстанчанскі зможа —
Комсамалец, бунтар і поэт“!..
М. Чарот.

I

Вясна мая!

Пад акном маім дзёве бярозкі.

Шумяць-шумяць...

Простыя станы дзяўчын—беланогія бярозкі. Скручаны ўверсе зялёныя пальцы іх з белымі пярсьцёнкамі, чудь расквітнелымі; прыхарошаны маладухі—з караямі і ў блакітнай саматканай намётцы; шыі павязаны іх бяроствай-карой.

Схілілася набок адна бярозка, мусіць нягоды жыцця спаткалі яе, калі маленькай расла, убіраючы слодыч зямлі—бо зямля гэта радасьць дала і жыццё, бо ў зямлі многа сокаў і здольнасьцяй.

Другая—тонкая, роўная—цягнецца ўверх галавой ды красуецца: можа думае, можа не—

Вясёлая такая,

Кудравая такая,

Прыгожая ды прыбраная—у красе маладосці...

Бярозкі мае—думы мае.

Беластаныя ды вясёлыя—

Шумяць... шумяць!

Дый як ня шумець, як дум ня гнаць, калі ў шуме—гаворцы іх—

Радасьць.

Калі ў словах пераплецены дзіўныя зыкі—

Песьні-мэлёды...

От і вятры коўзаюцца па блоньню, сушаць зямлю халодную, прыгравае сонца—агністае сонца, палкае...

І сонца, і вецер, і шум-цішыня...

Гэта вясна йдзе.

Вясна мая—віхрастая, зялёная!

Гразка і брудна глядзіць-выглядае вясковая вуліца, глушыць гоманам, крыкам, рыканьнем кароў.

Круглы твар сонца касьнікамі азалаціў хату, дзе радзіўся і ўзрос я, дзе стрэхі з саломы, дзе сьвятло з лучыны цьмяна сьвяціла і газа чарніць сьцены...

Пацякло па рэчцы разводзьдзе, зламаліся раптам крыгі ды нясуцца нястрымана ўніз, ламаюцца крыгі. Ходзяць людзі глядзець на разводзьдзе.

Я гляджу. Ня ведаю. Думаю—так у жыцьці ці ня так...

Ой, жыцьцё—шырачэзнае поле—не разгоніш ты дум!

Хай зялёны за вёскаю гай сумуе—буду я сумаваць, хай раскінецца рунь вялікая—будуць людзі сьмяяцца, буду вясёлы я.

А там—межы, мурог ды трава расістая.

І горкім палыном пахне часта...

Поле няроўнае за вёскай.

І далі-далі.

Такія прыгожыя, сонечныя такія далі вясною.

Ды не заўсёды й далі яскравы: то туман пасьцеліцца ды зачыніць іх, то навальніцы і хмары пялёнкай засьцеляць.

І ніколі не забыць мне пра тое, што было, бо вельмі-ж моцна яно ўелася, і ня вырвеш, хоць-бы й хацеў, кавалкі тых пачуцьцяў—пра бярозкі ды далі...

Вясна мая—зялёная, віхрастая!

Колькі я вёсен перажыў, колькі перажыву іх,—і кладуцца на голаў яны зелянінаю, туляць і гоняць мінулае...

У казках вятроў, у шуме бяроз—ясны вобраз.

Пасьвіў я статак, нібеў, дамагаўся ў жыцьці прыгожага, хацеў збавіцца крыўды, слухаў ды думаў, як людзі вучылі жыць.

Пад жалейку з вярбы, пад пальцамі дзеда, плакала песьня дзявочая разам у лузе з жалейкай.

— Ой, жалейка, жалейка, чаму навучыла ты?!

— Палюбіць жыцьцё і размах, сілу сталёвую, сьлёзы і радасьць шчырую.

Жалейка, жалейка!

II

Маці

Плача старэнькая хатка.

Дробным дажджом, завірухай гадоў разбурана.

Так плача жаласьлівая маці, выціраючы сьлёзы, калі нехаця выпраўляе сына ў далёкі край, а сын—любы—нялюбы ідзе самохаць шукаць далёкага, не зважаючы на горкія мукі маці, на ціхі сьлёзы...

І помню я, помню.

Гаварыла маці свайму сыну ў такі дзень казку, як раней, у дзяцінстве, гладзіла жорсткія валасы грубавата-пяшчотнай рукой, гаварыла такія ўдалыя словы.

— Любы мой, добры сын!

Ня стара яна, толькі шмат маршчын, ды вочы глядзяць з каханьнем, з пакорам.

Гаварыла яна і думала ў казцы:

„Ой, ці будзе што з сына?

Ці знойдзе шлях свой шырокі?

А мо' заблудзіцца ў віры, у разводзьдзі.

І ня знойдзе, чаго шукаў?..“

Вырасьце сын, пойдзе сын з гнязда роднага ў нязнаных мясцінах, бо любіць змалку вандраваць па сваіх і чужых разорах, любіць распытваць людзей.

Чаго ён шукае, чаго ён хоча?

Ня можа зразумець маці.

Пойдзе сын у чужую краіну, як у песьні тэй—за Дунай... Дунай. Будзе хадзіць-валацужыць з нахіленай галавою, бо шмат у яго дум, неразъвеяных ветрам, незамеценых сыцюжамі, як дзеразой абвіваюць розум.

Можа забудзе родных і маці.

Ой, як шкода!

Ды ня будзе таго ніколі: слодыч матчынага малака з грудзей прыкуе к зямлі, ня зьменіць ён роднай краіне, хоць і абойдзе ён шмат зямель, хоць і будзе краіна ў яго бяжмежаў.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ И КОПИИ МАТЕРИАЛОВ
Библиотека ИИЗ, № 423

А жыцьцё ён любіць так...

Але ж прыдзе—вернецца назад.

* * *

У зялёным і жоўтым садзе, дзе прыляцела зязюля лічыць гады і салавейка сьвішча так слаўна—

Спаткае маці сына.

Абветраны твар, пакалоты ў яго ногі.

І спытае з сьлязьмі на вачох маці:

— Сын мой родны, што табе лепш: ці маці твая, ці краіна?

І скажа сын:

— Люблю краіну і маці, што дала мне жыцьцё.

— Дык кінь ты ўсё!

Няхай маладая галава ня вісьне на грудзі...

Ты паслухай толькі, што шумяць нашы бярозкі, ты зра-
зумеі каласіцца як наша збожжа!

О, як добра сьвішча салавейка!

Мы з табою вось тут—у садзе, на прызьбе—толькі ўдвух.
Ня думай хоць зараз аб сьвеце вялізным і крыўдным, а паслу-
хай мяне. Часта ўначы, над малым пралівала я горкія сьлёзы,
думала ўсё аб табе, гадала; прарочылі людзі шчасьце, а яго
няма і няма, і ня будзе, мусіць.

Я засьпяваю табе, каб сущыць, тую песеньку—помніш?—
сьпявала ў дзяцінстве. Тады слаўны ты быў, вясёлы ты быў,
ня вешай, як цяпер, кудлатай галавы і ня было таго яркага
агню і вочы гарэлі тады ня так.

Пакладзі на калені галаву і ня сумуй, я абаўю шыю ру-
камі, буду рашчосваць валасы няпрыгладжаныя—о, яны заста-
ліся такімі-ж жорсткімі.

Я надзела сумысьля кужэльную вышываную кашулю
чырвоным палікамі, каб лепш спаткаць цябе.

Лісты скоро пажайцеюць; так і волас мой русы жаўцее
каса абсеклася.

А ты помніш—якой вясёлай была твая маці?

Яна так рада за сына і да труны будзе радавацца—толь-
кі ты не забывай.

Ты спазнаў сьвет. Які ён там, шырокі, як поле, ці вузкі,
як нашы загоны?

— Сьвет, матуля, адным—поле, другім—загоны...

Ня ўздыхай ты так. А мо' плакаць хочаш—ня трэба!

Ці не пакрыўдзіў хто на чужыне? Можа кахаў каго ў ка-
менных сьценах гораду (там-жа шум вялізны!), ды зьмяніла
яна на другога? Дык выкінь з галавы яе ймя і прыгожае абліч-
ча. Забудзь ты яе!

Я пачастую цябе самай лепшай страваю, надзену вышы-
ваную кашулю, што сястрыца твая вышывала. Неяк наская
кашуля, вышываная, больш падыходзіць табе, чымсь гэты кась-
нік-гальштук і модная гарадзкая кашуля.

От вечар хутка надыйдзе. Бачыш, заходзіць сонца ў кры-
вяным бляску; лес заірдзеўся; на нашых гонях, дзе ты араў,
цені забегалі...

Цяпер жніво. Прыдуць з поля дзяўчаты, яшчэ ў полі за-
сьпяваюць дажынковую песню.

Слаўна так.

Песьня будзе прарэсьціцца і дрыжэць.

Тады і заплакаць ня грэх.

Гэта добра, калі чалавек плача ад смутку-радасьці, калі
вільле ён лішнія слёзы...

На вуліцы заграе гармонік, загаворыць—ой, вясёла як!—
і мне, старой, хочацца ісьці скакаць... Шма ту нас добрых дзяў-
чат, а суседава даўно аб табе ўспамінае. Выбераш ты па сабе
дзяўчыну—русакудрую, чарнавокую, і пойдзеш пад гармонік
ў карагод. А то забыў можа?

Доўга будуць сьпяваць дзяўчаты і доўга будзе гармонік
граць...

Забудзь ты пра ўсё, хоць і пакрыўдзілі цябе (ты-ж пом-
сты ня церпіш).

Ня сумуй, галавы ня вешай!

Ты пойдзеш на вуліцу, там сустрэнуць цябе равесьнікі—
хлопцы з дзяўчатамі (ведаеш, некаторыя комсамольцамі сталі),
будуць пра ўсё распытваць...

А заўтра й мне раскажаш, як жывеш ты ў гарадзкім
грукаце, бо навука, людзі кажуць, розум заядае, і з навукі
людзі ўсё знаюць.

Я, старая, пайду—заўтра на жніво трэба раненька,
але спаць ня буду, цэлую ночаньку аб табе ўсё думаць буду,
гадаць...

А напасьледак сьпяю табе песеньку, тую, што ў калысцы

„Ёсьць у заюхны ды тры сьдзежачкі.
Адна сьдзежачка—у асіньнічак,
Другая сьдзежачка—у бярэзьнічак,
Трэцяя сьдзежачка—ў чыста поле...”

І засінее вечар.

Доўгія цені пакладуцца на вуліцы.

Гурбою прыдуць з пакосаў.

Чуеш, жніўная песня на загонах!

III

Горад

Вечар на вуліцы.

У горадзе—гром, камяніцы стукаюць.

Зорнаю сеткай неба навісла.

Электро-ліхтары гасяць зоркі, мітусяцца ў вачох.

Радые-словыносяцца над бляшанымі дахамі.

Моцна і ўпарта гавораць з напружанай думкаю, нясуцца аднекуль здалёк моцныя словы аб перамозе ў жыцці праўдай, што нястрыманай хваляй ахапіла сусвет.

Радые-словы прыносяць ды разносяць па ўсяму сьвету весткі.

З-за мора сіняга.

На Ёсход і на Захад.

На Ёсходзе жоўтыя людзі твораць вялікую справу вызвалення з прыгнёту стагодзьдзяў.

У той краіне высокія горы і скалы; там акіян-мора гулкі прыбоем аддаецца ў горад жоўтых людзей—Кантон.

І цягнуцца з рабочых кварталаў міліёны скручаных рук з бляскам у вочах, сьціскаюцца кулаккі...

То раптам заводзкі гудок прагудзіць.

Сырасьцю і жарам пахне ад каменных будынкаў.

Людзі ходзяць, зная-ня-зная куды, і што яны гавораць чаго яны хочуць, калі галасы пераплятаюцца ў рытме жалеза. І губляцца яны, і не знаходзяць адказу, бо ў горадзе—

Гром, камяніцы стукаюць...

Горад—жалезны асілак!

Знаю: стальны паравік цягне здабыткі ў вёску—з фаб

Гэтымі плугамі ўзаруць аблогі, тымі сярпамі жыта пажнуць, сенажаці будуць гудзець ад касілки, кніжкі й газеты пакажуць шляхі...

* * *

Я іду па бруку.

Іду ды думаю...

А мне здаецца, што ў гэту пору, у новых цяжкіх ботах, я іду па зялёна-квяцістым лугу.

Тапчу мядуніцу з рамашкамі, пракладаю ботамі сьлед у высокай траве.

І сьляды застаюцца, і шкода зялёнай травы.

Сьвішчуць косы, птушкі сьпяваюць.

Сонца над галавою.

Люблю я палкае сонца, калі грэе яно зямлю—і рады я, што пад сонцам, а не ў цяні...

Толькі не—гэта гулка адбіваюцца крокі.

Перарэзаў аўтобус вуліцу.

Я іду, а мары спадаюць.

Устрывожыў мяне прарэзьліва-гулкі заводзкі гудок.

Я люблю і заводзкі гудок.

Я люблю і шырокае поле.

На шырокім прывольлі радзіўся, горад паклікаў.

Толькі—ой, як!—люблю я прасторы палёў, музыку слухаць, хоць на час адарвацца туды...

І раптам, уздыгваю...

Э трэцяга паверху дому, у расчыненае вакно, даносяцца незразумелыя, вострыя гукі роялю.

І растуць... і растуць...

І шырацца... шырацца...

Вочы туманяцца, людзі глядзяць на мяне.

А мне здаецца, што гуляюць ды скачуць на вясельлі, што гармонік з цымбаламі дружна-ладна вядуць гаворку... Плача маладая, капаюць на грудзі сьлёзы...

Скачуць на вясельлі ды граюць музыкі.

Сьпяваюць вясельныя песьні...

І зьнікае з вачэй туман.

Толькі бачу я вуліцу, запруджаную людзьмі.

І от падняў я галаву ды і слухаю. І адчуваю я ў сабе сілу яшчэ непатрачаную...

Скора ня буду ў горадзе.

Выйду я раненька, на зары, у сваёй вёсцы на пакос, скіну боты цяжкія, абую, як раней, лазовыя лапці, ды пайду сьвістаць па лузе касою, па расе шырокімі махамі траву раскідываць. Паклоняцца краскі, ніцма падуць травы густыя, будзе сажэнны пракос...

А цяпер у мяне галава баліць, а ня рукі.

Ой, як моцна стукаюць крокі...

Ня шумяць пад акном маім дэзве бярозкі.

Можа бацька на дрovy пасек.

А калісьці...

Шумелі-шумелі...

Часам хочацца захлібнуцца ў грукаце ды жыць імкненьнем, часам забудзеш поле.

І далі-далі...

Такія прыгожыя, сонечныя такія далі вясною...

А ў горадзе—гром, камяніцы стукаюць.

IV

Залатыя агні

У карагодзе вялікіх дзён,—

Мы ідзем па шырокай дарозе...

А йшлі далёка, ішлі мы доўга.

Часам нудна было, і чорны змрок слаўся.

Часы ня лічаны, дарогі ня мераны.

І прышлі мы...

Агні гараць, ляцяць іскры бліскавіцай, вясёлкай.

Разгараюцца іскры ў полымя.

Ярка гарыць агонь, паблесквае, залаты агонь—няўміручы

І жаданьні таксама гараць.

Тады хоць і ноч, хоць ноч без прасьвету і цемень, але моцна сьвятло—душа чалавека,—будзе кверху імкнуцца: да месца й зорнага неба, сьвяціць у далі, куды ходзіць чалавек чаго шукае там.

І ўбачыш тады, калі золатам сьвецяць агні, дарогу прастую, залітую сьветам сініх дзён маладых.

Хай гараць і ня тухнуць агні—

Залатыя агні...

Н. Вішнеўская

* * *

За вакном уночы зашумела бура
І сады пакорна гнуцца да зямлі.
Абарваны строі сілаю панурай,
Кволяя пялёсткі травы замялі.

Празшумела шчасьце, і з ружовых мараў
Пазрывана наклець не дацьвіўшых сноў...
Дагарае свечка ў медзяной аправе
І ня трэба песень, і ня трэба слоў.

Так жыцьцё ў віхурах дагарыць і згасне,
І сплывуць надзеі воскам ў нябыцьцё.
Серабрацца мары, дарагое шчасьце...
Наклець пацалуе кволае лісьцё?

1927 г.

Звоны

* * *

Звоны звоняць, звоняць, звоняць
У час начны...
Грукат, гоман, звоняць ў звоны
Званары.
Зоры сьвецяць, месяц сьвеціць
Залаты...
Гэй да сонца, гэі ў дарогу,
Малады!..
Звоны звоняць, звоняць, звоняць
Уначы.
Грукат, гоман, звоняць ў звоны
Званары.
Навальнічыць, навальнічыць неба сінь,
Даўны звычай, дзіўны звычай
Уначы.
Звоняць звоны гулка, звонка,
Дзіўным плачам, дзіўным гукам,
Дзіўным днём...
Звоняць звоны гулка, звонка
— Мы ідзём..
Грукат, гоман, звоняць звоны
Да зары.
Дзіўным сказам, дзіўным гукам:
Волі шыр.
Б'юць сталецьці, б'юць гадзіны
У званы,
Даўны звычай, дзіўны звычай
Уначы...

Кляшторны

Бачу і чую,—чую і бачу

(З народнага)

* * *

Любая пчолка!

Ці за гарамі,

Ці за барамі,

Зіму адчуваеш?

Што ты сягонья

Вечарам росным,

Вечарам сінім

К вультю прыліпаеш?!

Чую—ня чую,

Бачу—ня бачу...

Нават у дую,

Нават у вею

Я не заплачу.

Хай сабе веіць,

Хай сабе плача

Сьнежная замець;

І заквітнеюць,

І загамоняць

Вёсны з палямі...

* * *

Ой, ты, дзяўчына!..

Ці за гарамі,

Ці за барамі

Страціла долю?!

Што ты сягонья

Вечарам росным

Русыя косы

Хіліш да долу?!

Так ці ня гэтак,
Вашы спагады
Чую—ня чую,
Бачу—ня бачу...
Любаму другу
Зраду дарую,
Крыўду дарую,
І не заплачу.

* * *

Там за гаямі
Ня воўкі завылі,
Зоры дзяньніцы
Ў туман ня зблудзілі,—
Гэта зара
Над краінаю сьвеціць,
Сьвеціць праз чорныя
Хмары сталецьцяў...
...Хмары разыйдуцца
Дымам-туманам,
Воўкі згрызуць
На палёх дурнап'яны.
Доля ліхая
З туманамі зблудзіць...
Нашыя душы
Нішто не астудзіць.
Хай сабе плача,
Хай сабе веіць
Сьнежная замець.
І заквітнеюць,
І загамоняць
Вёсны з палямі...
Чую і бачу,
Бачу і чую
Нашага часу
Вясну залатую.

Г. Брэская

Над вазёрамі

Чуць хістаюцца сінія асокі,
Над вазёрамі дымная муць.
Паглядзі, як у небе высокім
Зоры золатам кросны снуюць.

А у далях сівыя асіны
Нячуваным акордам зьвіняць,
Б'юцца вёслы ў вадзе цёмна-сіняй,
Месяц бераг ласкава абняў.

Туманы шэры змрок разаслалі...
Змоўкла ўсё, нават вецер сьціх...
Ціха к берагу човен прычаліў,
Золак раніцы ўсход асьвяціў...

Залатыя званочкі

Туманамі кураць верхаводкаю залітыя паплавы, плыве востра-шырокі й здаровы пах ад тлуста-прэлай зямлі, глыбока ўліваецца ў грудзі сьвежае вясновае паветра; узбуджае яно і адначасна заспакойвае...

Як кінуць вокам, на вялікі разлог, аж да лесу сіня-смуглага—толькі дзе-ні-дзе кавалкамі-лапінкамі блішчыць цёмны сьнег, ды дарога, высока падняўшыся над загонамі, шэра-бруднай істужкай-аборынай круціцца кудысьці па-за сівы туман.. Пад нагамі гразка-клейкая чорная зямля...

Дарога месцамі ачысьцілася ад сьнегу і ўжо трохі прасохла, і я стараюся ісьці па цьвёрдай зямлі, з вострымі ўспамінамі аб вясне ў кветках, з ружовымі вечарамі, з раніцамі мядовымі...

Яшчэ зусім рана, вось толькі нядаўна што патухлі зоркі й месяц абамлеў, за ноч трохі падмерзла, але вязнуць ногі ў чорным клеі, а мне хочацца, каб гэта так і было, і я іду па сьцёжках палявых, п'ючы прыемны гнойны пах зямлі...

— Эх, родная, дарагая ты, зямля!..

Здаецца, маўчыць ўсё навокала, а прыслушаешся—гамоніцца ўсё і сьпявае свае вялікія песьні радасьці.

...Малінавым сокам разьлілося сонца на блакітнай хустцы сьвежа-сакавітага неба... Пырнула, разьлілося, шырока разьбеглася на вялікім абшары, замітусілася, заскакала і пацягнулася к вачам маім доўгімі залатымі стрэламі...

Жмурацца і адначасна сьмяюцца вочы.

А насустрач гэтаму раскрываюць свае абыймы: поле, паплавы, дарога, лес і з вясёлай песьняй жыцця прыціскаюць к сабе гэтую любую красуню—сонца...

Хочацца слухаць гамонку прыроды...

І поўняць паветра цецярукі-балбатуны, што заспрачаліся на палянцы за гаем, які за поплавам кудрамі сваімі прыпаў к

мяккай вадзяной падушцы. Ё ўяўляецца мне: каля хвой на пагурку, яшчэ ў змрочным тумане, драсуючы пажоўкла-мокрую летаашнюю траву, напыжыўшыся, надзьмуўшыся, шаруюць скрыдламі сваімі каля цяцёркі самцы... Ё б'юцца пасья заўзята, доўга, з крыкам, з форсам... Проста нявымоўна, якая вялікая і дарагая гэта мінута для паляўнічага.

Гэты малюнак бярэ для сябе ад стральца: і пачуцьці, і душу, і думкі, і розум, астаўляючы за ім, праўда, толькі адно вострае жаданьне:

— Ня спужаць хаця-б... Заўчасьне на мушку ўзяць...

Ё маёй душы варушыцца недзе гэтае неміласэрнае жаданьне і ўжо хочацца быць там, каля „такуючых“ цяцярукоў, сядзець у будцы, трымаць на прыгатове стрэльбу...

Ё яшчэ вушы ловяць зыкі; розныя яны бываюць і шмат іх. Гэта зыкі прабуджэньня, і затым вялікія яны ды дарагія...

Сярод іх, спачатку ледзь чутна, неразборліва, нясьмела, абрыўкамі (проста ня верыцца) нясуцца з глыбіні неба

бязьмерна любяя,

сэрцахвалюючыя,

мілыя—

Залатыя званочкі..

Першыя вястуны вясны, яны ўжо граюць гімн маладой чырвонай вясне, выліваюць сваю чула-мяккую душу ад доўгага маўчаньня ў прыгожыя палявыя мэлёды, поўныя кіпучай радасьці й вяселья да новага жыцця, і тады хочацца мне, разам з гэтымі жаваранкамі, крыкнуць ад непамернай буры ў душы, у сінь-вясноўскія прасторы:

— Эх, радасьць ты глыбока-бязьмежная з шырынёю веснавых напеваў!.. Эх, жыцьцё ты маё дарагое!..

* * *

Усю тую ноч мне сьніліся шырокія, неабдымныя прасторы свабоднай ад ледзяных сковаў зямлі, ружова-сьветлыя далі, віхрастыя бярозы і песьні... званочкі, званочкі й песьні...

Гэтымі песьнямі, здаецца, быў запоўнен увесь абшар і таму так глыбока яны ўрываўся ў мае пачуцьці...

Як прачнуўся, дык зразу і кінуўся к вакну...

А за вакном траслася ў нейкай дзіка-кіпучай злосьці павасеньнаму прыбраная раніца. Халодны сіверны вецер шкаматваў і тое, і тое за вакном кветы і дзікія пухлякія сьвай-

гольлем-драцінкамі аб шкло, жаласна бяз сьлёз енчылі-плакалі; мо' ад гэтых зыкаў раджалася ў маіх пачуццях уяўленьне залатых званочкаў!.. Чорна-гразнымі ахапкамi нізка беглі за ветрам дажджлівыя хмары, і, ападаючы на небасхіле адна на адну, рабілі там злавесна-чорны фон, вось такі, як бывае калі ад наплыву вялікіх хмар летам у навальніцу. Плакала раніца. Толькі, зірнуўшы на зямлю, мне здалося, што яна сьвяткавала сваю перамогу, і што тое, што робіцца пад ёю—гэта ўсё часовае, няпэўнае, пераходнае, а яна застанецца і назаўсёды непарушнай, пастаяннай, вось такой вясёлай, як выглядае цяпер пад апошнімі сьлязьмі зімы...

Гэта падкрэсьлівала і чарада гракоў, якія ўвесь час круціліся над ральлёю, весела і гучна крычалі, садзіліся на загоны, нешта шукалі, узноў з радасным крыкам узьляталі і, шпарка махаючы мокрымі, сырымі крыльямі, ляцелі адна за другою к гаю.

Сярод іх былі і вароны, і мне падумалася:

— Гэта-ж і вароны ўмяшаліся ў сям'ю гракоў, каб паўней і глыбей адчуць радасьць сьвежа-новых веснавых часоў жыцця... Цэлую зіму халодную жылі яны тут бяз уцехі, і адным ім гэты прыход вясны будзе будным, а вось з новымі жыхарамі—глыбей вясельле!..

Пачаў сьвістаць вецер, яшчэ горш і цямней пачало хмурыцца і насплівацца цёмна-вадзянымі хмарамі неба, зарумзалі, закачаліся кусты, і сама-сабою, неўзаметку пачала ўлівацца ў маё сэрца нуда, пачало ўяўляцца васеньняе, адміраючае...

І вось сярод усіх зыкаў гэтых вуха ўлавіла далікатныя, слаба чутныя—

— Залатыя званочкі!..

І змахнуўшы з сэрца свайго ўсю нуду, незадавольнасьць, маланкай асьвяціла думка:

— Жыццё новае нараджаецца!.. Ня зломіць яго ні бура-сівер, ні чорныя хмары, ні адміраючая бяссьільна-злосная зіма. Першыя іскры ўжо паляцелі...

— Эх, вясельле ты шырокае, шчасьце жыцця майго!..

І я патануў у прасьцягах сьветлага, радаснага, бурна-захліпаючага ўсю маю душу, вясёлага.

А званочкі залатыя дробна-раскаціста звоняць, звоняць і звоняць!..

Ўот Уйтмэн

Песьня пра вольны шлях*)

1

Пехатой, з лёгкім сэрцам я пачынаю шырокі шлях—

Вольны, прасторны; сьвет прада мною.

Доўгая жоўтая сьцежка мяне павядзе куды я захачу.

Дзеля гэтага я не прашу шчасьлівага лёсу,

Я сам—шчасьлівы лёс.

Дзеля гэтага я ня нуджуся больш, я больш не чакаю, мне ня
трэба нічога.

Моцны і задаволены я іду па шырокім шляху.

Зямля, даволі й гэтага.

Я ня імкнуся бліжэй да сузор'яў;

Я ведаю, яны надта добрыя на сваім месцы;

Я ведаю, яны задавальняюць тых, хто да іх належыць.

Спакойна нясу я свае даўнішнія прывабныя прыпевы.

Я нясу іх, мужчыны і жанкі, я нясу іх з сабою куды-б ні
пайшоў.

Да-душы, не магу я пазбавіцца іх.

Я повен імі і іх я напоўню ў сваю чаргу.

2

Гасьцінец, я вышаў на цябе і азірнуўся,

Я спадзяюся, што ты далёка вядзеш,

Я спадзяюся, што тут ёсьць яшчэ поўна нябачанага.

Тут прымаюць усіх, ніхто ня мае перавагі, нікога не адхі-
ляюць,

Нягр з галавою шаршавай, злодзей, хворы, няпісьменны—не
адкідаюцца.

О, гасьцінец, па якім я іду, ты кажаш: „Не пакідай мяне!“
 Ты кажаш—„І ня думай, ты загінеш, калі пакінеш мяне!“
 Ты кажаш—„Я гатоў, я добра выбігы і не забыты, трымайся
 мяне!“

О, шлях людзкі, кажу ізноў, што не баюся цябе пакінуць, але
 я люблю цябе.

Ты лепш выяўляеш мяне, чым я сам магу гэту зрабіць,
 Ты будзеш больш для мяне, чым мая песня.

Я думаю, што гэроічныя дзеі былі задуманы пад адчыненым
 небам,

і ўсе вольныя песні таксама,

Я думаю, што тут я магу супыніцца і дзівы стварыць,

Я думаю, што мне спадабаецца ўсё, што спаткаю па дарозе,
 і кожны, хто прыкмеціць мяне, палюбіць мяне,

Я думаю, што кожны, каго я ўбачу, стане шчаслівым.

5

З гэтай гадзіны я вызваляю сябе ад выдуманых межаў,
 Іду куды вядзе жаданьне, сам сабе пан, нічым неабмежаваны.
 Слухаючы другіх, я добра разважаю што яны кажуць,
 Раздумваю, шукаю, знаходжу, разглядаю.
 Лагодны, але з няўхільнаю воляй, я скінуў з сябе путы, якія
 трымалі мяне.

Я п'ю вецер прастораў, вялікі і вольны.
 Мой поўдзень і поўнач, і захад, і ўсход.

Мне вальготней і лепш, чым я думаў,
 Я ня ведаў, што мне будзе так добра.

Усё мне здаецца прыгожым,

Я магу гаварыць бязупынна жанкам і мужчынам:

— „Вы зрабілі мне столькі добрага і я вам таксама зраблю.

Я разьвею сябе між мужчын і жанок,

Я раскідацьму паміж іх новую радасьць і сілу.

Калі хто мяне не прызнае, гэта мяне ня турбуе,

Калі хто мяне прыме, ён ці яна будзе шчаслівым і ашчась-
 лівіць мяне.

6

Калі-б тысяча найлепшых людзей з'явілася зараз—гэта ня
з'здзівіць мяне.

Калі з'явіцца зараз тысяча найпрыгажэйшых жаночых поста-
цяй—гэта ня з'здзівіць мяне.

Цяпер я ведаю сакрэт, як выходзіць найлепшых людзей,
Трэба жыць на вольным паветры і есці і спаць на зямлі.

Тут адбываліся вялікія падзеі
(Такія падзеі хапаюць за сэрца цэлую расу чалавецтва,
Строма сілы і волі перамагае закон
і смяецца з усіх аўторытэтаў і довадаў проці яе).

Тут пазнаецца мудрасьць,
Навука пазнаецца канчаткова ня ў школах,
Мудрасьць ня можа перайсці ад таго, хто яе мае, да таго, хто
ня мае.

Мудрасьць ад прыроды, яе няможна даказаць, яна даказвае
сама сябе,

Яна карысна для ўсякага выпадку і мэты, для здольнасці і
згоды,

Яна ажыўляе рэчаіснасць і ажыўляе і ўдасканалвае рэчы.

З'явы бягуць прад вачыма, і ў іх руху ёсць нешта, што вы-
клікае яе з глыбіні душы.

Я пераглядаю цяпер рэлігіі і філэзофскія сыстэмы.

Яны могуць апунуцца ў аўдыторыях, але пад прасторнымі хма-
рамі на грудзях зямлі, дзе цякуць ручаі—ім месца
няма зусім.

Тут ажыццяўленьне,

Тут чалавек адпавядае сабе--ён ажыццяўляе тое, што ў ім
ёсць.

Мінулае, будучыня, магутнасць, каханьне—калі ім не хапае
цябе—табе не хапае іх.

Тут патрэбна ўпартасць, нішто зараней ня зроблена.

Ці ведаеш ты, што гэта значыць, калі цябе палюбіць хто-
небудзь чужы?

Ці ведаеш ты гутарку беглых поглядаў?

7

Тут расьцьвітае натхненне,
Яно выходзіць з душы праз зачыненыя брамы і выклікае
пытанні.

Скуль гэтыя імкненні? Скуль гэтыя думкі ў цемені?
Чаму ёсць людзі, якія, калі набліжаюцца да мяне, за-
пальваюць ў крыві маёй праменьні сонца?
Чаму, калі яны пакідаюць мяне, сьветацы радасці слаб-
нуць і нікнуць?

Чаму пад гэтымі дрэвамі, дзе я ніколі ня гуляў, мяне
ахапілі вялікія і мэлёдычныя думкі?
(Мне здаецца, яны вісяць тут і ўлетку і ўзімку і падаюць,
нібы садавіна, калі я праходжу).

Чаму я адразу сябрую з незнаёмымі?
З фурманом, калі я ў дарозе сяджу побач з ім?
З рыбаком, што выцягвае сеці, калі я праходжу па беразе?
Што мне дае вольны доступ у сэрца мужчын і жанок?
Што іх злучае са мною?

8

Натхненне ёсць шчасьце і тутака шчасьце.
Мне здаецца, яно пранікае паветра і замірае ў чаканні.
Цяпер яно набегла на нас, мы зусім захоплены ім.
Адсюль выходзяць жывыя і прывабныя характары,
Жывы і прывабны характар—хараство мужчын і жанчын.
(Трава, што вырастае ўранні з караню, не сьвязаёй і не
зеляней за тую, што вырасла з стволу ў сваім бязупынным
росьце).

Да жывога і прывабнага імкнецца каханьне маладых і
старых,
Яно разьлівае вакол сябе чары, якія сьмяюцца з хараства
і здольнасьцяй.

9

Allons! Хто-б ты ні быў, ідзі вандраваць са мною!
Ісьці са мною табе ніколі не надакучыць.
Зямля ніколі не надакучыць.
Зямля жорсткая, маўклівая, незразумелая спачатку,
Прырода таксама жоўтая і спачатку незразумелая.

Але ня бойся, ідзі далей, тут будуць дзіўныя зьявы.
Клянуся табе, тут будуць такія прыгожыя, дзіўныя зьявы,
Што нельга выказаць словам.

Allons! мы не павінны тут спыняцца.

Хаця тут і багатыя крамы і раскошныя памяшканьні, мы
ня можам застацца тут,

Хаця гэты порт і добра хавае, хаця гэтыя воды спа-
койныя, мы ня можам тут выкінуць якар.

Хаця нас абкружаюць гасьціннасьць і ветлівасьць, мы
можам карыстацца імі толькі нядоўгі час.

10

Allons!

Мы паплавём па недасяжным і дзікім марам.

Мы паплавём там, дзе веюць вятры, дзе б'юцца хвалі і
кліпэр янкі ляціць на ўсіх парусах.

Allons! магутна, вольна, стыхійна, сусьветна!

Allons! але ведайце зараней,

Мой спадарожнік павінен быць палкім, цярплівым і моц-
ным,—

Толькі адважны й здаровы можа чаго-небудзь дамагацца;

Ня йдзі сюды, калі ты згубіў свае лепшыя сілы,

Хай толькі той ідзе, хто ідзе рашуча і сьмела,—

Ні хваравітых, ні п'яных тут быць не павінна

(Я і маю не пераконваем спрэчкамі, параўнаньнямі, вер-
шамі—

Мы пераконваем сваім існаваньнем).

11

Слухайце! Я шчыра кажу вам,

Я абяцаю вам не старую ласкавую падзяку, але жор-
сткую і новую.

Можа здарыцца часам,

Што вам нельга будзе зьбіраць тое, што завуць багаць-
цём,

Што трэба будзе шчыраю рукою аддаць тое, што вы
полыбалі і зарабілі,

Што, прыехаўшы ў горад, куды вас назначаць, і, не пась-
 пеўшы тамака асталявацца,
 Непераможны пакліч пазаве вас пакінуць яго;
 З вас будуць іронічна насьмяхацца і здэквацца тыя,
 што застануцца за вамі,
 А калі вам усьміхнецца каханьне, то на яго можа быць
 толькі адзін адказ—палкі пацалунак разьвітання,
 Вы не павінны дазволіць затрымаць сябе тым, чые рукі
 прасьціраюцца да вас.

12

Allons! За вялікімі таварышамі і разам з імі.
 Яны таксама на шляху—імпэтныя, магутныя мужчыны
 і найвялікшыя жанкі.
 Ём дае асалоду марская цішыня і навальніца,
 Яны плавалі шмат на караблём, выхадзілі па зямлі многа
 міляў, жылі ў закінутых хатах.
 Назіральнікі гарадоў, няпрыкметныя працаўнікі,
 Якія танцуюць на вясельях, цалуюць маладых, выхоў-
 ваюць дзяцей,
 Салдаты паўстання, што стаяць над разяўленнымі магі-
 ламі, апускаючы труну ў зямлю,
 Падзёншчыкі на ўсе пары году, на цэлы год, на доўгі
 рад гадоў, што ідуць адзін за адным,
 Падзёншчыкі, як і іхнія таварышы, рознастайнага выгляду.
 Яны ідуць так з часу марна загінуўшых дзён дзяцінства,
 Вясёлыя падзёншчыкі ў часе моладасьці, барадатыя ў
 сталыя дні мужчынства,
 Замужныя падзёншчыцы, падзёншчыкі з паважнай ста-
 расьцю,
 Старасьцю спакойнай, павольнай, шырокай, як задорлівая
 шырыня сусьвету,
 Старасьцю вольнай, бо да яе набліжаецца вызваленьне
 сьмерці.

13

Allons! да бязьмежнага і беспачатнага...

Заўсёды імпэтна, заўсёды далей

Вялікомныя, паважныя, засмучаныя, задорлівыя, зганьбо-
ваныя, шалёныя, бунтоўныя, змораныя, незадаволеныя,
Адважныя, гордыя, закаханыя, хворыя, прынятыя людзь-
мі, адкінутыя людзьмі,

Яны ідуць! яны ідуць! Я ведаю, што ідуць яны, толькі
ня ведаю куды,

Але ведаю я, што яны йдуць да лепшага—яны ідуць да
чагосьці вялікага.

Хто-б ты ні быў, выходзь! Мужык ці жанчына—выходзь!
Вы не павінны спаць у шапку і марудзіць там у хатах,
Хаця-б вы іх збудавалі альбо яны збудованы для вас.
Выходзьце са змрочнай цямніцы! выходзьце з свайго
прытулку!

14

Allons! праз барацьбу і войны!

Ад вызначанай мэты нельга адыйсці!

Ці мела посьпех ранейшае змаганьне?

Хто перамог? Вы? ваша нацыя? прырода?

Цяпер добра зразумейце мяне—гэта выходзіць з самай
сутнасьці рэчаў: кожнае дасягненьне ці посьпех вымагае
вялікай барацьбы.

Мой покліч—покліч барацьбы, я выходжу дзейнае паў-
станьне;

Той, хто ідзе са мною павінен быць добра ўзброены,

Той, хто ідзе са мною, часта ня мае чаго есьці, цяпіць
нястачу, пакінуты між злосных ворагаў.

15

Allons! шлях прад намі!

Ён надзейны—я спрабаваў яго—мае ўласныя ногі добра
зьведалі яго,—не марудзьце!

Хай застанецца недапісанай папера на сталe і кніга не-
адчыненая на паліцы!

Хай снасьць ляжыць у майстэрні!

Хай застануцца незаробленымі грошы!

Хай школа пусьце! не зважай на голас настаўніка!

Хай прамоўца гаворыць на трыбуне! Хай адвокат даво-
дзіць на судзе,

Хай судзьдзя тлумачыць законы.

Таварыш, я даю табе руку!

Даю табе сваю любоў, якая даражэй за грошы,

Даю табе сябе, не патрабуючы нічога,—

Ці аддасі ты мне сябе? ці пойдзеш ты разам са мною?

Ці будзем ісьці неразлучна ўсё наша жыцьцё?

Пераклад з ангельскае А. М.

Проф. Н. Ефімаў

Літаратура і клясы*)

Зьмена форм гаспадарчай дзейнасьці зьяўляецца першым фактарам, з якім неабходна лічыцца пры тлумачэньні літаратурнай эвалюцыі.

„Але-ж (гаворыць В. М. Фрычэ) у рамках адной і той-жа эканомічнай сыстэмы літаратура розьніцца многастойнасьцю ўвекавечаных у ёй ідэй і вобразаў, таму што ў яе стварэньні прымаюць удзел і ёю карыстаюцца ў сваіх інтарэсах самыя рознастайныя клясы грамады“ („Очерки по ист. зап.-евр. лит.“ М. 1908 г. с. 4). Крыніца гэтай многастойнасьці ідэй, настраў і парываньняў—*барацьба* клясаў, якія прыносяць кожны сваю ідэалёгію, сваё мастацтва, сваю літаратуру; „толькі прыняўшы пад увагу барацьбу клясаў і вывучыўшы яе шматроўныя пэрыпетыі, мы будзем мець магчымасьць (кажа Плеханаў) столькі-небудзь здавальняюча аб’ясніць сабе „духоўную“ гісторыю цывілізаванай грамады; „ход яе ідэй“ адбівае сабою гісторыю яе клясаў і барацьбы між сабою“. („Французская драматычная літаратура і французская жывапісь XVIII в.“ у зборніку „Искусство“, с. 126). Значыць, пры тлумачэньні літаратурных зьявішч, апроч фактара эканомічнага, г. ё. зьмены формаў вытворчасьці, неабходна лічыцца яшчэ і з фактарам соцыяльным, іменна—з барацьбою грамадзкіх клясаў.

У чым-жа залежнасьць літаратуры ад гісторыі грамадзкіх клясаў?

Па-першае, ад расстаноўкі, ад суадносін клясаў у грамадзе залежыць, якая кляса мае, так сказаць, *поўнапраўнае* месца ў літаратуры ў сэнсе *об’екта* выяўленьня, залежыць тое ці

*) Гэты нарыс уяўляе спробу падвесьці вынік выказваньням марксыцкіх крытыкаў і гісторыкаў літаратуры па данай праблеме тэорыі гісторыкалітаратурнага працэсу.

іншае месца ў літаратуры (цэнтральнае ці пэрыфэрыйнае, на авансцэне ці на фоне) і характар выяўленьня складаючых грамаду клясаў. Сапраўды: чаму да канца 40-х гадоў пераважнымі персонажамі ў літаратуры аказваюцца дваране, між тым як іншыя клясы займаюць у ёй непрапорцыянальна малае месца? Чаму потым карціна мяняецца? І далей: чаму, калі селянін і быў у літаратуры таго часу, то ў вобліку хадульнага Сусаніна ці бутафорскага натоўпу патрыятычных п'ес, у вобліку камарынскага мужыка ці дзядзі Міцця, у вобліку красачага „малоросса“ ці п'янага фурмана,—словам, пад усемагчымымі маскамі, але рэдка ў сваім рэальным выглядзе? Таму, што такія былі клясавыя суадносіны ў канкрэтнай гістарычнай рэчаістасьці. Але вось разьвіваецца прамысловасьць і буйны (асабліва экспартны) гандаль, расьце грашовая гаспадарка, ідзе клясавая перастаноўка, на сцэну гісторыі выступае, як рэальная сіла, грузная постаць купца—зьяўляецца Астроўскі: зьяўленьне яго ў літаратуры соцыолёгічна абумоўлена ўздымам значэньня ў нас гандлёвай буржуазіі. Цікавы і падыход Астроўскага к бытаапісанню гэтай „новай“ соцыяльнай адзінкі. Прамысловы капітал спачатку—пакуль яшчэ не даволі паказаліся ўсе яго адмоўныя рысы—прадстаўляецца назірацелью сілай творчай, арганізуючай, якая будзе новае жыцьцё: літаратура пагэтаму высоўвае ідэалізаваныя тыпы прамыслоўцаў, людзей практычнай справы параўнальна з бязгрунтоўнымі мабрамі з „дваранскіх гнёздаў“. Успомнім хоць-бы абвешанага аўтарскай сымпатыяй Штольца і безнадзейнага „барына“ Обломов у рамане Ганчарова. Гандлёвы, не „арганізуючы“, а „абіраючы“, капітал дрэнна паддаецца ідэалізацыі, і вось перад намі „цёмнае царства“ купечаскіх персанажаў Астроўскага, ап'янёных удадай залатога мяшка. Об'ектыўная ўдзельная вага, якую гандлёвая буржуазія набыла ў агульнай эканоміцы соцыяльнага жыцьця, прымушае мастака падыйці *сур'ёзна рэалістычна* к таму, што раней служыла прадметам для водэвіляў, для сэнтымэнтальных жаласьцяў ці фальшывых патрыятычных трагэдый (з Мініным, які „закладае жон і дзяцей“). У наш час, калі пролетарыі, сяляне—будаўнікі жыцьця, яны патрабуюць рэалістычнага вывучэньня сябе, як тварыцеляў, майстраў гэтага жыцьця, прад'яўляючы запатрабаваньне на поўнапраўнае месца ў літаратуры.

Па-другое, зьмена соцыяльнага складу грамады, зьмена ў ёй пануючых клясаў азначае і пануючы суб'ект літаратурнай творчасці—мяняючыся клясавы (па пахаджэнню) склад пісьменніцкага асяродку. У сувязі з чарадаваннем клясаў у адносінах політыка-культурнай гегемоніі ў грамадзе бывае, як выражаецца проф. Ф. І. Шміт, „перамяшчэнне творчага цэнтру“ (Искусство, Л. Г. 1926, с. 172.); клясавыя колектывы змяняюць адзін другога ў ролі важака, які задае тон. Ужо даўно вынаходцы (і не марксысты; гл., напр., проф. Карэеў—„Літаратурная эвалюцыя на захадзе“. Варонеж, 1886, с. 115) звярнулі ўвагу на тое, што найбольшая колькасць літаратурных дзеячоў выходзіць то з таго, то з другога, то з трэцяга са-словія ці клясы. Так, на працягу ўсёй першай паловы XIX ст. пісьменнікаў высоўвае ў нас дваранства, як кляса гістарычна пануючая, якая падчыняе сваёй культурнай дыктатуры іншыя, соцыяльна больш слабыя элементы (Пушкін, Лермантаў, Грыбаедаў, Гоголь, Тургенеў, Грыгаровіч, Л. Н. Талстой, С. Т. Аксакаў і інш.) У сярэднія вякі йдзе перастаноўка клясаў, і вось, са з'яўленьнем новага грамадзкага асяродку—„разначынцаў“—у літаратуру гурбой прыходзяць прадстаўнікі разначынства (Добралюбаў, Чарнышэўскі, Елісееў, Шчапоў, Шашкоў, Антановіч, Благасьветлаў, Памялоўскі, Г. Успенскі, Рашотнікаў, Левітаў, Пыпін, Астроўскі). У апошні час цэлы шэраг пісьменнікаў даюць нам вышаўшыя на гістарычны сьвет пролетарыят і сялянства (Максім Горкі, Невераў, Усевалад Іваноў, П. Орэшын, С. Есенін, М. Ключёў, В. Казін, Кірылаў і шмат хто інш.).

Па-трэцяе, кляса вызначае „арганічнае ўспрыяццё“ рэчаістасці мастаком, яго творчую апэрацыйную, яго грамадзкі сьветагляд, ці, іначай сказаць, *ідэалёгічны бок* мастацтва. З усіх мастацтваў больш за ўсё ідэалёгія дамініруе ў літаратуры. Гэта і зразумела: літаратура ёсць мастацтва слова, а ўсякае слова заўсёды што-небудзь выражае. „Ня можа быць (падкрэсьлівае Плеханаў) мастацкага твору без ідэёвага зместу“ („Искусство“, с. 147). Нават тыя творы, аўтары якіх даражаць толькі формай і не клапацяцца аб зместу, усё-ткі так ці іначай выражаюць вядомую ідэю“, іменна „безнадзейна-адмоўныя адносіны іх аўтараў к акаляючаму іх грамадэкаму жыццю“ (там-жа): формалізм толькі маска для іх грамадзка-

політычнага індэферэнтызму. Няма безідаёвага мастацтва. „Славеснае мастацтва (пэўна вызначае А. В. Луначарскі) зьяўляецца ў асаблівасьці мастацтвам ідэалёгічным“ („Социальные основы искусства“, М. 1925 г., с. 37). Што такое ідэалёгічны бок мастацтва? Для адказу можна карыстацца яго-ж формулёўкай: „Тое, якая іменна рэчаістасьць выбіраецца, як аб'ект, адабражаемы мастацтвам, і тое, якім чынам гэта адабражэньне робіцца, якія церпіць яно зьмены, праходзячы скрозь творчую душу мастака, і зьяўляецца ідэалёгічным бокам мастацтва“ („Беседы по марксистскому миросозерцанию“, Л. Г. 1924, гл. „Марксизм і літаратура“, с. 54). Выбар той ці іншай рэчаістасьці і спосаб яе ўстварэньня, будовы да маляваньня прыроды, да асаблівасьцяў гаворкі падказваецца мастаку яго клясавай псыхо-ідэалёгіяй“. У клясавай грамадзе,—гаворыць А. А. Багданаў,—поэзія зьяўляецца таксама клясавай: памешчычай, сялянскай, буржуазнай, пролетарскай. Гэта, разумеюцца (кажа ён), ня трэба разумець у тым сэнсе, што поэзія забараняе інтарэсы той ці іншай клясы: так калі-небудзь бывае, але параўнальна рэдка, спэцыяльна ў політычнай, у грамадзянскай поэзіі. Наогул-жа, яе клясавы характар ляжыць куды глыбей. Ён заключаецца ў тым, што поэт стаіць на пункце погляду вызначанай клясы, глядзіць яго вачыма на сьвет, думае і адчувае іменна так, як гэтай клясе, па яе спэцыяльнай прыродзе, уласьціва. Пад аўтарам-асобаю хаваецца аўтар-колектыў, аўтар-кляса; і поэзія—частка яе самасьвядомасьці“ („Искусство и рабочий класс“, М. 1918 г., с. 10—11). Будучы нават у поўнай меры матар'яльна незалежным, мастак (кажа А. В. Луначарскі) несьвядома адбівае ў сваіх творах ідэалы, думы і пачуцьці, якія хваляюць клясу найбольш ім блізкую“ („Основы позитивной эстетики“, М. 1923, с. 123). Выражаючыся вульгарна (заўважае Э. Фукс), рэчы ніколі не разглядаюцца ў абсалютна правільным сьвеце, а заўсёды толькі вачыма „сваёй эпохі“. Вочы-ж „эпохі“—заўсёды вочы пануючай у гэту эпоху клясы, бо кожная пануючая кляса навязвае сваёй эпосе сваю ідэалёгію, як агульнапрызнаную і абсалютную“ („Эротическая теория искусств“). У сваёй асабовай псыхалёгіі і ў сваёй творчасьці поэты мастакі адбіваюць псыхалёгію і ідэалёгію сваіх клясаў, сваіх грамадзкіх груп. Называючы (Пушкіна, Лермантава, Тургенева, Талстога і г. д.) бытаапісачелямі дваран-

скіх гнёздаў, паказваючы на іх дваранскі пункт погляду, я (гаворыць Плеханаў) гэтым зусім не хачу сказаць, што яны былі абмежаванымі староннікамі саслоўных прывілей, бессардэчнымі забаронцамі эксплёатацыі селяніна дваранінам. Зусім не. Гэтыя людзі былі пасвойму вельмі добрымі і гуманнымі, а прыгнечаньне сялян рэзка асуджвалася, — інакды, прынамсі, некаторымі з іх. Але справа зусім ня ў гэтым. Якія-б ні былі добрыя і гуманныя гэтыя нашы вялікія мастакі, бяспрэчна ўсё-ткі тое, што дваранскі быт абмалёўваўся ў іх не са свайго адмоўнага боку, г. ё. ня з таго боку, з якога выкрыліся-б супярэчнасці інтарэсаў дваранства з інтарэсамі сялянства, а з таго, з якога гэтыя *супярэчнасці зусім няпрыкметныя*, і з якога дваранін, жыўшы больш ці менш суровай эксплёатацыяй селяніна, усё-ткі аказваецца чалавекам, здольным разумець ды перажываць многія чалавечыя адчуваньні: імкненьне к ісціне, шуканьне сур'ёзнай грамадзкай справы, палкасьце барацьбы, каханьне к жанчыне, любаваньні прыродай і г. д. і г. д. Пасколькі жыхары „дваранскіх гнёздаў“ здольны былі паспытаць гэтыя адчуваньні, пастолькі яны і цікавілі мастака, а ў адносінах гэтых людзей к падуладнаму ім сасловію ці зусім абыходзілася ў мастацкім творы, — мы зусім, напр., ня ведаем, як адносіўся к сваім сялянам Пячорын, — ці маляваліся адной-дзвюма рысамі... ці, нарэшце, малююцца ў іх амаль ідылістычнымі фарбамі. Прыпомню сьвяточныя гульні ў разанскім маёнтку графоў Роставых, „Отрадным“: крепасныя прыслужнікі нараўне са сваімі панамі прымаюць удзел у гэтых гульнях, паказаных з такім не насьледаваным, не параўнальным мастацтвам. Малючы атрадненскую ідылію, Талстой не задаваўся мэтай што-небудзь захаваць ці закрэсьліць; пра атрадненскіх прыгонных ён зусім і ня думаў. Яго ўвага накіравана была на размалёўку каханьня Мікалая Ростова да Софіі, а ўдзел прыгонных у сьвяточных гульнях паказаны ім зусім мімаходам і проста таму, што нельга было не паказаць яго гэта-б вышла нязгодна з рэчаістасьцю. Калі-ж намаляваныя ім бытавыя сцэны паказваюцца сапраўднай ідыліяй, то гэта нявіна мастака і не яго заслуга. Што-ж было яму рабіць, калі такія ідылічныя сцэны мелі месца, ня глядзячы на ўсе жахі прыгоннага права? Талстому, канечна, добра было вядома існаваньне гэтых жахаў. Але маляваць іх ён ня бачыў ніяка

патрэбы, таму што гэроямі яго былі ня прыгонныя людзі, а добра выхаваныя, па свойму ласкавыя арыстokratы, якія непасрэдных адносін к названым жахам зусім нават і ня мелі... У дваранскіх романах, хоць-бы і многатомных, мала было месца для ўяўленьня народнага гора („Некрасаў“ у „Собр. соч. Плеханова“, т. X, стр. 379—381, „За дваццаць гадоў“, стр. 119-120, СПб, 1905 г.). Паясьнім ролю клясавай ідэалёгіі ў літаратуры характарыстыкай узаемаадносін грамадзка-літаратурных плыняў 40—60-х гадоў, для чаго дазволім сабе прывесць даволі значную вытрымку з „Нарысаў навейшай рускай літаратуры“ П. С. Когана (том I-ы, вып. II, выд. 2-е, М. 1910, стр. 15-23): „Разглядзім (кажа ён) як сустрэліся ў літаратуры дваранская і разначынская ідэалёгія... Гэта спатканьне агулам насіла дружацкі характар. Але, можа быць, нідзе так яскрава ня сказваецца жывучасьць клясавай псыхікі, як іменна ў гэтым спатканьні. У размалёўцы разначынца пісьменькамі-дваранамі заўсёды захоўвалася панскае адценьне і вядомая доля непаразуменьня. Лепшы прыклад — тургенеўскі Базараў. У адносінах к яму аўтара адчуваецца нешта ўродзе ізумленьня к чужой натуры, чым глыбокае неразуменьне яе. І ў творах Л. Талстога, які стаў сумленьнем новага чалавечтва, мы сустрэнем на першых парах той-жа пануючы мотыў і той-жа тып каюшчагася двараніна, які імкнецца заплаціць векавы доўг дваранства народу. Як вялікі моралісты і мастак, Талстой сумее ўрэшце пашырыць журбу свайго дваранскага сумленьня ў вялікае маральнае навучаньне, сумее акінуць сьвет вокам прывелігіровамага чалавека, пасьцігшага ўсю глыбіню моральнага распаду пануючых клясаў, якія кормяцца працаю народных мас і ўзялі сабе камандваньне гэтымі масамі. Але ў вывучаемую эпоху Талстой так-жа, падобна Тургеневу, зьяўляецца наперад за ўсяго песьняром той журбы, тых сумленьняў і парываў да справы, якія аўладзяваюць душою мысьлячага двараніна. Народ зьяўляецца ня столькі прадметам галоўнай увагі Талстога, столькі фонам, на якім разгортваецца душэўная драма двараніна. Ніхто ня стане адмаўляць, што вобразы сялян, выведзеных у творы „Утро помещика“, намаляваны фарбамі гэніяльнага мастака. Але, з другога боку, ці можна спрачацца аб тым, што іх назначэньне заключаецца ў тым, каб дапамагчы аўтару глыбока прасякнуць ва ўнутраны сьвет цэнтральнага

гэроя Нехлюдава. Так-жа сама і Платон Каратаеў у „Войне і мире“, гэта ранейшае згрупаваньне будучых маральных ідэалаў Талстога, зьяўляецца ў якасьці эпізодычнай асобы для таго, каб сыграць буйную ролю ў гісторыі маральнага разьвіцьця П'ера Безухава. Пры ўсёй розьніцы талентаў Тургенева і Талстога, пры ўсёй нясходнасьці шляхоў, па якіх накіравалася іх думка, поэзія таго і другога вырасла на глебе гэтага інтарэса к журбе каюшчагася двараніна, яго імкненьні паслужыць народу, на глебе прачнуўшайся ў ім, з патрасеньнем прыгоннага строю, сьвядомасьці, што ў аснове яго жыцьця ляжыць мана. Ня дзіўна пагэтаму, што, малючы жакі прыгоннага права, і Тургенеў, і Талстой застаўліваюць сваю ўвагу не на самым факце эксплёатацыі сялянства, не на супярэчнасьці клясавых інтарэсаў сялянства і дваранства, — словам, не на тым факце, які быў першаасновай усіх цёмных бакоў тагочаснага жыцьця. Яны прадпачытаюць паказваць Рудзіных, Лаўрэцкіх і Нехлюдавых, г. ё. людзей добранраўных, якія ўмеюць ідэальна кахаць жанчын, літаратуру, філёзофію і справядлівасьць. На вялікім гістарычным процэсе, які ідзе на іх вачох, погляд іх застаўліваецца з любоўю і спачуваньнем на муках, якімі справяджаецца ўміраньне мінулага, але гэты погляд не заўсёды яскрава разьлічае элемэнтны будучага... Гарадзкі пролетарыят, які пачынаў заваёўваць сабе першыя крокі ў мастацкай літаратуры, амаль не закранут пісьменьнікамі-дваранамі. У той час, як Успенскі выводзіў гарадзкі пролетарыят у „Нравах Растеряевой улицы“, а Чарнышэўскі і тэорытычна, і ў мастацкай форме распрацоўваў пытаньні соцыялізму, для Тургенева і Талстога пролетарская кляса і тое кіраўніцтва соцыялізму, якое зьвязана з яго зьяўленьнем на гістарычнай арэне, заставаліся чужымі. Тургенеў амаль не датычыцца гарадзкога пролетарыяту. Нават у яго перапісцы з Герцанам, па поваду соцыялістычных ідэй гэтага апошняга, пытаньне ідзе толькі аб мужыку... Гэта няўменьне тыповых пісьменьнікаў-дваран разабрацца ў новых напрамках, якія відавочна паказаліся ў рускай грамадзкай думцы, яскрава характарызуюць самым загалоўкам тургенеўскага романа „Дым“. Тургенеў адшукаў слова, вызначаючае з пункту погляду старога барства сэнс грамадзкай барацьбы, узбушаваўшай уне прысадаў маэнткавай вясковай псыхікі. Гэта слова—дым. Дымам уяўляліся прамовы

і спрэчкі новых людзей пісьменьніку, які ў гэтым романа не змог захаваць свайго каханьня к старым дваранскім гнёздам... Талстой ў гэту эпоху быў схілен маляваць патрыярхальна-ідылічныя малюнкi вясковага жыцця і так-жа далёка стаяў ад новых плыняў разумовага жыцця. К рэвалюцыйным гурткам дваранская літаратура адносілася адмоўна. У „Нови“ рэвалюцыйны рух прадстаўлен у якасьці бязгрунтоўнай зацеі, непрадуманых спроб. Рэвалюцыянэры паказаны ці няспелымі энтузіастамі ці вузкімі фанатыкамі ідэі. І тут талент Тургенева дасягае свайго папярэдняга бляску, голоўным чынам пры ізабражэньні пакутаў каюшчагася двараніна, яго расчараваньні ў рэвалюцыйнай дзейнасьці... Стаўхнуўшыся з прадстаўленьнямі іншых грамадзкіх класаў, лепшыя мастакі дваранскай класы ўмелі лавіць іх тыповыя рысы, нярэдка выводзілі іх у якасьці людзей сапраўднага дзела, прадбачылі іх будучае грамадзкае значэньне. Але агулам, у тым ізабражэньні буржуазіі, разначынца, рэвалюцыянэра, народа, якое мы спатыкаем у дваранскай літаратуры, заўсёды заставаўся элемент неразуменьня і адчуждзенасьці, і патрэбна было зьяўленьне пісьменьнікаў з буржуазнага асяродку, пісьменьнікаў-разначынцаў, пісьменьнікаў з народа для таго, каб буржуазія, разначынцы і народ нашлі сваіх уласных праўдзівых бытаапісачаў, песьняроў сваіх пачуцьцяў і настраюў.

Выявіўшы адносіны прогрэсыўнай дваранскай літаратуры к розным грамадзкім групам і іх ідэолёгіі, разгледзім цяпер, як, у сваю чаргу, грамадзка-літаратурныя плыні, створаныя гэтымі апошнімі, аднесліся к дваранству, к самым сабе і адзін к другому...

Меланхолія ды пачуцьцёвая, трюгацельная поэзія паміраньня, якая вее над романамі Тургенева, зьмяняецца дэлавай атмасфэрай у романах Ганчарова. К стараму барству ідэолёг буржуазіі аднёсься бязьлітасна. У асобе Абломава ён катэгорычна зрабіў прысуд Рудзіным і Лаўрэцкім, тым лішнім людзям, якіх Тургенеў ня мог не абкружыць поэтычным арэолам. У асобе Адуева і Штольца ён узьвялічыў той умераны лібэралізм, практыцызм, той культ карыснага і дэлавога, які павінен была ўтварыць асьветная часць буржуазіі замест аджыўшых уяўленьняў. Так-жа сурова аднеслася буржуазная думка к нігілісту і наогул рэвалюцыянэру, што яскрава сказала

ў фігуры Марка Валохава, які паказан Ганчаровым далёка ня ў прывабных рысах. Перанёшы ў „Обрыве“ дзею зноў з гораду ў вёску, Ганчароў схілен нават к ідэалізацыі барства за кошт рэвалюцыянера Валохава, хоць і тут, як і заўсёды, яго сымпатыі схіляюцца на бок цывярозых і дзелавых людзей у постаці Штольца і Тушыных... Больш буйны ўплыў на ход рускай літаратуры аказала зьяўленьне разначынца... Як у выабражэньні разначынца пісьменьнікамі-дваранамі хавалася доля адчуждзенасьці і неразуменьня, так, з свайго боку, пісьменьнікі-разначынцы праяўлялі з самага пачатку вядомыя адмоўныя адносіны к барскай ідэалёгіі, а ў 60-х гадох гэтыя адносіны перайшлі ў адчыненую варожасьць. Даволі ўспомніць некрасаўскую „Родину“, каб зразумець, у якім сьвеце маляваліся разначынцу дваранскія гнёзды, з такім каханьнем абмаляваныя Тургеневым. Калі Рудзін і Лаўрэцкі ўяўляюць сабою „лішніх людзей“ перад мяккім судом „свайго“-ж брата-двараніна, калі Абломаў злучае тых-жа гэрояў перад больш суровым судом асьветнага ідэолёга дзелавітай буржуазіі, то некрасаўскі Агарын—лішні чалавек, заклеямены безабаронным прысудам разначынца, падышоўшага к яму з жолчай і горасьцю. У канцы 50-х і ў пачатку 60-х гадоў ідзе адчынены разрыў разначынцаў у асобе Дабралюбава і Чарнышэўскага з ідэалістамі 40-х гадоў. Асабліва жорстка абрушваецца на „лішніх людзей“ Дабралюбаў. Рэзкаму асуджэньню падвяргаецца іх нягоднасьць к справе, нахіл к адцягненаму філёзофскаму разважаньню. Пісараў, які адчуваў сувязь паміж прогрэсыўнымі тэндэнцыямі разначынскай літаратуры і ідэалізмам папярэдняга пакаленьня, быў, аднак, жывым адмаўленьнем гэтага лятучэнага бязгрунтоўнага ідэалізму, якомў ён супроцьставіў прасталінейны матар’ялізм і „разбураньне эстэтыкі“... Калі пісьменьнікі-разначынцы аднесьліся ў агуле адмоўна к журбе асьветных дваран, якія засталіся ня ў спраў, калі ў адносінах к ідэалёгіі, створанай гэтымі апошнімі, пісьменьнік-разначынец заняў стан разбурыцеля,—затое літаратура, узьнікшая са зьяўленьнем разначынца, дала яскравы малюнак быту і глыбокае асьвечаньне нутранага міру тых грамадзкіх пластоў, якія не маглі адшукаць правільнага асьвятленьня ў пісьменьнікаў-дваран. Гарадзкая бедната, чыноўнічы пролетарыят, нарэшце, сам разначынец, інтэлігент, профэсыянал, прабіваючы сабе дарогу,—гэтыя эле-

мэнтэ грамады, якія засталіся ў цені ў пісьменьнікаў-дваран, становяцца ўлюблёнымі гэроямі пісьменьнікаў-разначынцаў... Нарэшце, і ўсе былыя грамадзка-літаратурныя напрамкі набываюць новую афарбоўку пад пяром пісьменьніка-разначынца. Соцыялізм набывае больш пэўныя формы ў Чарнышэўскага, які ў сваім романа „Что делать“ праводзіць ідэі Фур'е і ў якога мы не сустракаем лятучэнага адцення, які афарбоўвае соцыялістычныя ідэі Герцана. Разначынская літаратура інакш аднеслася к рэвалюцыйнаму руху, чым пісьменьнікі-дваране, паказала больш цікавасці к нараджаючамуся пролетарыату, прыдала больш дэмакратычную афарбоўку народніцтву. Нават той моральны струмень у расейскай мастацкай літаратуры, які нашоў благароднейшы выраз у філэзофскай працы Талстога, афарбаваны ў творах разначынца Дастаеўскага „горасцю і пакутамі“ *). У сваёй кнізе „Рабочая кляса ў расійскай літаратуры“ (выд. 2-е, Іванава-Вазьнесенск, 1925) І. Н. Кубікаў паказвае, як клясавая псыхолёгія і ідэолёгія разнастойных катэгорый нашых пісьменьнікаў (дваран, разначынцаў і г. д.) сказывалася на абмалёўцы імі быцця рабочае клясы, як, напр., застаткі клясавай псыхолёгіі ў сьветаразумеўні Л. Талстога пашкодзілі вялікаму мастаку дваранскай і сялянскай Расіі зразумець вялікае значэнне творчай і арганізуючай моцы рабочае клясы—такой важнай у справе народнага аслабання (стар. 150-157).

Зьвязанасьць пісьменьніка, як, канечна, і яго чытача, з пэўнай клясавай ці групавой псыхолёгіяй і ідэолёгіяй гаворыць, чаму ніводзін пісьменьнік ніколі ня бывае „прызнаны“ ўсімі. „Заўсёды (правільна заўважае проф. Н. Н. Фатаў) нават у буйнейшых гэніяў былі „ворагі“—людзі з іншай псыхолёгіяй, людзі, якія глядзяць іншымі вачыма на сьвет... Адсюль і тое

*) Вось як разважае ў Памялоўскага аб дваранскіх романістых з пункту погляду насьпеўшай клясавай самасьведомасьці разначынства Надзя Дарогава: „там, гаворыць яна, людзі жывуць не панашаму, там ня тыя погляды, большай частка жывуць бяз працы, бяз клопатаў аб чорстым хлебе. Там усе памешчыкі—і гэрэй памешчык, і поэт памешчык... Барына малююць з прыкметнай к яму любоўю, хоць-бы ён быў і дрэнны чалавек; і выхаваньне, і акалічнасьці розныя—усё пастаўлена на від; прытым, барын заўсёды на першым пляне, а чыноўнікі, пападзёдзі, настаўнікі, купцы заўсёды выходзяць нягоднымі людзьмі, безабразнымі асобамі, граюць нізкую ролю, і, сьмешна, часта справа так расказана, што яны і вінаваты ў тым, што барын худ ці пактве“.

цікавае зьявішча, што бываюць пісьменьнікі, якія не прызнаюцца сучаснікамі (г. ё. тымі, хто стаіць у ўлады, хто займае „камандныя“ вышыні культуры) і прызнаюцца патомкамі („Научная схема русской литературы“—Родной язык в школе, сб. 7, М.—Л. Г. 1925, стр. 6).

Ідэя мастацкага твору ёсьць яго сацыяльная каштоўнасьць у канкрэтных умовах яго часу. Бяссьмерце некаторых твораў сусветнай літаратуры ў тым і заключаецца, што гэнэ ня толькі зьяўляецца клясычным выяўнікам ідэалёгіі свайго часу, але нярэдка ідзе „наперадзе веку“ (выразней кажучы—наперадзе ідэалёгіі свайго стагодзьдзя), „арганізуе сваю эпоху не ў яе статыцы, а ў яе дынаміцы, у яе потэнцыі, робіць свой твор сугучным ня толькі сучаснікам, але і патомкам „у стагодзьдзях“. Ідэалёгія ў творы ня тое самое, што „зьмест“ яго або тэматыка, з якімі яе падчас зьмешваюць. Ідэалёгія гэта—асаблівыя, менавіта *клясава-суб’ектыўныя* адносіны да „зьместу“, асаблівае разуменьне яго, асаблівы падыход да яго¹⁾, асаблівы *выбар, паказаньне і ўзровень* аб’ектыўнасьці адбідзіцца мастаком сапраўднасьці²⁾, асаблівы *пункт погляду* на яе, асаблівая ўстаноўка мастацкай *зацікаўленасьці і асьвятленьня, класава-псіхалёгічная і сьветапоглядальная домінанта* апрацоўкі матар’яла³⁾, яго тлумачэньня⁴⁾, „*вызначаная арганізацыя аперцэптыўных мас*“⁵⁾, асаблівая „творчая сыстэматызацыя

1) Галоўнае ня ў тым, што (у сэнсе аб’екта) піша мастак, а ў ідэалёгічным складзе яго самога, у тым, як ён да гэтага „што“ падыходзіць (Федоров-Давыдов. Марксистская история изобразительных искусств. Иваново-Вознесенск, 1925, стр. 70).

2) „Падбор матар’ялу, асьвятленьне яго, узровень аб’ектыўнасьці паказаньня сапраўднасьці—усё гэта тлумачыцца клясамымі характарам творчай псыхікі мастака“. (Г. Лелевич. О принципах марксистской литературной критики. Л. Г. 1925, стр. 24).

3) „... Ідэалёгія творэтычнага тыпу (рэлігія, філэзофія, навука, мастацтва, літаратура) выказваюць ня проста голыя інтарэсы, а сьветапогляд клясы“. (П. Н. Сакулин. Соц. метод, стр. 56).

4) „...Ідэя мастацкага твору даецца нам... у выглядзе вядомага сюжэту, пэўным чынам вытлумачанага“ (Федоров-Давыдов, op. cit., стр. 68).

5) „...Вызначаны характар ранейшага вопыту, жыццёвай практыкі для пэўную арганізацыю, пэўны якасны склад аперцэптыўным масам, у якія ён адстайваецца, а гэтыя апошнія ў сваю чаргу вызначаюць: 1) Выбар прадмета або якога-небудзь яго боку з большага ліку другіх прадметаў і бакоў. 2) Вызначанае тлумачэньне і ацэнку гэтага прадмета“. (Г. Поспелов. „К проблеме формы и содержания“, „Красная Новь“, 1925, кн. 5-ая, стр. 251).

фактаў¹⁾, асаблівая сістэма сінтэзаў²⁾, клясавыя тэндэнцыі, ідэі, цусты, сымпатыі і антыпатыі аўтара, асабліва (ізноў-жа клясавая) эмоцыянальная афарбоўка абмалявання³⁾ ім сваіх дзеючых асоб, іх психолёгіі, жыццёвых програм і г. д. (аўтарскі імпрэсіонізм), асаблівая ўсё тая-ж самая клясава-суб'ектыўная ацэнка ім адбітага, пры гэтым гэту ацэнку можна падзяліць на дзве часткі: *скрытая іманентная*, г. зн. адбітая ў кампозыцыйнай сыстэме твору, у разьвіцці поглядаў і дзеяў гэроя, у грамадзка-сэнсавым разьмеркаваньні пэрсонажаў, у супроцьстаўленьні людзей „старога“ і „новага“ (пар. соцыолёгічныя антытэзы ў романах Гончарова: Адуевы дзядзька і плямяннік, Обломаў і Штольц і г. д.) і прастай, непасрэднай, так званых у форме аўтарскіх рэмарак, разважаўняў коментыруючых „ухілаў“ і г. д. Ідэолёгія сама па сабе, без мастацкай апрацоўкі яшчэ, зразумела, не складае мастацкага твору. „Зьмест ёсьць тое, што атрымліваецца ў выніку выяўленьня ідэолёгіі эпохі, як мастацкай ідэолёгіі, як мастацкага сьветапогляду стыля“ (Фёдарэў-Давыдаў. Проблема формы і зьместу ў мастацтве і яе значэньне для марксіцкага мастазнаўства. Печать и Революция, 1925. кн. V-VI-ая, стр. 132).

Але ці можна заўсёды знайсці ў мастацкім творы строга вытрыманыя межы пэўнай клясы?—Зразумела (комэнтэруе гэты пункт А. В. Луначарскі), калі марксізм гаворыць аб клясавым характары ідэолёгіі, то ён зусім ня лічыць здавальняючым зацьвердзіць, што ўсякая ідэолёгія належыць той ці іншай вялікай клясе, клясе уладароў, або клясе, якая змагаецца за сваё ўладарства; не марксіцкі аналіз дазваляе прасунуцца куды далей, ён патрабуе ўстанаўленьня самаадносін, рэлігійных прававых тэорыяў, філёзофскіх сістэм рэлігійных вучэньняў, а так-

¹⁾ „...Творчая сыстэматызацыя раскіданых зьяў (сапраўднасьці), без чаго няма мастацкага твору, азначаецца клясавым момантам“. (Г. Лелевич, *op. cit.*, стр. 11).

²⁾ „Сапраўдны поэт, ствараючы свой твор, думае сінтэзамі ўяўленьняў. У іх і выражаецца яго сапраўдная ідэолёгія („В. Брюсов. Синтетика поэзии—зборник статей. „Проблемы поэтики“ под ред. В. Брюсова, М.—Л. Г. 1925, стр. 27)—„Ідэя мастацкага твору—самая нутраная яго існасьць заключае ў сябе і момант форм, і менавіта, як сродкі выяўленьня гэтай існасьці“. (Федоров-Давыдов, *op. cit.*, стр. 71).

³⁾ „... Ідэі мастацкіх твораў ёсьць такія выяўленьні чалавечага сьвета-разуменьня, якія характэрны, як эмоцыянальна афарбованая трактоўка сьвету“... (Федоров-Давыдов, *op. cit.* стр. 160).

сама мастацкіх школ з вызначанымі ўнутры класавымі, а падчас і міжкласавымі групамі. Грамада парой бывае нязвычайна складанай па сваёй структуры і з'яўляецца грахом супроць сапраўднага марксізму, аляпаватым марксізмам,—занадта проста з'явіліся ідэалёгічныя з'явы да якой-небудзь асноўнай класы. Гісторыя ідэалёгіі поўнасьцю апіраецца на гісторыю грамадзкасці, і, як сама чалавечая грамада ў яе эвалюцыі рознакалёрна і ўсебакова, таксама рознакалёрна і ўсебакова яе ідэалёгія. („Беседы по марксистскому мирозерцанию; стр. 39-40; стр. 64).

Раней за ўсё трэба памятаць, што класу нельга ўяўляць як цэлае, як соцыяльны моналіт... Унутры яе ёсць свае падзелы, больш дробныя грамадскія групы (напрыклад, буржуазія раскідваецца на прамысловую, гандлёвую, фінансавую, буйную, сярэдняю і дробную; сялянства—на „кулакоў“, „середнякоў“ і „беднякоў“ і г. д.). Інтэрэсы класы не супадаюць з інтарэсамі груп класы. Кожная такая ўнутрыкласавая група мае адліччы ў галіне псіхалёгіі (псіхалёгія групавая, профэсійная) і ў ідэалёгіі і падчас даволі значныя (гл. Н. Бухарын. Тэорыя гістар. матар., стар. 247-248, 338, 342). Гэта прымушае даследчыка ўтачняць свой соцыялёгічны аналіз, шукаць дыфэрэнтаванай класавай кваліфікацыі літаратурнай з'явы. Напрыклад: у 40 гадох XIX стагоддзя ўзнікаюць адначасова дзве вялікія ідэалёгіі—славянафільская і заходніцкая. Класавы асяродак адзін і той-жа, менавіта дваранства.

Але славянафілы належалі да той часткі дваранскай класы, якая жыла ў сваіх вёсках у непасрэднай блізкасці да сялянскага быту, а заходнікі (Граноўскі, Гэрцэн)—людзі гарадской культуры (гл. проф. П. Н. Сакулін, „Соц. мет.“). Апрача гэтага, нельга ідэалёгію ў літаратуры зводзіць без агаворак, без астатку да якой-небудзь грунтоўнай класы яшчэ і затым, што ідэалёгія часта не паказвае чыстаты сваёй класавасці, класавай цэласці, змяшчае ў сабе другія класавыя прымесьці. Той момант, што ідэалёгічная літаратура прапітана вызначанымі класавымі тэндэнцыямі, „яшчэ ня значыць (гавора А. В. Луначарскі), што кожны літаратар можа быць адразу аднесены ў тую ці іншую каморку і пра яго можна сказаць, што ён адбівае інтарэсы і разуменьні такой-то класы. Літаратар можа стаяць на мяжы некалькіх класаў і груп. Ці можна сказаць аб Тургеневе,

што ён прадстаўнік дваранства? Нельга. Тыповае дваранства таго часу было прыгоннае, а ён быў супроць прыгону, ён быў лібэральным дваранінам. Гэтага мала. Пад якія пападаў ён уплывы? Пад уплывы новых клясаў, пад уплывы народніцкай інтэлігенцыі, якая цягнула яго ў свой бок, прымушала задумацца. Мы знаём Тургенева, як аднаго з нямногіх тагочасных людзей і тым больш, з нямногіх паноў, якія лічылі, што развіццё буржаўазіі, развіццё капіталізму ў Расіі нязвычайна карысна, і што без развіцця капіталізму і буржуазіі Расія не кранецца ўперад. І вось, калі шукаць, каго адбіваў Тургенёў, то ён быў выразіцелем лепшай часткі дваранства і адбіваў усе патрэбнасці і інтарэсы перадавой тагачаснай буржуазіі і адначасна імкнуўся больш ці менш на спатканьне разначынцаў. І вядома, што ў большасці выпадкаў расейскія дваране не маглі пераносіць Тургенева. Але адарваць яго ад дваран і сказаць, што ён у сваіх творах не адбіваў дваранства, было-б няправільна,—ён наскрозь прапітаны дваранскім асяродкам, і, калі ён апісвае гэты асяродак, маёнтак, ён дасягае найбольшага эфекту. Ітак, каб зразумець літаратара, прыдзецца часта шукаць у яго творах некалькі клясавых тэндэнцыяў, развязаць іх, і тады будзе ясна, што у ім злучаліся розныя клясавыя лініі“. („Гісторыя Заходня-Эўропэйскіх літаратур у яе галоўных момантах“, частка I. М. 1924, стар. 24). У дадзеным А. В. Луначарскім прыкладзе выступае ўжо *спляценьне і ўзаемадзеянне* розных клясавых ідэолёгіяў. Складаны клясавы тып уяўляе з сябе і нябожчык Невероў. Гэта пісьменьнік сялянскі, з востра адбітай *сялянскай психолёгіяй*, але на гэты сялянскі грунт у яго ляглі *напластаваныя психікі і ідэолёгіі іншых катэгорыяў*, так: *сялянска-інтэлігенскай, гарадзкой, дробна-буржуазнай пісьменіцка-інтэлігенскай* (з савецкай орыентацыяй) і нарэшце, *пролетарскай камуністычнай*. (Гл. проф. Н. Н. Фатов. „Класовыя корні творчэства Неверова“, Красная Новь, 1925). З гэтых прыкладаў мы бачым, што нельга сувязь пісьменьніка з клясавым колектывам вызначаць толькі па становішчы (па мэтрыцы), а трэба прымаць пад увагу соцыяльны процэс цалкам, каб уявіць мейсца і значэнне пісьменьніка ў даны літаратурны пэрыод.

А. А. Богданаў называе літаратуру, якая ўяўляе з сябе ідэалёгічнае сутыканьне *сконжараных* класаў.

клясавай“ *). Модэрнізм (сімволізм) тлумачыцца, як плод узаемадзеяння „двух безнадзейных соцыяльных групаў выміраючай старой буржуазіі і занадта разумовага пролетарыята“ (А. Луначарский. Этюды критические и полемические. М. 1905, стр. 118).

Пры ўстанаўленьні клясавасці пісьменьніка нельга таксама забываць аб магчымасці значнага *дэклісавання* тых ці другіх пісьменьніка-інтэлігенцкіх пластоў. Нашы пісьменьнікі ў большасці выпадкаў, нават пісьменьнікі дваране, былі прадстаўнікамі такой дэклісаванай у вядомай ступені інтэлігенцыі (напрыклад: Радзівішчаў, Пушкін, Гэрцэн, Тургенев, Некрасаў) і з психолёгіяй і ідэалёгіяй той клясы, да якой яны належалі па нараджэнню, былі звязаны толькі часткова. Гэтым тлумачыцца (па словах проф. Н. Н. Фатова) і той „агульначалавечы элемент, які знаходзіцца ў творчасці гэніяў“. Пушкін, Шэкспір, нават Гомэр блізка да нас таму, што шэраг старон іх психолёгіі *сугучны нашай* псыхіцы. („Научная схема русской литературы“—родной язык в школе, сборник 7-ой, 1925, стр. 5).

Не забудзем і аб выпадках дэклісавання самой літаратуры страты, сувязі з клясай—яе першым заказчыкам. Адзін і той-жа літаратурны матэрыял або круг чытання можа па чарзе абслугоўваць літаратурныя запатрабаванні розных клясаў. Напрыклад, узяць старую расійскую кніжную літаратуру або вусную творчасць. Профэсар В. В. Буш гавора:

„... пры зьяўленьні ложка-клясычнай літаратуры ў пачатку XVIII стагоддзя (урачысты, высокі стыль, які гарманіраваў высокім стылем апяванага ёю дваранства) старажытная расійская літаратура ня спыніла свайго існавання, яна толькі згубіла свайго чытача ў верхніх соцыяльных пластах—і то не адразу. Яна апусцілася ніжэй у асяродак раней мяшчанскі, чыноўніцкі, гандлярскі, у дробнадваранскі, часткова і ў асяродак сялянства. Яна дзесяткі гадоў стала задавальняць невя-

*) „У клясавай грамадзе.—піша А. А. Богданаў,—пэўна ня можа быць няклясавай, але з гэтага не вынікае, што яна належыць у кожным даным выпадку адной пэўнай клясе. У пэўнай, напрыклад, Некрасава ёсць і гарачая абарона інтарэсаў сялянства на грунце глыбока чулага разуменьня яго жыцця, і яскравае выражэнне імкненняў, думак, пачуццяў узрастаючай, але прыціснутай старым укладам у гэтых адносінах развіццё гарадскога інтэлігенцыі, да якой Некрасаў належаў па сваёй дзейнасці і, зразумела, астаткі панскай психолёгіі клясы, з якой вышаў Некрасаў. Гэта пэўна зьмяшана-клясавая“ („Искусство и рабочий класс“, с. 12-13).

лікія літаратурныя запатрабаванні. Такое становішча цягнулася ледзь не да канца XVIII стагоддзя, калі ад яе канчаткова адрываецца кляса дробнага дваранства, гандлярства і мяшчанства. Старажытная расійская літаратура апусьцілася ў асяродак сялянскі, паколькі там была патрэбнасьць на кнігу, і тут, у сялянскім асяродку, шукала сабе прытулку ў глухих мяйсцох амаль што на працягу ўсяго XIX стаг. („Древне-русская литературная традиция в XVIII веке... к вопросу о социальном расстройении читателей“, Саратов, 1925, стр. 4, оттиск из Ученых Записок Саратовского Университета, т. IV, вып. 3., 1925).

Цікавы адыход старой расійскай вуснай поэзіі з соцыяльных вярхоў у народныя нізы ўяўляе з сябе быліны эпос, асабліва быліны аб Ільлі Мурамцы, якія, пры сваім падарожжы з клясы ў клясу, змянялі належным чынам сваю ідэалёгію. Першапачатковы тып гэтага песеннага гэроя значна розьніўся ад тыпа багатыра-казака або багатыра-сялянкіна, якім яго ведае дайшоўшая да нас быліна: выслядаўцы думалі, што быў дыфэрэнтаваны вобраз „арыстакрата“ Дабрыня, і пасвайму соцыяльнаму становішчу чалавек вядомы, можа быць дружнынік старэйшай дружны ў князя Ўладзіміра.

У Смутны час асобу багатыра захапілі казакі, зрабілі яго сваім сабратам і абаронцам голі кабацкай. В. Ф. Міллер, які адкрыў адбіцьцё смутнага часу ў былінах, тлумачыць уплывам разгульнага казацкага асяродку вострыя праяўленьні характара багатыра; грубыя выпадкі супроць князя Ўладзіміра, кепскія адносіны да князей-баяраў, страляніна па царкоўным купалам, якшаньне з голямі, разгром „царевых“ кабакоў і др. У казацкім асяродку Ільля ператвараецца ў „вольнага“ казака (гл. В. Ф. Миллер. Очерки русской народной словесности, т. II, М. 1910, с. 313—353; т. II, М.—ЛГ. 1924. „К вопросу о возрасте и казачестве Ильи Муромца“).

Апошняя метамарфоза Ільлі—яго вобраз, як „сялянкіна“—яшчэ больш позьня: калі—заўважае проф. М. Н. Сперанскі,—у вышэйшых і сярэдніх перадавых клясах (пераважна гарадзкіх) эпос губляе сваю прывабнасьць пад уплывам усё нарастаючай перабудоўкі быта на заходні лад, песьня з яе выканаўцам і ганімым цяпер насіцелем, профэсіоналам-скамарохам, робіцца маемасьцю паўночнага сялянства (а гэта здарылася амаль што не раней канца XVII і пачатку XVIII стаг.). ообінна і Ільля

сялянскім сынам (Былины, том 1-ый, под ред. с вводными статьями и примечаниями М. Сперанского, изд. М. и С. Сабашниковых, М., стр. 119-120).

У сувязі з апусканьнем скамарохаў з людзей, абслугоўваючых больш разьвітых і больш адукованых клясаў старой расійскай грамады ў нізы гэтай грамады, акадэмік М. Н. Сперанскі ставіць заняпад іх мастацтва: „Аўтары, мэта якіх была забаўляць прасты народ, яны былі далёка ад высокіх баявых інтарэсаў, якія стваралі багатырскія воблікі старэйшага часу; аўтары, абслугоўваючыя нізы гарадзкога насельніцтва і сялянства, яны культывіруюць або гарадскую пікантную, падчас нявытрыманую (цынічную) новэлю, або ствараюць гарадскую сплетню, расказваючы пра скандал у вузкім асяродку абывацеляў, або проста пяюць вясёлую „небыліцу ў асобах“, а то і пра саміх сябе, як гэта мы бачым у шырока яшчэ і цяпер распаўсюджанай песьні пра Фаму і Ярэму“... (Былины, том II, М. 1919 год, стр. 286-287).

У *чацьвертых*, складнасьць клясавага падзелу грамады і выходзячая адсюль разнакалёрнасьць яго ідэалёгіі стварае далей множнасьць плыняў літаратурнага руху ў вядомую эпоху, множнасьць клясавых літаратур у межах літаратуры адной нацыянальнай мовы. „Гісторык літаратуры (гавора проф. П. Н. Сакулін) не павінен забываць, што ў кожную гістарычную эпоху адначасова існуе некалькі грамадзкіх клясаў і, значыць, некалькі літаратурных плыняў. Расійская літаратура запраўды складаецца з некалькіх „літаратур“. Літаратурнае жыцьцё адбываецца ня толькі ў тым асяродку, дзе дзейнічаюць Пушкіны, Гоголі, Талстыя. Калі гэта прызнаць за ўзвышша нашых літаратурных дасягненьняў, то пад верхнім грунтам ляжаць яшчэ другія, дзе ёсьць свае пісьменьнікі і свае чытачы“ („Соц. мет.“, стр. 68). Напрыклад, для расейскай літаратуры XVIII ст. і пачатку XIX трэба мець на ўвазе сама менш тры такіх грунтаверхні—дваранскі, сярэдні—чыноўніцтва, духавенства, гандляры, і пад імі сялянскі („народ“). Пакольку інтэлігенцыя і чытаючая публіка ніколі ня бывае клясава адзінай, моналітнай—і літаратурная гісторыя мае звычайна некалькі паралельных напрамкаў, якія, зразумела, друг з другам звязаны. Літаратурныя плыні не зьмяняюць адно другое храналёгічна, а звычайна існуюць; пры гэтым у вядомых умо-

вах адно можа заняць галоўнае становішча, адбіваючы ідэалёгію пануючай класы. (Проф. Н. Н. Фатов, Научная схема русской литературы“, родной язык в школе, сборник 7-ой, 1925 г., стр. 7). Так, класыцызм абслугоўваў у нас запатрабаваны прыдворна-арыстакратычнага культурнага асяродку; існаваўшы адначасна з ім сэнтыменталізм—літаратурныя густы пераважна сярэдня-гарадзкой, дробна-буржуазнай грамады; „народ“ меў сваю вусную творчасць. З вышыні літаратурна-соцыялёгічнага крытэрыя літаратура цалкам уяўляецца нам, па словах проф. П. Н. Сакуліна, „многаярусным памяшканнем, падобным на піраміду“: „шырокі падмурак піраміды стварае масы; у гару піраміда звужаецца; корні самай вышэйшай культуры ідуць у глыбіню яе. Гэтыя пласты супадаюць з станава-класавым падзелам, але ня цалкам. Вядомая класа, уяўляючы з сябе па соцыяльна-эканамічным адзнакам адзінае цэлае, фактычна можа даваць малюнак падзелу, які асабліва прыкмячаецца ў культурным і літаратурным жыцці данай класы. У такім становішчы, напрыклад, было наша дваранства і ў XVIII, і ў першай палове XIX века: поруч з сталічным і прыдворным кругам дваранства, мы бачым павятовае дваранства, якое ў культурных адносінах з’яўляецца з шэрай масай мяшчанства. Гэтая культурная адзнака для гісторыка літаратуры мае вялікую значнасць, і заўсёды трэба мець на ўвазе, як неабходныя корэкцыі пры нашых соцыялёгічных пабудовах („Синтетическое построение истории литературы“. М. 1925, стр. 36, ср. „Соц. мет.“, стр. 68). Загэтым свае прастастаўныя пласты проф. Сакулін можа лічыць „хутчэй культурнымі пластамі, чым проста класавымі“. Кожнаму прастастаўнаму грамадскаму пласту адпавядае свой узровень культуры, так што мы маем адначасова некалькі культурных *грунтаў*, не адзін культурны асяродак, а некалькі; зразумела, усе яны маюць уплыў друг на друга.

У пятых, ад перасоўкі класаў залежыць змена літаратурных плыняў школ, манер ці стыляў (класыцызм, романтизм, рэалізм, сымвалізм). Чаму адзін літаратурны напрамак нараджаецца і адмірае, на змену яму прыходзіць другі? Звычайныя арыентацыі на „імкненні да новага“ (Вл. Плотников. Основные принципы научной теории литературы. Воронеж. 1888, стр. 75-76, 81; Ernst Ebster, Principien der Literaturwissenschaft. В. I. 1897, с. 40) або на „ўплыў“ чужой літаратуры, на „падра-

жаньне“ ёй яшчэ нічога не даказвае: „імкненьне да новага“ само патрабуе матывіроўкі, адшуканьня аб'ектыўных, канкрэтных прычынаў, якія выклікаюць выдыханьне старога літаратурнага напрамку, губляць да яго зацікаўленасьць грамады і жаданьне абнаўленьня і асьвяжэньня літаратуры, а „ўплыў“ і „падражаньне“ могуць быць дапушчаны толькі ў сэнсе некаторай дапамогі для „афармленьня творчых замыслаў, якія вырасьлі з сваязямельных карэньняў, і пладотворныя толькі тады, калі для іх падрыхтованы грунт, і пакольку „ўплыў“ знадворку адказвае асабовым імкненьням успрынімаючай іх „падражаючай“ плыні. Значыць, і імкненьне да новага, і „ўплыў“ з „падражаньнем“—зьявішча другога парадку. Первястковую аснову для іх складае соцыяльны процэс. „Кожная кляса (піша А. В. Луначарскі), маючы свае ўяўленьні аб жыцьці і свае ідэалы, адбівае сваю асабовую пятчатку на мастацтва, прыдаючы яму тую ці другую форму, тое або іншае значэньне... Вырастаючы разам азначанай культурай, навукай і клясай, мастацтва разам з імі і падае“ („Основы позитивной эстетики“, М. 1923, стр. 123). Тады кляса—антогоністы і наступная будзе „рэфармаваць пануючыя разуменьні аб мастацтве“, тварыць на свой асабовы новы лад, „ствараць сваё і мастацтва, сваю літаратуру (Бельтов. За дваццаць лет. СПб. 1905 г., стр. 303-304). Залежнасьць напрамкаў, літаратурнага руху ад лёсу грамадзкіх клясаў Г. В. Плеханов мастацкі даказвае, ілюструе на прыкладзе францускае мастацтва XVIII веку менавіта драмы і жывапісі (гл. „Французская драматическая литература и французская живопись XVIII века с точки зрения социологии“—в сборн. „Искусство“). Клясычная трагэдыя і клясычная жывапісь—стварэньне францускай арыстократыі, выказваньне поглядаў, густаў і імкненьняў вышэйшай клясы. Галоўнымі дзеячымі асобамі ў ёй выступалі каралі, „гэроі“ і наогул такія „высокапастаўленыя“ асобы, якіх, так сказаць, доўг службы прымушаў здавацца, калі ня быць „вешчавымі“ і „возвышэннымі“, яе прэславытый закон „трох адзінстваў“ адказваў сваім вядомым рэалізмам тонкасьці арыстократычнага густу, ад акцёраў арыстократычная эстэтыка патрабавала таксама „вельчых“ і „возвышэнности“ ў адзеньні, у голасе, у жэстыкуляцыі. Дзіцё прыдворнай арыстократыі, клясычная трагэдыя бязьмежна і бяспрэчна панавала на францускай тэатраль-

най сцэне, пакуль безразьдзельна і бесспрэчна на французскай соцыяльнай сцэне панавала арыстократыя. Як толькі буржуазія адчула сябе, як новую клясавую сілу, запрошаную стаць на чале ўсёй грамадзкай арганізацыі, як толькі яна з клясы „ў сябе“ стала ператварацца ў клясу „для сябе“, яна не магла памірыцца з вечным паказаньнем імператараў і каралей. Яна магла дазволіць сабе роскаш заказаць свой уласны партрэт. Гэты заказ буржуазіі выпайняе так званая „сьлязьлівая камэдыя“ (Comedie larmoyante), з гэроямі з „сярэдняга стану, яка не здарма называецца таксама *буржуазнай драмай*. Дзеля таго, што ўсякае паўстаньне супроць пануючай клясы, раней чым атрымаць рэволюцыйна-політычны характар, вынікае з пакрыўджанага моральнага пачуцьця, з жаданьня праўды, то буржуазная драма і буржуазная жанравая жывапісь XVIII веку—гэта сьлязьлівая камэдыя, напісаная масьлянымі фарбамі—былі пранікнуты моралізуючым духам: яны працістаўлялі сапсаванасьці арыстokratыі буржуазныя сямейныя дабрачыннасьці. Вуснамі свайго ідэолёга Бомаршэ трэці стан протэстуе таксама супроць звычайна выбіраць дзеючых асоб „сур’ёзных“ драматычных твораў сярод гэрояў антычнага сьвету, які даваў несканчонае натхненьне корыфеям арыстokratычнай трагэдыі. „Якая справа,—ускрыквае тварэц Фігаро,—мне, мірнаму жыхару манархічнай дзяржавы XVIII века, да афінскіх і рымскіх здарэньняў“. Але калі французская буржуазія парадкам узмацнілася, каб перайсьці да нападзеньня на стары парадак, „сьлязьлівая камэдыя“ і бытавы жанр, выкліканыя да жыцьця яе опозыцыйным настроем, ужо не падыходзілі для выказваньня *рэволюцыйных* яе імкненьняў: то грамадзкая супярэчнасьць, якую патрэбна было вырашыць тагочаснай Францыі, не магла быць вырашана з дапамогаю моральнага казаньня. „Гаворка ішла тады не аб зьнішчэньні арыстokratычных *парокаў*, а аб зьнішчэньні *самой арыстokratыі* (с. III). Павінна была адбыцца жорсткая барацьба, якая патрабавала ад буржуазіі не паважных сямейных дабрачыннасьцяў, а грамадзянскай мужнасьці, *гэроізму*. Літаратурны партрэт буржуазіі ня ўнушаў гэроізму. Дзе было знайсці яго ўзоры? І вось гэтая патрэба ў гэроізьме прывяла зноў к антычнаму міру, зноў зьявілася захапленьне антычнымі гэроямі, але інтарэс к ім буржуазіі насіў зусім іншы характар, чым інтарэс арыстokratыі. У буржуазнай драме і

жывапісі адраджаецца класыцызм ня прыдворны, а рэвалюцыйны, абярнуты ў бок політычнай барацьбы, якая разыгрывалася ў антычным міры. Апрача таго, гэты рэвалюцыйны класыцызм праслаўляў рэспубліканскіх гэрояў Плутарха. Калі трагедыя не змянілася, як *форма*, то затое ў старыя літаратурныя мяхі было ўліта новае віно, зусім новага рэвалюцыйнага зместу. І жанравая жывапісь таксама зацямяняецца рэвалюцыйнаю жывапісьсю. Давід маляваў Брута, як грамадзяніна, рэвалюцыянэра, і затым вось выстаўлены ў пачатку вялікай рэвалюцыі яго „Брут“ меў патрасаючы посьпех. „Ён даводзіў да *свядомасці* тое, што стала самаю глыбокай, самаю „насушняй“ патрэбнасьцю „*быцця*“, г. ё. грамадзкага жыцця тагочаснай Францыі“. (Там-жа, стар. 119). Клясычная трагедыя жыла да тэй пары, калі французская буржуазяя прыйшла да свае мэты, канчаткова перамагла абаронцаў старога парадку і калі захапленне рэспубліканскімі гэроямі старажытнасці страціла для яе ўсякае грамадзкае значэнне.

Тады буржуазная драма ўваскрэсла для новага жыцця, класыцызм уступіў мейсца новаму стылю—романтызму. Ілюстрацыі Плеханова да гэтага яго палажэння можна працягнуць і далей, аж да літаратуры нашага часу. *Сэнтымэнтальны роман* быў таксама зьявішчам клясавай самасвядомасці ўзрастаючага „трэцяга стану“. Поэты „буры і націску“ адбівалі вызваленчы рух нямецкага бюргэрства. *Байронізм*—гэта сьветаадчуванне дэклісаванага арыстократа. Гэта поэзія, звязаная з ліквідацыяй або з патрасеньнем фэадальна-панскага ўладарства, з уздымам пад уплывам прамысловага перавароту класы капіталістых, якая адпыхала на задні плян земляробчую арыстократыю. Поэзія *рэвалюцыйнага соцыялізму* звязана з абвастрэньнем супярэчнасцяў капіталістычнага ўкладу з рабочым рухам, з уздымам пролетарыату.

„У творах мастацтва і ў літаратурных густах дадзенага часу (заклучае Плеханаў) выказваецца грамадзкая психолёгія, а ў психолёгіі грамады, якая дзеліцца на класы, многае для нас застанецца незразумелым і парадаксальным, калі мы будзем ігнараваць, як гэта робяць гісторыкі-ідэалісты ў супярэчнасць лепшым заветам буржуазнай гістарычнай навукі—узаемныя адносіны клясаў і ўзаемную клясавую барацьбу“ (стр. 114).

(Канец будзе)

М. Каспяровіч

Матар'ялы для вывучэння Віцебскай краёвай літаратуры і мастацтва

Дзякуючы вядомым гістарычным умовам у нас на Беларусі не ўтварылася пэўнага сталічнага культурнага гнязда аж да часу Кастрычнікавае рэвалюцыі. Ролю яго доўгі час уяўляе сабе адыгрывалі то Вільня, то Менск, куды і пасылаліся прадстаўнікі ў агульнаадукацыйную культуру з іншых беларускіх гарадоў-гнёздаў. Затым асабліва важнае значэнне набывае ў нас вывучэнне ў гістарычнай перспэктыве і ў сучаснасьці провінцыйных беларускіх асяродкаў: Віцебску, Гомелю, Горадні і інш. Тым больш гэта патрэбна таму, што пазнаць творчасць таго ці іншага выхадца з краю (літаратара, музыкі, мастака) у агульнаадукацыйную культуру без пазнання культурнага гнязда, з якога ён вышаў, яго краю—немагчыма. Да таго той ці іншы край імкнецца да ўласцівай яму формы, як, напр., Казаншчына з В. Аксаковым—да ідыліі ¹⁾. Але разам з тым нельга гаварыць аб утварэнні гісторыі літаратуры або выяўленчага мастацтва ці музыкі таго ці іншага краю, бо яны складаюць частку агульнага культурнага руху нацыі, краіны ²⁾. Дый бадай ніколі ні адзін з нашых дзеячоў літаратуры, музыкі і інш. не заставаўся назаўсёды ў сваім краі. Затым праца ў кірунку даследавання літаратурнага развіцця краю павінна складацца з першапачатковай рэгістрацыі дзеячоў па мажлівасці розных галін з найкароткімі данымі аб іх.

¹⁾ Дневник 2 всесоюзной конференции по краеведению № 1. Москва, 9 сьнежня 1924 г. Ст. 13.

²⁾ М. П. Сокольников. Литература Иванова-Вознесенского края. „Труды Ив.-Вознесенского губ. Научного О-ва Краеведения“. Ив.-Вознесенск, 1925 г., ст. 183.

Матар'ял неабходна зьбіраць як аб самых выдатных дзеячох, так і аб самых малых—казачніках і інш., што „пры іншых умовах, быць можа, сталі-б нацыянальнай гордасьцю“¹⁾. Ня трэба забывацца, што за поэтычнасьцю казкі, твору трэба бачыць і поэтычнасьць яе тварца, важнасьць дзеяча²⁾. „Неабходна не праходзіць індывідуальна, а зьбіраць аб выдатных дзеячох літаратуры і мастацтва „самыя падрабязныя і біяграфічныя даныя“³⁾.

Кіруючыся вышэйпаказаным, я зрабіў першапачатковую працу па Віцебшчыне, якая павінна будзе дапаўняцца і сягаць вышэй у практыкавальнай хоць-бы працы літаратурных гурткоў пры аб'яднаньні „Маладняк“ на Віцебшчыне ці паасобных крытычных сіл яе. Разьмяшчэньне матар'ялу прынята па альфабэту і галінах дзейнасьці.

I. Выяўленьня мастацтва, музыка, тэатр

Анцаў, Міхал Васільевіч (1867)—композытар, скончыў Ленінградскую кансэрваторыю. У Віцебску з 1899 г. На працягу 15 год быў рэцэнзэнтам і пісаў крытычныя артыкулы аб музыцы, якія друкаваліся ў мясцовых віцебскіх газэтах. Апрача выданных і яшчэ нявыданных твораў агульнага характару, мае ў рукапісу працу: „20 беларускіх песьняў для аднаго й многіх галасоў з ф.-піано, гарманізаваных у старадаўніх ладох“, паходжаньнем пераважна з Віцебшчыны. У 1918 годзе быў адным з заснаваўцаў у Віцебску Народнай кансэрваторыі і арганізатарам і кіраўніком Дзяржаўнага Хору.

Бразэр, Абрам Маркавіч (1892)—мастак. Вучыўся ў Парыскай Акадэміі Мастацтваў, і ў 1913 г. тры яго працы былі прыняты ў Парыскі salon d'Antompe; у 1916 г. прымаў удзел у выстаўцы „Мір іскусств“ і ў 1918 г. ў выстаўцы яўрэяў-мастакоў; у 1921 г. ў Віцебску была наладжана індывідуальная выстаўка яго прац. У м. Бешанкавічах і ў Віцебску працаваў з 1918 да 1923 г., і лічыць гэтыя гады самымі ўдзячнымі для свае творчасьці. 18 верасьня 1920 г. паставіў пом-

¹⁾ А. К. Сержпутовскій. Сказки и рассказы белоруссов-полешуков. Пгр. 1911. Ст. VII.

²⁾ І. С. Абрамов. О биографическом словаре русских краеведов „Краеведение“ № 1 за 1926 г., ст. 43.

³⁾ Ibidem, ст. 44.

нік Песталоцы ў Віцебску, а ў 1922 г.—бюст К. Маркса ў Віцебскім Паладу Працы. У апошні час, жывучы ў Менску, вылепіў вялікі бюст Ф. Скарыны, бюст Я. Купалы і інш.

Два гады працаваў дэкаратарам Віцебскага Тэатру, потым інструктарам Пад'аддзелу Выяўленчых Мастацтваў і год кіраваў клясаю маляўніцтва Віцебскага Мастацка-Практычнага Інстытуту.

Воўкаў, Валянцін Віктаравіч (1881)—мастак. Скончыў Пензенскую Мастацкую школу і Акадэмію Мастацтваў. З 1920 г. стаў цікавіцца краязнаўствам і зрабіў шмат зарысавак старажытных будынкаў і краявідаў м. Вяліжу і яго ваколіц. Мае шэраг прац, што адбіваюць розныя куткі Вяліжу, Віцебску і іх ваколіц („На Дзвіне“, „Вялікая царква“, „Вуліца на ўскрайку Віцебску“ і інш.), а таксама партрэты мясцовых дзеячоў. Прымаў удзел у выстаўках: „Весенней“, „Обшчыны художников“, „Независимых“ і ўсебеларускай. З 1919 г. на Віцебшчыне і прыватна—з гэтага да 1923 г. кіраўніком майстэрні, а потым загадчыкам Вяліскай Мастацкай Школы, а з 1923 г. кіраўніком маляўніцтва ў Беларускай Мастацкай Тэхнікуме ў Віцебску. Адбіткі з твораў і рэцэнзы змяшчаліся ў „Нашым Краі“ № 2-3 за 1926 г., час. „Століца і усадыба“ за 1915 г. і дадатку да „Русского Слова“, а таксама ў „Звезде“, „Савецкай Беларусі“ і „Заре Запада“ (Віцебску) за 1925 і 1926 г.г.

Дабужынскі, Мсціслаў—мастак. Працуючы ў Віцебску ў 1918—22 г.г. у якасці дырэктара і выкладчыка Мастацка-Практычнага Інстытуту і інш., на сваіх малюнках адбіў шэраг краявідаў Віцебску. Некаторыя з гэтых прац знаходзяцца ў лепшых музэях, як „Спуск да Віцьбы“—у Расійскім музэі ў Ленінградзе і інш. Цяперак ён працуе ў Парыжу, зрабіўшы ў 1926 г., паміж іншым, і прыгожую вокладку на „Гісторыю беларускай кнігі“ В. Ластоўскага.

Клевер, Юлі Юльевіч (1850—1925)—мастак, пейзажыст. Ня скончыў Акадэміі Мастацтваў з прычыны спрэчкі з сваім прафэсарам, але яшчэ вучнем прымаў удзел у 1873 г. ва ўсясьветнай выстаўцы ў Вене, а пасля атрымаў усе мастацкія годнасьці, і ў 1881 г.—прафэсара за карціну „Лес“. Вясной 1900 г. па даручэньню Акадэміі Мастацтваў адведаў Віцебшчыну, вельмі зацікавіўся яе прыродаю і пражыў тутакі два гады, пакінуўшы пасля сябе вялізную колькасць карцін, адбі-

ваючых, звычайна, лясы або запушчаныя паркі Віцебшчыны (Б. Сямейскі)¹⁾.

Красавіцкі, Пётра Мацьвеевіч (1873)—аматар мясцовой архітэктуры і мастацтва, дэндролёг. Скончыў Духоўную Сэмінарыю ў Віцебску і Юр'еўскі Унівэрсытэт па мэдыцынскаму факультэту. Краязнаўчую дзейнасьць пачаў з вучнёўскіх год. Апавясьціў у 1912 г. ў „Полоцко-Вітебской старіне“ шчырую працу „Памятнікі церковной старины Полоцко-Витебского края и их охранение“. Больш дробныя артыкулы П. М. друкаваліся ў мясцовых віцебскіх пэрыядычных выданнях, а таксама Віленскіх. „Вітебская Ёльлінская царква, як помнік беларускага драўлянага будаўніцтва“ і інш. працы па архітэктуры Віцебскага краю знаходзяцца ў мастацкай сэкцыі Їнбелкульту і часткова зачытаныя як даклады ў камісіі гісторыі беларускага мастацтва. Маючы надзвычайную чуласць да месц, дзе можна знайсці старасьветчыну, сабраў і перадаў у музэі шмат кніг, рэчаў і дакументаў царкоўнай старасьветчыны. Яго стараннямі і пераважна яго сродкамі помнік драўлянай архітэктуры тыпу XVI-XVII в.—Вітебская Ёльлінская царква—адноўлены ў каменнай будове і толькі часткова ў сярэдзіне ня скончаны. Апрача дзейнасьці ў паказаным кірунку, П. М. заснаваў на сваім хутары Саломінка Бешанкавіцкага раёну на Віцебшчыне найбагатшы ва Ўсходняй Беларусі дэндролёгічны асяродак, інфармацыя аб якім дана ў „Віцебшчыне“ (ст. 164). Рэцэнзыі на працы і дзейнасьць П. М. зьмяшчаліся у „Історическом Вестнике“ і ў віленскім друку. Зараз П. М., ня маючы падтрыманьня сваёй працы і хутара, цярпіць у Маскве галоднае існаваньне.

Лукомскі, Г. К.—выдатны гісторык і папулярызатар старой архітэктуры, зрабіў акварэльлю некалькі відаў Віцебску і яго архітэктуры, частка якіх зьмешчаны ў час. „Старые годы“ разам з яго-ж тэкстам.

Малевіч, Казімір Сэвэрынавіч (1878)—мастак, заснаваўца і тэорэтык асобнай плыні ў мастацтве—„супрэматызму“. Па паданьню паходзіць з с. Малева Менскай ці Віцебскай губ. Пасьля сярэдняй школы скончыў Маскоўскае Мастацкае Вучылішча. У Маскву прыехаў у 1903 г., як сталы імпрэсыяністы.

¹⁾ У дужках курсівам тут і далей паказана, хто даў аб даным дзеячу матар'ял.

Мастацкая дзейнасьць К. С. пачалася з 1898 г., калі была наладжана першая выстаўка яго прац. У Маскве ўдзельнічаў на выстаўках: „Бубновы Валет“, „Московский Салон“, „Любители Искусств“, а за межамі: у Парыжу, Бэрліне, Венецыі і Філядэльфіі. Творы К. С. ёсьць у Маскве (Музей Живописной Культуры), Ленінградзе („Русский Музей“) і інш. гарадох. З 1917 да 1919 г. ў Маскве і Ленінградзе нёс адказную працу ў розных вышэйшых мастацкіх установах, а ў 1919 г. Нар. Кам. Асьветы РСФСР быў камандыраваны ў Віцебск для рэарганізацыі Мастацкага Вучылішча ў вышэйшы тып, дзе быў профэсарам да 1922 г. Мастацкае жыцьцё Віцебску і Мастацкага Вучылішча 1919—1922 г. г. характарызуецца вялікім уплывам супрэматычнага кірунку, што прапандаваўся тэорэтычна і практычна Малевічам: цэлыя кварталы м. Віцебску былі аздоблены супрэматычнымі вулічнымі пано (заводы Камітэту па барацьбе з беспрацоўем і суседнія будынкі), пісаліся сьцягі работніцкіх арганізацыяў у духу супрэматызму (як сьцяг таго-ж Камітэту і інш.), чыталіся даклады аб супрэматызьме К. С., выдаваліся яго творы („Бог не скінут“, Віцебск 1920, і інш.). У 1920 г. К. С. пераехаў у Ленінград, дзе арганізаваў навукова-дасьледчую ўстанову—„Институт Художественной Культуры“, дырэктарам і загадчыкам Аддзелу, па дасьледаваньню маляўнічай культуры якога працуе і зараз. Ён напісаў шэраг прац па маляўнічай культуры: „Теория о прибавочном элементе в живописи“. „Супрематизм“, „Кубизм“, „Новая система в искусстве“, „Импрессионизм“, „Сезанизм“, „Мир, как беспредметность“ і іншыя; тэорэтычныя працы яго перакладзены на чужаземныя мовы. Свой кірунак у мастацтве—„супрэматызм“ К. С. утварыў яшчэ ў 1913 г. і з таго часу напісаў і філэзофію супрэматызму, як ідэолёгію мастацтва наогул. (І. П. Фурман).

Малько, Мікалай А. (1883)—выдатны расійскі дырыжэр і музычны дзеяч. Скончыў гістарычнае Аддзяленьне Гістарычна-Філёлёгічнага Факультэту Пецярбурскага Унівэрсытэту і Пецярбурскую Консэрваторыю па спэц. тэорыі кампазыцыі ў Рымскага-Карсакова з годнасьцю вольнага мастака. З 1918 да 1921 г.—на Віцебшчыне. Кругабег працы Малько ў Віцебску зьяўляецца выключным і непаўторным у музычным жыцьці места: ён арганізаваў Народную Консэрваторыю і сымфонічны оркестр, дзякуючы чаму Віцебская люднасьць уцялоўляе

ёмілася з выдатнымі творамі музычных гэніяў. Будучы дырэктарам і профэсарам Консэрваторыі і выкладчыкам Музычнай школы (чыгуначнікаў і Камітэту па барацьбе з беспрацоўем), ён кіраваў арганізаваным ім сымфонічным оркестрам, які даў у Віцебску 246 агульнадаступных канцэртаў і 50 канцэртаў для чырвонаармейцаў, прычым у большай палове іх сам дырыжыраваў. З оркестрам камэрнага ансамблю Малько наладжваў паездкі ў б. павятовыя гарады: Гарадок і Нэвель. Апрача гэтага, у Віцебску Малько прачытаў шэраг лекцыяў і дакладаў аб музыцы, прымаў удзел у музычных камэрных вечарох, быў выкладчыкам музыкі ў працоўных школах, намесьнікам загадчыка губэрскім музычным аддзелам, загадчыкам сэкцыі музычнай асьветы і г. д.

Пасьля выезду з Віцебску Малько працаваў у розных гарадах—Маскве, Ленінградзе, Харкаве і інш., выступаў за межамі, а зараз—профэсарам Ленінградзкай Консэрваторыі. Сьваімі творамі: „Аб дырыжыраваньні“, „Дырыжыраваньне, як пэдагагічная функцыя“ і інш. Малько вядомы, як музычны публіцыст. (І. П. Фурман).

Мінін, Ефім Сямёнавіч (1896)—мастак. У выніку ўважлівага вывучэньня свайго краю, беларускіх дрэварытаў Скарынінскага часу і пазьнейшых, а таксама клясычнай гравюры, даў шэраг моцных дрэварытаў з адбіткам краявідаў і тыпаў Віцебску, а таксама віцебскіх дэталей у эхсьлібрысу. Мае вельмі шмат зарысавак мясцовага краю. У 1922-23 г. быў выкладчыкам па катэдры гісторыі і філёзофіі мастацтваў у Віцебскім Мастацка-Практычным Інстытуце. У якасьці мастака прымаў удзел у віцебскіх выданьнях—„Крашаніна“ (1925) і „Віцебск у гравюрах Юдовіна“ (1926). Крытык мастацтва Эцінгер добра адзваўся аб гравюры Е. С.

Пэн, Юры Майсеевіч — мастак, партрэтныст. Скончыў Акадэмію Мастацтваў. У Віцебшчыне больш 25 год. За гэты час Ю. М. напісаў цэлую карцінную галерэю віцебскіх краявідаў, жанравых малюнкаў і асабліва партрэтаў, якія аглядаюцца вялікім лікам экскурсыяў на яго ўласнай кватэры ў цеснаце, бо Гарсавет не адчуў яшчэ патрэбы адчыніць музэй гэтых малюнкаў, як адбіваючых край—мясцовае яўрэйства, яго побыт, атачэньне. Ю. М. прымаў удзел у выстаўках „Ленінградскаго О-ва Художніков“, Акадэміі Мастацтва, у Парыжу і інш., а таксама

і ўсебеларускай. На выстаўках частка карцін куплялася, а „Рабін“ і „Цыганка“ былі куплены вядомымі парыскімі колекцыянерамі Жакобам і Карнеем. Але гэта дробязь, бо амаль уся творчасць Пэна складае пакуль што яго ўласнасьць. Доўгі час Ю. М. быў выкладчыкам свайго ўласнага школы маляваньня, і рысаваньня або, лепш кажучы, майстэрні, у якой атрымлівалі першапачатковую мастацкую асьвету з часам будучыя выдатныя мастакі, як Шаган, Юдовін і інш. Рэцэнзыі і артыкулы аб творчасці Ю. М. змяшчаліся як у „Нашым Краі“ № 2-3 за 1926 г. і ў мясцовых віцебскіх выд. („Іскусство“ № 4—6 за 1921 г., „Заря Запада“ за 1926 г. і інш.), так і ў расійскіх і нямецкіх.

Посьнікау, Аляксандар Пятровіч (1878)—музычны дзеяч. У Віцебшчыне з 1914 г. Зрабіў пэўны лік запісаў народных песьняў Віцебшчыны і гарманізаваў іх. У 1925 г. заснаваў „Общество друзей музыки ім. А. І. Рубінштейна“, якое арганізавала шэраг симфонічных канцэртаў і папулярызавала музыку.

Рэпін, Ілья Ефімавіч—мастак. У 1891 г. ён набыў дачу „Здравнево“ ў 16 вярстох ад Віцебску на беразе Дзвьіны, куды завабіла яго маляўнічая прырода і роўны клімат. Тутака часцей за ўсё І. Е. бываў летам, а часамі ў іншыя месяцы году. Аддыхаючы ад акадэмічнай працы, ён асабліва творча працаваў у спецыяльнай майстэрні гэтай дачы, праводзячы ў ёй цэлыя дні. Тутака напісаны „Іскушэніе“, „Дуэль“ і інш. карціны, а таксама шэраг партрэтаў і, паміж іншым, „Белорусс“ з Сідара Шаўрова, селяніна суседняй вёскі Сахарава, які жыве і зараз. Партрэт гэты ў свой час быў набыты Музэем ім. Аляксандра III, а фотографія з яго зьмешчана ў „Пачатковай географіі“ Грамыкі (Менск, 1925). І. Е. напісаў дзьве іконы ў Слабадзкой царкві, недалёка ад Здраўнёва, дзе пахованы яго бацька. На працягу ўсяго свайго пражываньня ў Здраўнёве І. Е. вельмі цікавіўся і вывучаў акаляючае жыццё—прыроду, сялянства з яго працай, Дзвьіну з плытамі, лайбамі, што цягнуцца лямкай, і г. д., асабліва шчыра адгукаючыся на патрэбы мясцовых сялян. У выніку ў яго творчасці знашла значны адбітак Віцебшчына. Пэйзаж карціны „Дуэль“, што засталася пасля выстаўкі ў Італіі разам з „Іскушэніем“, напісаны з аднаго з гаёў каля Здраўнёва, партрэты, як „Белорусс“ і інш., а таксама „Крестный ход“ (Трацякоўская галерэя), які дужа нагадвае перанясенне машчэй Е. Полацкай пры жандары Загоскіну, што ня-

гайкай разганяў просты народ, які імкнуўся паглядзець мошчы і пакланіцца ім, і шмат іншых прац—усё гэта сьведчыць аб уражаньнях Віцебшчыны і чакае дэтальвага вывучэньня. Пасьля 1900 г., дзякуючы аслабленаму здароўю, што патрабавала спакойнага месца, але недалёка ад сталіцы, Ё. Е. набыў дачу „Пенаты“ недалёка ад фінляндз. граніцы каля ст. Куокама, дзе жыў і цяперака, ня трацячы сувязі з Здраўнёвым і цікавячыся лёсам новай Беларусі. Весткі аб працы Ё. Е. у Віцебшчыне друкаваліся ў віцебскай „Заре Запада“ за 1926 г.

Ром—мастацкі крытык. У часе свайго пражываньня ў Віцебску ў галодныя гады прымаў актыўны ўдзел у выданьні віцебскіх мастацка-літаратурных часопісаў: „Сорабіс“, „Іскусство“ і інш., змяшчаючы часамі абгляд творчасці і мясцовых мастакоў, як Пэна („Іскусство“ № 4-6 за 1921 г.) і інш., а таксама крытычныя агляды мясцовых шматлічых выставак—Ахола і інш., адыгрываючы гэтым вялікую ролю ў мастацкім разьвіцьці віцебскай люднасьці.

Смык—віцеблянін, будаўнічы найпрыгожага ва Усходняй Беларусі будынку—Віцебскай Рынкавай царквы 186.

Унгерн, Рудольф Аляксандравіч (1874)—тэатральны дзеяч. Вышэйшую сцэнічную асьвету атрымаў заганіцай. Працаваў з Мэйерхольдам у тэатры б. Камісаржэўскай, а потым рэжысэрам Суворынскага Тэатру і „Кривого Зеркала“. У 1907 г. прыяжджаў у Віцебск на гастролі з сваім колектывам, а з 1918 да 1921 г. працаваў у Віцебску рэжысэрам тэатру і організаваў Студыю Сцэнічнага Мастацтва, пакінуўшы пасьля сябе шмат вучняў. (*В. Сямейскі*).

Усьпенскі, Алесь Іванавіч (1873)—доктар тэорыі і гісторыі мастацтваў і доктар гісторыі, пляменьнік Глеба Іванавіча і Мікалая Васільевіча Ўсьпенскіх—пісьменьнікаў-народнікаў. З 1907 да 1922 г. быў дырэктарам Маскоўскага Археолёгічнага Інстытуту, заснаванага па яго ініцыятыве. Гэты інстытут меў свае аддзяленьні: у Віцебску, Смаленску, Калузе, Н.-Ноў-гарадзе, Яраслаўлі, Варонежы, Аранбургу, Растове (Яр.) і за межамі—у Рыме. Пад рэдакцыяй А. Ё. было выдана 46 тамоў „Записок“ Інстытуту. У друку ў розны час зьявілася звыш 100 прац А. Ё., частка якіх перакладзена на польскую і нямецкую мовы, а 10 прац аб французскіх мастаках, што працавалі ў Расіі ў XVIII в., надрукованы ў Парыжу на французскай мове.

Віцебскае Аддзяленне Інстытуту, адчыненае А. І. 27 кастрычніка 1911 году, з'яўлялася да рэвалюцыі адзінай вышэйшай школай на Віцебшчыне. Для чытаньня лекцыяў у Аддзяленне прыяждалі з Масквы лепшыя прафэсары: сам А. І., А. Н. Філіпаў, Н. Н. Фірсаў, Г. Г. Цельберг, А. І. Сабалеўскі, В. К. Трутоўскі, Д. С. Недавіч, Р. Ф. Брандт, Ф. В. Варонін, В. П. Лапчынскі і інш., а таксама скарыстоўваліся лепшыя мясцовыя сілы: А. П. Сапуноў, В. І. Мядзякоў і інш. Аддзяленне Інстытуту мела свой музэй і бібліятэку, а з 1918 г. да яго перайшлі: кнігазбор б. мясцовай Вучонай Архіўнай Камісіі, мясцовы царкоўна-археолёгічны музэй, музэй В. Федаровіча, збор старадрукаў Полацкай іезуіцкай колегіі і мясцовы цэнтральны архіў. Аддзяленне зачынілася ў 1922 г.; за час яго існаваньня ў ім атрымала асьвету шмат працаўнікоў, што зараз працуюць па архіўнай, музэйнай і бібліятэчнай справе ў Беларусі. (І. П. Фурман).

Фонтані—італьянец, будаўнічы выдатнага помніку архітэктуры ў Усходняй Беларусі—Віцебскага Ёсьпенскага Сабору.

Фурман, Ян Пятровіч (1889)—мастацтвавед, бібліюфіл. Скончыў Маскоўскі Археолёгічны Інстытут. Краязнаўствам цікавіцца з 1913 г., але краязнаўчыя арганізацыі, існаваўшыя для вывучэньня краю ў Віцебску з сваім неграмадзкім кірункам, не карысталіся сымпатыямі І. П., і актыўна ён пачаў працаваць у арганізацыі з 1918 г. ў якасьці члена Віцебскай Губэрнскай Камісіі па ахове помнікаў мастацтва і старасьветчыны, робячы абсьледаваньні і апісаньні архітэктурных помнікаў (да 1921 г.), а потым—члена Віцебскага Акруговага Таварыства Краязнаўства. Па мясцоваму краю І. П. апавешчаны наступныя працы: „Крашаніна“ (Віцебск, 1925) і „Віцебск у гравюрах С. Юдовіна“ (Віцебск, 1926), рэцэнзыі аб якіх зьяшчаліся ў „Крывічу“ (№ 10, 1925), „Полымі“ (1925), „Асьвеце“ (1925), „Голасе беларуса“ (1926), „Маладняку“ (1926), „Савецкай Беларусі“ (1926) і „Нашым Краі“ (1926).

Шагал, Марк Захаравіч—мастак, радзіўся ў Віцебску ў беднай мяшчанскай яўрэйскай сям'і. Першапачатковую мастацкую асьвету атрымаў у майстэрні мясцовага мастака Ю. М. Пэна, потым вучыўся ў Пецяярбурзе ў школе „О-ва

Поощрєнія Художеств“ і скончыў сваю мастацкую асьвету ў лепшых мастацкіх майстэрнях Парыжу ў 1914 г. На працягу свайго пражываньня ў Парыжу М. З. прымаў удзел у шмат якіх выстаўках, а таксама наладзіў свае самастойныя выстаўкі ў Парыжу і Бэрліне, што стварыла яму імя таленавітага, орыгінальнага і яркага мастака-экспрэсіяністага. Усясьветная вайна прымусіла М. З. вярнуцца ў 1914 г. на радзіму ў Віцебск, дзе ён і пражыў з невялікімі перарывамі да 1920 г. Кругабег пражываньня ў Віцебску зьяўляецца самым яркім кругабегам творчасьці М. З., часам найбольшага красаваньня яго таленту, калі былі створаны глыбокія па замыслу і моцныя па майстэрству карціны: „Яўрэй“, „Над горадам“, „Пахаваньне“ і інш. У карцінах „Віцебскага кругабегу“ даволі поўна адбілася аблічча самога Віцебску як сваімі архітэктурнымі краявідамі, так і побытам. Цыкл яўрэйскіх карцін, што стварылі М. З. імя буйнога яўрэйскага нацыянальнага мастака, зроблены ім у Віцебску. У 1918 г. ў Віцебску М. З. прымаў удзел у „Выстаўцы яўрэяў-мастакоў“ 12 буйнымі працамі і прачытаў даклад аб левым мастацтве. З гэтага-ж часу пачалася і мастацка-грамадзкая дзейнасьць М. З. ў Віцебску. У якасьці ўпаўнаважанага Наркамасьветы РСФСР па справах мастацтва ў Віцебскай губ. М. З. арганізаваў і правёў усе мастацкія працы па аздабленьню Віцебску к І кастрычнікавым урачыстасьцям у 1918 г., запрасіўшы да супрацоўніцтва мастакоў: Рома, Фрыдлендара, Юдовіна, Бразэра, Меерсона, Якєрсана і інш. Сам М. З. напісаў некалькі яркіх дэкарацыйных плякатаў, што адпавядалі сьвяточнаму настрою І гадавіны рэвалюцыі. У канцы 1918 г. М. З. арганізаваў у Віцебску „Высшие художественно-технические мастерские“, зьяўляючыся першым дырэктарам іх. Кіраўнікамі і выкладчыкамі ў розны час у іх былі, апрача М. З.: М. Дабужынскі, Р. Цільберг, Ёв. Пуні, К. Богуслаўская, Е. С. Мінін, Фальк Р., В. Ермалаева, А. Г. Ром., Казімір Малевіч, Ю. М. Пэн, С. Б. Юдовін і інш. Заснаваная М. З. установа перажыла за час свайго існаваньня шмат пераменаў і ў 1924 г. рэарганізавана ў „Беларускі Мастацкі Тэхнікум“, што мае зьявіцца асяродкам мастацкага жыцьця Беларусі і расаднікам новых мастацкіх сіл. М. З. друкаваў у віцебскіх выданьнях „Сорабіс“ і „Рэволюционное искусство“ артыкулы на розныя мастацкія тэмы.

У 1920 г. М. З. выехаў у Маскву, дзе расьпісываў „Еврейский Камерный Театр“ і пісаў эскізы для яго пастановак, а ў 1923 г. выехаў у Бэрлін, дзе наладзіў выстаўку сваіх прац, а адтуль пераехаў у Парыж, дзе і працуе да сьго часу. М. З. зьяўляецца адным з найбольш яркіх прадстаўнікоў экспрэсынізму і глыбокім яўрэйскім нацыянальным мастаком.

Бібліяграфія: А. Эфрос, Марк Шагал, час. „Аполлон“ за 1916 г. А. Эфрос і Я. Тугенхольд. Марк Шагал, Монографія выд. „Гелікон“ 1918. А. Аронсон, Марк Шагал. Выд. „Retropolis“ 1922. (С. Б. Юдовін).

Юдовін, Саламон Барысавіч (1894)—мастак, графік. Радзіўся ў м. Бешанковічах на Віцебшчыне. Пачатковую мастацкую асьвету атрымаў у Пэна, а потым вучыўся ў школе „О-ва Поощрения Художеств“ і майстэрні Бэрнштэйна ў Ленінградзе. Летам 1912, 1913, 1914 г.г. прымаў удзел у гістарычна-этнографічнай экспэдыцыі Ан-скага па Валыні, Кіеўшчыне і Падолі, дзе зарысоўваў і зьбіраў рэчы яўрэйскага народнага мастацтва, а ў 1915 і 1916 г.г. клясыфікаваў і сыстэматызаваў іх да выданьня, што мелася адбыцца. Прымаў удзел у Маскоўскай выстаўцы яўрэйскіх мастакоў, Ленінградзкай і Віцебскай—яўрэяў-мастакоў, выстаўцы „сучаснага расійскага мастацтва“ і І усебеларускай. У 1925 г. ў Віцебску была арганізавана выстаўка яго дрэварытаў. Стаўшы выдатным яўрэйскім графікам-стылізатарам, у самы росквіт свае творчасьці, С. Б. адбіў у сваіх працах віцебскія помнікі архітэктуры, краявід і быт. У часе сваёй працы ў Віцебску ў 1918—1923 г.г., С. Б. арганізаваў гурток аматараў яўрэйскай старасьветчыны пры Таварыстве імя Пераца, быў выкладчыкам Віцебскага Мастацка-Практычнага Інстытуту, інструктарам пад’аддзелу выяўленчых мастацтваў, удзельнічаў у камісіі па ахове помнікаў мастацтва і старасьветчыны, арганізаваў выстаўку яўрэйскага народнага мастацтва і, словам, выяўляў сябе ў рознай грамадзка-мастацкай працы, а таксама выдаў свае ліногравюры „яўрэйскі народны орнамент“ (Віцебск, 1920), апрача якіх гравюры С. Б. зьмешчаны ў наступных выданьнях: „Віцебск у гравюрах С. Юдовіна“ (Віцебск, 1926), „Гравюра і кніга“ № 2-3 (М., 1924), „Труды Ленинградского О-ва экслибрисистов“ № 2-3 (Л., 1925) і „Нашым Краі“ № 2-3 (Менск, 1926). Да гэтага рэцэнзы на творчасць С. Б. зьявіліся ў газэце „Речь“ (1917), „Тогблат“ (1917 г.) і інш.

II. Літаратура, крытыка, даследаванні мовы

Арлоўскі, Восіп Данілавіч—аўтар першага тому „Белорусских народных рассказов“ (Полацак, 1908) і іншых, што не папалі ў друк. Жыў нейкі час на Віцебшчыне і памёр у Віцебску. У сваёй творчасці адбіў, паміж іншым, і сацыяльную розніцу, што асабліва войстра адчувалася на Віцебшчыне ў 80 г., а таксама ў пэўнай ступені і мясцовую народную мову. З прычыны невялікай мастацкасці творчасці мала вядомы, хоць некаторыя творы сустракалася чужь ад старых сялян напамяць, як народныя вершы. У першую чаргу неабходна высьветліць біяграфію і прыналежнасць да Віцебшчыны, а таксама адбітак яе ў творчасці. Бібліяграфія: М. Гарэцкі. Гісторыя беларускае літаратуры. М.—Л. 1924, ст. 256—262. Е. Ф. Карский. Белорусы. Т. III. 3. Художественная литература на народном языке. Пгр. 1922, ст. 149-150.

Баршчэўскі, Ян (1790—1851)—вядомы беларускі пісьменьнік так званай беларускай школы ў польскай літаратуры. „Рабункі мужыкоў“, „Гарэліца“—дайшоўшыя да нас творы яго адбіваюць падзеі і мову тагочаснай Віцебшчыны, але больш за ўсё яна адбіта ў творах на польскай мове і, апроча іншага, вялікая заслуга Б. у тым, што ён пазнаёміў польскую літаратуру з сваім родным краем, хоць у гэтым-жа ёсць і загана, бо ён не паказаў гэтага краю сваім насельнікам на роднай мове. Бібліяграфія: Р. Земкевіч. Ян Баршчэўскі, першы беларускі пісьменьнік XIX стагоддзя. Вільня 1911. М. Гарэцкі. Гісторыя беларускае літаратуры. М.—Л. 1924, ст. 160—166. Е. Ф. Карский. Белорусы. Т. III. 3. Художественная литература на народном языке. Пгр. 1922, ст. 45—49, 447. Д. Васілеўскі. „Новыя матар’ялы творчасці Баршчэўскага“. „Полымя“ № 5, за 1925 г. А. І. Пыпін. История русской этнографии, Т. IV, ст. 61-62.

Булашэвіч, Барыс Сьцяпанавіч (1894)—расійскі поэт. Пачаў друкавацца ў зборніку „Лучи“ (Віцебск, 1911). Быў членам літаратурнай групы ў Віцебску, што выдавала вышэйпамянёны зборнік „Лучи“, а пазьней—адным з арганізатараў расійскай літгрупы „Красные веги“, што потым рэарганізавалася ў „Звенья“, якою зараз і кіруе Б. С., асабліва зацікавіўшыся ў апошні час мясцовым краем і беларускаю культураю.

Дайлідовіч, Алесь Алесевіч (1904)—арганізатар Віцебскай філіі „Маладняка“. Вучыцца ў вышэйшай школе. У Віцебшчыне быў у 1924 г. Літаратурны псеўдонім—Алесь Дудар.

Дарэўскі-Вярына, Арцём—пісьменьнік і ідэёвы кіраўнік Віцебскага літаратурнага гуртка 50—60 г.г. XIX стагоддзя. Ён несьвядома будзіў беларускасьць сярод тагочаснай інтэлігенцыі. Большасьць яго твораў, як і іншых пісьменьнікаў, што пісалі ў той час на беларускай мове, загінула, бо не друкавалася, а хадзіла ў сьпісках. Неабходна мясцовым зьбіральнікам фольклёру зьвярнуць асаблівую ўвагу на адшуканьне хоць-бы кавалкаў творчасці гэтага пісьменьніка і, прыватна, яго „Гутаркі з пляндроўкі па зямлі латышоў“.

Эпімах-Шыпіла, Браніслаў Ігнатавіч (1859)—рэдактар і выдавец шмат якіх беларускіх выданьняў; радзіўся ў фольварку Будзькаўшчына, Лепельскага павету, б. Віцебскай губ., у сям’і земляроба. У 1880 г. ён скончыў Рыжскую гімназію, а ў 1885 г.—Спб. унівэрсытэт, па сканчэньні якога на працягу пяці гадоў займаўся прыватнымі лекцыямі, а ў 1890 г. паступіў на службу ў бібліятэку Спб. унівэрсытэту, дзе праслужыў 35 год; адначасна выкладаў грэцкую і лацінскую мовы ў Спб. сярэдніх і вышэйшых школах.

Э.-Ш. адыграў вялікую ролю ў разьвіцьці беларускага нацыянальнага адраджэньня, якое пачынала разьвівацца ў канцы XIX і пачатку XX стагодзьдзяў; ня маючы матар’яльных сродкаў, мала маючы людзей з высокай адукацыяй, з пэўным службова-грамадзянскім палажэньнем, а выходзячы з працоўна-сялянскіх гушчаў, яно ў асобе Э.-Ш. знайшло як ідэае, так і матар’яльнае падтрыманьне. У 1902 годзе ён прыймаў галоўны ўдзел у першым беларускім Спб. таварыстве „Круг беларускае народнае асьветы і культуры беларускай“, аддаючы ў яго фонд рэшту сваіх заробкаў. У 1906 г. ён арганізаваў і адчыніў на сваёй кватэры другое, больш вядомае Т-ва „Загляне сонца і ў наша ваконца“, стаў на чале яго і разьвіў досыць значную, у параўнаньні з тагочаснымі магчымасьцямі, выдавецкую дзейнасьць; паміж іншым, выдаў першую беларускую часопісь „Маладая Беларусь“. Дапамагаў ён усімі магчымымі сродкамі і шмат каму з беларускіх дзеячоў, песьняроў, студэнтаў і проста рабочых, як, напр., вучыў і сутрымоўваў каля 2-х гадоў найвялікшага песьняра беларускай зямлі Янку

Купалу, які тагды толькі пачынаў брацца за пяро і спрабаваць свае здольнасьці. Але Э.-Ш. прымаў удзел і ў палітычных справах: на яго кватэры абгаварваўся мэморандум аб незалежнасьці Беларусі, які ў 1916 г. чытаўся А. Луцкевічам ў "Жаневе, апрацоўвалася тактыка на выпадак заняцьця Беларусі немцамі і г. д.

Э.-Ш. сабраў на свае ўласныя сродкі вялізную бібліятэку па беларусазнаўству, якая мае каля 3-4 тысяч назваў. У 1926 г. ён пераехаў у Менск і зьяўляецца сябром І. Б. К.

Літаратура: 1) Биографический Словарь Императ. С.-Петербургского Университета. Спб.—2) *Ант. Саросек*, Народная энциклопедия. Б. Э.-Шыпілло. „Варта“, Менск, 1918, № 1. 3) З. Ж[ылуновіч], праф. Б. І. Эпімах-Шыпіла, як піонэр беларускага руху. „Савецкая Беларусь“, Менск, 1924, № 297, (А. Шлюбскі).

Жыткевіч, Зьміцер Максімавіч (1904)—актыўнейшы селькор. Радзіўся ў Халамер'і Азярышчанскага раёну. Першапачатковую асьвету атрымаў у Халамерскай пачатковай школе, Віцебскай школе II ст. і Віцебскім вярэнім рабочым тэхнікуме, з 1923 г. пачаў селькораўскую працу ў розных газэтах і пісаць вершы і апавяданьні, а з 1925 г. стаў членам Віцебскай філіі „Маладняка“. Зьмяшчаў вершы і апавяданьні ў „Савецкай Беларусі“, „Звезде“, „Беларускай Вёсцы“, „Заре Запада“, „Віцебскай Сялянскай“ і іншых. За тры гады, апрача таго, надрукаваў 174 селькораўскіх заметкі. Аб З. М. друкавалася ў „Віцебскіх Известиях“ (№ 4 за 1924 г.) і „Савецкай Беларусі“ (№ 1000). З. М. прымае ўдзел у краязнаўчай працы.

Івашын, Іван Якаўлевіч (1891)—поэт. Радзіўся ў Іганполі, Чашніцкага р. на Віцебшчыне. Скончыў Полацкую настаўніцкую сэмінарыю і Глухаўскі настаўніцкі інстытут, у якім ужо прымаў чынны ўдзел у дзейнасьці беларускага гуртка. Друкаваў пачаў у 1909 г. ў „Нашай Ніве“. Пасьля—зьмяшчаў свае творы амаль што ва ўсіх беларускіх пэрыядычных выданьнях, а ў 1924 г. вышаў першы зборнік яго вершаў „Заранкі“. Апрача таго, І. Я. мае ў рукапісу два зборнікі вершаў, адзін зборнік апавяданьняў і драму „Рагнеда Полацкая“. У творчасьці І. Я. непасрэдна свой край адбіўся не асабліва яскрава, а мова—мала, хоць часамі пападаюцца вельмі ўдалыя апісаньні роднай прыроды, як „На Дзэвіне“ і інш. У агульна нацыя-

нальную літаратуру І. Я. нёс сваёю творчасцю сваяасабліваю бадзёрую настраёвасць і заклік да лепшага; літаратурны псеўдонім І. Я.—Янка Журба. Аб творчасці І. Я. пісалі: У. М. Ігнатоўскі—Соцыяльныя мотывы сучаснай беларускай поэзіі, „Вольны сыцяг“ № 7 за 1926 г., Э. Жылуновіч—Беларуская літаратура, у зб. „Беларусь“ (Менск, 1924), М. Гарэцкі—Гісторыя беларускай літаратуры, выд. 4 і М. Каспяровіч у „Заре Запада“ (Віцебск, 1926).

Апрача сваёй літаратурнай дзейнасці, І. Я. выявіў сябе сталым этнографам у шэрагу друкаваных прац і краяведам у арганізацыі Бабруйскага акруговага таварыства краязнаўства,—аб чым у другім месцы.

Каратынскі, Вінцэнт—пісьменьнік. Пабеларуску пісаў у 60 г. г. XIX веку. Выдатным яго творам лічыцца „Тут на чужой старане“, дзе ён услаўляе сваю родную старонку, Віцебшчыну, з якой быў родам. Пісаў і папольску.

Карафа-Корбут, Францішак-Ялегі—адзін з сяброў літаратурнага гуртка Дарэўскага-Вярыгі, што свядома глядзеў на ролю апошняга ў абуджэнні беларускасці. Твораў яго, апрача вершу, запісанага ў альбом Дарэўскага, не захавалася.

Касянкеў, Міхась Яўхімавіч (1901)—вядомы беларускі прозаік пад псеўдонімам Міхася Зарэцкага. Радзіўся ў Сеньненшчыне, у Віцебску працаваў з 1921 да 1924 г. Арганізаваў „Беларускае Культурна-Асьветнае Таварыства“, якое па аб'ектыўным прычынам не распачало працы, і кіраваў вайскавай аматарскай трупай, што ставіла спектаклі па розных клябах. У сваёй творчасці, а асабліва ў „Чаплюку“, „Мар'і“ і інш., адбіваў быт, прыроду і народны слоўнік Віцебшчыны.

Мазуркевіч, Язэп Ігнатавіч (1887)—адзін з арганізатараў Віцебскай філіі „Маладняка“, што мела больш культурна-політычнае значэнне, чым вытворчай літаратурнай адзінкі. Заснаваўшыся 18 лістапада 1924 году, філія за гэты час выхавала шэраг актыўных беларускіх працаўнікоў і троху пачынаючых літаратараў, перамагла ўсе перашкоды й зьмясціла ў мясцовай газэце невялічкі процант свае творчасці, вяла чынную грамадскую працу, арганізуючы выступленні, юбілей Я. Купалы, Э. Бядулі і г. д. Я. І., апрача мясцовай газэты, друкаваўся ў зб. „Пачатак“, „Полымі“ і „Маладняку“. Паходзячы з цэнтральнай Беларусі, ён прынёс літаратурнаму аб'яд-

наньню свой досьлед, але Віцебшчыны ў сваёй творчасьці яшчэ не адбіваў.

Моркаўка, Аркадзь Андрэевіч (1900)—пачынаючы поэта з сялян цэнтральнай Беларусі. На Віцебшчыне з 1922 году. Друкавацца пачаў з 1922 г. ў „Вольным сыягу“ (№ 1), а з 1923 г. друкуецца ў „Полымі“, ёсьць творы ў зб. „Пачатак“. Апрача літаратурнай працы, шмат энэргіі аддаў на працу ў літаратурнай студыі Віцебскай філіі „Маладняка“. У ёй А. А. вёў заняткі па поэтыцы і беларускай літаратуры. Аб творчасьці А. А. пісаў Ц. Гартны (З. Жылуновіч) у № 2 „Полымя“ за 1926 г.

Мядзведзеў, Павал Мікалаевіч (1891)—расійскі крытык і гісторык літаратуры. На Віцебшчыне—з 1917 да 1922 г. За гэты час ён зьмясьціў шэраг артыкулаў у мясцовым друку на крытычна-літаратурныя тэмы.

Пустынін—расійскі poeta, які жыў у галодныя гады ў Віцебску, зьмяшчаў свае творы ў віцебскіх выданьнях таго часу, уносячы ў іх сваю творчасць.

Пшчолка, Аляксандар Раманавіч (1869)—„літаратурны“ дзеяч, што ў сваёй літаратурнай працы і жыцьці шкодзіў беларускаму нацыянальнаму адраджэньню. Як усякі рэнэгат, што ненавідзіць тое, ад чаго адрокся, Пшчолка ў сваёй творчасьці, пісанай нячыстаю беларускаю моваю, часта высьмейвае беларускага селяніна, а ў крытычных пісаньнях—супроцьстаіць беларускаму руху. Паходзячы з Віцебшчыны і амаль большасьць жыцьця правёўшы ў ёй, Пшчолка ў сваёй працы адбіў шмат чаго з роднага краю як у зьмесьце, так і ў мове. Пшчолка друкаваўся ў розных расійскіх часопісах самых розных кірункаў, галоўным чынам у чорнасотніцкіх, і, таксама, у мясцовым пэрыодычным друку. Пра Пшчолку таксама шмат пісалася ў розных часопісах, прычым, па сьведчаньню А. Шлюбскага, правільную ацэнку Пшчолкі зрабілі Раманаў і Гмырак і няправільную Стукаліч і Карскі.

У апошні час (1926 г.) Пшчолка організаваў актыўнае выступленьне групы чорнасотніцкага полацкага настаўніцтва супроць мерапрыемстваў Савецкага ўраду па беларусізацыі. Выступленьне спаткала належны адпор з боку працоўных Полаччыны і значэньня ніякага ня мела.

Рапапорт, Сямён Акімавіч (1863—1920)—бэлетрысты і публіцысты, родам з Віцебшчыны. Пісаў на расійскай і яўрэйскай мовах. Займаўся дасьледаваньнем яўрэйскай народнай творчасці, быту, для чаго арганізоўваў экспэдыцыі. Прымаў удзел у вызваленчым руху. Галоўныя яго літаратурныя творы: „Клятвы (дзі швуе)“, „Яўрэйскі Люцыфэр“, „Дэр дзібук“, „У новым русьле“ і інш. Літаратурны псеўдонім яго—„Ан—скій“. Аб С. А. друкавалася ў „Русско-еврейской литературе“ Л. Рагачоўскага, „Lexikon var idische Schreiber“ С. Рэйзіна, „Большой советской энциклопедии“ III, 19 і інш.

Тараноўскі, Якаў Іванавіч (1860)—дасьледчык паходжэньня беларускіх фамілій, а таксама сёл і вёсак і інш. пытаньняў мовы. Працы Я. І. надрукованы ў „Філолягічных запісках“ за 1903 і 1905 г. і ў „Нашым Краі“ за 1926 г., а таксама знаходзяцца ў рукапісах у Віцебскім Акруговым Таварыстве Краязнаўства, актыўным працаўніком якога Я. І. зьяўляецца. Рэцэнзіі на працы Я. І. друкаваліся ў „Філолягічных запісках“ і „Віленском Вестнике“. Шмат з сваіх довадаў Я. І. будзе на віцебскім матар’яле.

Цяпінскі-Амельяновіч, Васіль—выдатны культурны дзеяч беларускага рэнасансу. Паходзіў з Цяпіна, што недалёка ад М. Чашнік на Віцебшчыне, і зараз зьяўляецца напоў-зруйнаваным хутарам з бярозавым гаем. Пераклаў эвангельле на беларускую мову і выдаў у сваёй друкарні. Асабліва цікава яго прадмова, што характэрызуе тагачасны культурны стан краю, а таксама мова перакладу, багатая народнымі словамі.

Чачот, Ян (1794—1847),—апрача сваёй этнаграфічнай працы займаўся і літаратурнаю, пішучы вершы нахшталь народных і перакладаючы народныя песьні і інш. на польскую мову. На Віцебшчыне—з 1833 да 1841 году. У яго творчасці можна знайсці шмат цікавага што да прыроды і мовы Віцебшчыны, але, належачы да так званай беларускай школы польскай літаратуры, ён у літаратурным беларускім кірунку даў вельмі мала. Аб творчасці Чачота пісалі: Е. Ф. Карскі („Белоруссы“, т. II), Ігнатоўскі („Кароткі нарыс нацыянальна-культурнага адраджэньня Беларусі“), М. Гарэцкі („Гісторыя беларускай літаратуры“) і інш., а асабліва шмат палякаў, што лічылі Чачота „заслужоным паляком“.

Тэатр на калёсах

(З успамінаў аб працы Дзяржаўнай вандроўнай трупы)

У 1917 і 1918 годзе, у часе нямецкай окупацыі Беларусі, значна пачаў пашырацца беларускі тэатр у Менску.

Беларуская хатка была аранжэраёй тэатру, пад яе дахам гуртавалася моладзь, якая дбала аб беларускім тэатры.

Усе амаль вечары праходзілі са скокамі ў канцы спектаклю. Публіка была ўсякая. Там можна было заўважыць і камароўскую інтэлігенцыю, і вучнёўскую моладзь, а больш усяго нямецкіх жаўнераў, а часам і афіцэраў. Немцы не разумелі нашага тэатру і прыходзілі дзеля музыкі і скокаў.

1919 год быў чорным годам для беларускага тэатру. Рэпэртуар дзень за днём забараняўся да паказаў, і тэатру было цяжка дыхаць.

Беларуская хатка сама па сабе замёрла, і ўся тэатральная грамада згуртавалася вакол беларускага тэатру, які неяк зачапіўся ў будынку мясцовага тэатру.

Але шырока павесьці працу там было немагчыма, бо дырэкцыя польскага тэатру, пад загадам Скомпскага, беларусам давала адзін дзень у тыдзень—панядзелак. Прыходзілася карыстацца панядзелкам абы неяк трымацца і не парываць справы.

Але аднаго дня ў тыдзень было для беларускай тэатральнай моладзі мала, дзеля чаго знаходзіліся рызыканы-хлопцы і дзяўчаты, якія парываліся з тэатрам ад'яжджаць на старану. Памятна, як грамада артыстаў пад правадырствам Сымона Музыкі і Бусла паехала ў 1919 г. ў Баранавічы і адтуль ледзьве з духам дабралася назад у Менск. Улада акупантаў ставіла ў калёсы кіі. Ведама шмат каму, як у 1920 годзе Галубок паехаў на гастролі ў Слуцк і адтуль быў парадна дастаўлен у Менск з польскімі жандармі.

* * *

У жніўні 1920 году шпарка пачаў будавацца і расьці Беларускі Дзяржаўны тэатр у Менску, а побач з ім пачала працаваць і трупa Галубка.

Большы тэатр абаснаваўся на месцы і павёў працу для гораду, меншы тэатр (трупa Галубка) павёў працу па ваколіцах Менску, як-то: Серабранка, Камароўка, Ляхаўка, Пярэспа, чыгункі.

Хто-ж пайшоў працаваць у гэты малады тэатр? Рабочыя з фабрык, друкары, сталяры, студэнты і сям'я Галубка—жонка і нешта з чацьвёра яго дзяцей.

Запатрабаваньні наогул на тэатр былі вельмі вялікія, горад Менск быў перапоўнен чырвонаармейцамі, якім тут у горадзе быў адпачынак пасья акапаў і бойкі з белапалякамі. Прыходзілася штовечар ставіць спэтаклі па ўсіх канцах гораду.

З вузламі, з клумкамі, з граблямі, віламі і ўсім належным інвэнтаром працаўнікі тэатру, ідучы на спэтакль, мерылі вуліцы Менску і ўсіх яго ваколіц. Позна ўначы сонныя вуліцы Камароўкі, Пярэспы ці Козырава абуджаліся мернымі крокамі артыстаў-вандроўцаў, якія моўчкі йшлі пасья працы дадому. Міліцыянэр ніколі не супыняў гэтых людзей з вузламі, толькі моўчкі ўхмыляўся, бачачы даўгі хвост пагорбленых артыстаў.

Ён ведаў, хто гэта йдзе, і да таго часу гэтыя людзі мелі назву: артыст з вузлом.

Цяжкія былі 1921-1922 г. Насьпех адбудаваньня клюбы ўзімку не ацяпляліся, праз выбітыя шыбы вольна гуляў вецер, глядач сядзеў у валёнках, у кажуху, артыст корчыўся ад сыяжы.

І ўсё-ж, ня гледзячы на цяжкія ўмовы, праца год за годам усё пашыралася. У 1920 годзе—ад жніўня да канца году—было пастаўлена 98 спэтакляў, у 1921—176, у 1922 г.—115.

Да беларускага тэатру, як паміж рабочых, так і паміж сялян па вёсках, была нязвычайна вялікая зацікаўленасьць, досыць толькі бывала выклеіць плякат, што заўтра грае беларуская трупa,—клуб не ўмяшчае жадаючых пабачыць спэтакль. Моладзь бадай што ўся ў тэатры, ідуць і старыя.

Доля трупы да 1925 году была горкая, дапамогі яна ні адкуль ня мела і сама праз сябе цягнулася да жыцця. Адсутнічалі вопраткі, парыкі, бутафорыя, ня было належных дэкарацый, а прыдабыць патрэбную маемасць ня было мажлівасці, бо ня было сродкаў (спэтаклі ставіліся больш дармовыя). Было некалькі спроб адыходзіць за 15—20 вёрст на вёскі, але ўмовы былі настолькі цяжкія (пехатой), што прышлося выбірацца ў вёскі радзей.

У 1923 годзе было пастаўлена 158 спэтакляў, а ў 1924—228.

У 1924 годзе трупа праз вялікую рызыку пачала ўчыняць ад'езды па мястэчках, але, дзякуючы безграшоўю, ад'яжджала мала.

Прыкладны выпадак аднатован, калі працуючы ў той час у тэатры, як артыст, маладняковец Дудар быў камандыраваны ў Пухавічы па справах тэатру і, ня маючы мажлівасці прыехаць з Пухавіч цягніком, прышоў у Менск пехатой (70 вёрст).

Пяхотны спосаб удаваўся трупе заўжды найлепш; зарабіць на падводы не ўдавалася бадай што ніколі, а пехатой прыйсці можна было без перашкоды. Новы Двор за 12 вёрст ад Менску, Самахвалавічы 16 в., Ратамка 12 в., Міхалова 7 в., Сеница 6 в. Каралішчавічы 16 в. і шмат другіх месцаў было, дзе трупа пракладала сьцежкі.

Аднатована здарэнне, калі адзін з работнікаў пайшоў вывешваць плякаты ў м. Самахвалавічы раніцай, а ўвечары ўжо быў у Менску, гэта 32 вярсты.

Бадзёрасць і ахвота жыла ў працаўнікоў тэатру, і праца йшла яшчэ жасьцей.

У 1925 годзе трупа рызыкнула паехаць у вялікае падарожжа—на Мазырскую акругу вясной і на Барысаўскую—улетку. За 4 месяцы працы ўлетку 1925 году трупа праехала коньмі 800 вёрст, абслужыла самых глухіх куткі Мазыршчыны, Барысаўшчыны і часткі Віцебшчыны і Магілёўшчыны.

Спэтаклі даваліся па клюбах, пунях, хатах, а часамі і на вольным паветры.

Памятны спэтакль у 1925 г. ў м. Смалявічы на плошчы пад адкрытым небам, дзе глядачамі былі ўсе, хто хацеў... Раней быў наладжаны невялічкі мітынг, затым спэтакль, беларускія сьпевы і скокі.

На спэтаклях па глухіх вёсках бывалі такія гледачы, якія ніколі ня езьдзілі па чыгунцы і ня бачылі ў вочы яе.

Тэатр на іх рабіў надзвычайнае ўражаньне.

Лягучыя канцэрты даюцца часта сярод вуліцы ў вёсцы, калі трупы накіроўваецца куды па акрузе.

У вандроўным тэатры глядач ня толькі перад сцэнай, але ёсць і на рампе, на суфлёрскай будцы, ззаду, па баках і чужь не на столі. Быў нават і такі выпадак, калі ў м. Стара-Дарогі, дзеля прадукі разабралі частку столі, грамада дзяцей узлезла туды і, лежачы на бруху, глядзела спектакль.

Артыстаў мала дзівяць такія здарэньні, калі ў яго на сцэне тут-жа сядзяць пастароньнія людзі, яго ня супыняе, калі і ззаду глядзяць на яго яшчэ сотні галоў.

Глядач таксама мала зважае, калі бачыць, апроч артыста, на сцэне сотні галоў па-за артыстам.

Гэта бывае ня толькі ў мястэчках, гэта бывае і ў гарадох. Было нядаўна ў г. Менску ў клюбе Леніна (Ленінская вул.), калі заля не ўмясьціла натоўпу людзей; жадаючыя пабачыць спектакль высадзілі за кулісамі дзьверы, зайшлі за сукны і адтуль глядзелі.

Ня прыходзіцца дзівіцца, калі часам глядач, сядзячы зусім на рампе, у ног самага артыста, услужліва дастане папяроску і даець, калі гэта патрэбна па п'есе, а ў артыста папяросы няма.

За 1925 год было пастаўлена 232 спектаклі.

1926 год таксама быў патужлівы. Трупы, не дачакаўшыся вясны, зімой працавала ў гор. Чэрвені, а затым, у канцы сакавіка, паехала абслугоўваць Слуцкую акругу.

Улетку, у працягу 4-х месяцаў, трупы працавала ў Бабруйскай, Магілёўскай, Аршанскай, Віцебскай акругах, а затым пад восень перабралася ў Гомельшчыну, дзе працавала да самай зімы, а зімой паехала ў г. Барысаў.

У 1926 годзе праца трупы вялася пераважна паміж фабрычных рабочых, асабліва на Гомельшчыне; за лета і восень было дадзена 120 спектакляў і 25 канцэртаў, а за год 228.

У 1927 годзе з красавіка месяца трупы мае заданьне абслужыць Калінінскую, Гомельскую, Рэчыцкую, Мазырскую і Слуцкую акругі.

З тым самым запалам і бадзёрасцю складае яна на калёсы ўсю сваю маемасьць і зноў у дарогу.

М. І. Волмар

1863 год на Магілёўшчыне

Гісторыя нашага краю і, прыватна, паўстаньне 1863 году яшчэ мала дасьледаваны і вядомы. Як польскія гісторыкі асьвятляюць наша мінулае на свой лад, так і расійскія, працы якіх у большасьці пабудованы па схэме: самаўрадэтва, народнасьці і праваслаўе. Дабрацца-ж да непасрэдных крыніц—архіваў і інш., раскіданых па ўсёй Беларусі і па-за межамі яе, па тых ці іншых умовах, бадай немагчыма. Але ўсё-ж некаторыя хоць вышэйпамянёныя працы больш-менш цікавы для нас сваім фактычным зьместам.

Дакладна ведаць сваё мінулае мы можам толькі тады, калі дасьледуем свае архіўныя фонды і асобныя моманты ў вядомых межах прастору і часу.

К другой палавіне дзевятнаццатага веку і ў Магілёўшчыне выразна выступалі тры грамадзкія сілы: 1) уладары-пань з сродкамі вытворчасці ў руках, 2) падданыя сяляне і 3) расійскі ўрад са сваёй політыкай.

Магілёўскія пань-зямляўласьнікі, з агульнага ліку якіх палякоў і апалчаных было $\frac{3}{4}$, імкнуліся калі не да павялічэньня свайго ўладарства, дык да захаваньня ад яго наступаўшай расійскай вялікадзяржаўнасьці і буржуазіі. Ём патрэбна была свая політычная ўлада, свой рынак, незалежнасьць дзеля падтрыманьня свае эаэномічнае незалежнасьці. Правадыры паўстаньня ў Польшчы, пачынаючы ад эміграцыі і канчаючы варшаўскімі белымі і „чырвонымі“, захоўвалі свае соцыяльна-эаэномічныя мэты паўстаньня, а калі выказвалі, дык вельмі нявыразна. Віленскія-ж белыя, віленскі белы жонд, якому падуладна было паўстаньне ў Магілёўшчыне, вуснамі свайго члена Ал. Аскеркі, аўтара праэкту будучага адміністрацыйнага ладу Польшчы пасля вызваленьня, выразна выказаў, што ён супроць

ня толькі надзялення сямлі зямлёю, але і іх распрыгоньваньня, незалежнасьці. Прычынаю гэтаму было тое, што распрыгоненае сялянства быццам разлайдачыцца, ад чаго падзе земляробства, а значыць, і эаэномічнае становішча Польшчы.

Аскерка-ж Міхась, камісар на Меншчыну і Магілеўшчыну, павінен быў арганізаваць грамадзкія арганізацыі, трымаў сувязь з Менскам, Вільняй, Масквой і Пецяярбургам і ўвесь час разьяжджаў па Меншчыне і Магілеўшчыне.

Бязумоўна, выступіць з такою выразнаю сацыяльна-эаэномічнаю праграмаю віленскі белы жонд прымузіла налічка ў ім сапраўды чырвоных, а далей чырвонага жонду Беларусі з чырвоным дыктатарам Каліноўскім на чале, супроцьставіўшых ім сваю сацыяльна-эаэномічную праграму. Чырвоныя, як выйнікі інтарэсаў сялянства, ня бачылі політычнага вызваленьня свайго народу—сялянства—без вызваленьня эаэномічнага. Эаэномічныя-ж інтарэсы сялянства супроцьсталі панскім: падзел зямлі на тых, хто працуе, поўнае распрыгоньваньне і політычныя правы. Зразумела, што віленскія белыя і чырвоныя не навідзелі адны адных. І калі чырвоныя ў пачатку паўстаньня сыціснуўшы сэрца, дзейнічалі супольна, дык толькі ў імя аб'яднаньня рэвалюцыйных сіл і скарыстаньня сродкаў і зброі белых. А белыя, хоць і мелі перамогу, але лічыліся з сілаю чырвоных і не магі не дапушчаць іх да адпаведнай працы. У гэты час Каліноўскі К. быў прызначан ваенным ваяводаю Горадзенскім, іншыя у другія месцы, а Магілеўскім ваенным ваяводаю быў дэлегаваны таксама адзін з чырвоных—Зьвярждоўскі. Але апошні прыбыў у Магілеўшчыну перад самым паўстаньнем. Другім чырвоным на Магілеўшчыне быў Дымкевіч.

Дымкевіч, родам з Вільні, каля 1858 г. пасяліўся ў м-ку Горках, дзе быў земляробчы інстытут, як быццам дзеля паступленьня ў апошні. У часе свайго вельмі скромнага пражываньня ў Горках Дымкевіч з посьпехам скарыстаў *усеаажлівыя* сродкі *аганізацыі*: адчыніў народнае навучаньне, распаўсюджаў рэвалюцыйную літаратуру і, пачынаючы з 1861 г., склікаў гаспадарчыя зьезды. Такім чынам, ён з'аганізаваў студэнцтва інстытуту, чыноўніцтва і вакольных земляўласьнікаў. Карыстаўся вялізарнаю папулярнасьцю і пачаў яе заваёўваць нават і сярод сямлі. Можна-б ён, як і Каліноўскі, прахадзіўшы больш году па сёлах і корчмах Віленшчыны і Меншчыны, і перайшоў-бы да

самага важнага—арганізацыі сялянства, але ў самым разгары барацьбы чырвоных і белых у студзені 1863 г. раптоўна памёр.

Для паноў ён быў патрэбен у першую чаргу, як арганізатар інтэлігэнцыі і земляўласнікаў. Раней-жа яго бераглі ад улады рознымі спосабамі: выдавалі за таёмнага наглядчыка за навучаньнем у інстытуце і інш. Як толькі Дымкевіч памёр, яго месца заняў багаты памешчык Цэханавецкі.

Калі, апрача Дымкевіча і Зьвярждоўскага, успомніць Жукоўскага, таварыша апошняга, прыбыўшага адначасна з ім, дык будучь бадай усе вядомыя нам чырвоныя сілы Магілёўшчыны. Яны ня здолелі і ня ўспелі з'арганізаваць сялянства—беларусаў і стаць на чале яго. Ды настрой іх быў менш радыкальны як у Кастуся Каліноўскага.

Сяляне-беларусы, якіх абсалютная большасць у Магілёўшчыне, ніякіх правадыроў з сябе ня высунулі, ніякай эканамічнай, нацыянальнай і політычнай карысці ад паўстання сабе ня бачылі і ўдзелу ў ім не прынялі. Палажэньне 19 лютага 1861 г., распрыгоньваўшае іх, падлівала ў іх спачуваньне да расійцаў. І хоць паны прабавалі загульваць з імі, уцягваць і сялян у паўстаньне, апошнія бачылі ў ім толькі нацыянальна-буржуазны рух, рады былі хоць раз паквітацца з векавымі сваімі прыгнятацелямі і, як убачым, затапілі паўстанчы рух у сваёй краіне. Гэтаму спрыяла і тое, што да 1863 г. сяляне на Магілёўшчыне ня былі яшчэ распрыгонены,—памешчыкі на чале з сваімі міравымі пасрэднікамі ўсялякімі спосабамі стараліся пашкодзіць рэформе і адцягнуць яе. Мураўёў-жа, каб прыцягнуць на свой бок сялянства, у сваіх загадах паказваў сялянам на гэта, часам нацкоўваў сялян на паноў, а часам і раздаваў больш актыўным у прыдушэньні паўстання канфіскаваныя землі паноў. Нацыянальнасьць сялян і паноў была розная: першыя—беларусы, другія—палякі або апалечаныя.

Паны, усе белыя, маніліся аб'яднаць усё насяленьне ў паўстаньне на нацыянальным грунце. Каб гэта і ўдалося ім, яны-б мелі навакол каля 38.000 каталікоў абодвых станаў і ўсіх узростаў на 762.000 беларусаў і 120.000 яўрэяў па тагочаснай Магілёўскай статыстыцы. Ксяндзы ў сваіх 40 прыходах на 11 паветаў Магілёўшчыны стараліся паняцьці „каталік“ і „паляк“ зрабіць сінонімамі. Але, калі з гэтага ліку 38.000 выкінуць жанок, дзяцей і старых, а таксама каталікоў, якія-б, ня гле-

дзячы на ксяндзоўскую агітацыю, палічылі-б сябе беларусамі, дык палякоў у гэтых 38.000 засталася-б вельмі мала дзеля ўдзелу ў паўстаньні. На справе-ж дробная і сярэдняя шляхта, ня бачачы сабе ніякіх выгад ад паўстаньня, адмовілася прыняць у ім удзел, тым больш, што ў 1812 г. паны іх абдуралі абяцанкамі.

Частка яўрэйскага насяленьня пасыўна падтрымоўвала паўстанчы рух, служачы найлепшым сродкам сувязі, дастаўляючы паўстанцам некаторыя прыпасы, але хутка, прадбачыўшы канец паўстаньня, адкаснулася ад яго.

Такім чынам, магілёўскі паўстанчы рух 1863 г. аказаўся ў гушчы сваёй соцыяльна-панскім, аб'ядняўшым у сабе каля 1.000 узброеных чалавек, з мэтай аднавіць Польшчу 1772 г. і вольнасьці паноў і шляхты на іх эаэномічнай можнасьці. Па тагочаснай статыстыцы, арганізаваных узброеных, пачаўшых паўстаньне, было 664 чал. ды каля 150 чал. злавілі, пакуль яны прысталі да аддзелаў.

Трэцяя сіла была прадстаўлена расійскаю часткаю адміністрацыі, земскаю поліцыяй і войскамі.

У той час, як Дымкевіч працаваў у Горках, у Дворжачна-Антушаўскім бедным прыходзе Рагачоўскага пав. на мяжы з Меншчынай арганізацыйную падрыхтоўку паўстаньня вёў малады, багаты і прыгожы ксёндз Багушэвіч, выкліканы сюды з Масквы. Ён таксама зрабіў вельмі пасьпешную прапаганду, але наставіўшая вушы на апошнія здарэньні поліцыя пранюхала і ў студзені 1863 г. саслала Багушэвіча ў сярэднія расійскія губэрні, як ненадзейнага, а ў Дваржачным-Антушава паставіла паўтары роты салдатаў.

Масавы дэманстрацыйны настрой, арганізацыйныя масавыя зьезды, непасрэдная падрыхтоўка да паўстаньня, запас харчоў, зброі і інш. пачаўся з 1862 г. Тады-ж у большасьці былі зроблены і назначэньні белым жондам. Галоўным агэнтам, як мы казалі, быў Аскерка. Кожны павет меў свайго арганізатара. Чудаўскі, памешчык Чэрыкаўскага пав., быў, бадай, галоўным грамадзкім арганізатарам Магілёўскага ваяводзтва. Ён на выданных яму Аскеркам блянках выдаваў назначэньні і, між іншым, у сакавіку 1863 г. назначыў начальнікам м. Горак студэнта Віскоўскага. Памощнікам Чудаўскага быў кандыдат у пасрэднікі Аршанскага пав.—малады памешчык Міткевіч. Ён

трымаў сувязь з Серакоўскім і Зьвярждоўскім да яго прыезду на Магілёўшчыну, загатаўляў зброю і г. д. Організатарамі ў іншых паветах былі таксама памешчыкі, займаўшыя тыя ці іншыя пасады і без пасадак. Ваенным Магілёўскім ваяводаю быў прызначан Зьвярждоўскі. Дзеля кіравання бойкамі ён завербаваў у Ленінградзе паручніка Кастуся Жаброўскага і падпаручнікаў: Антона Алэндзкага і Станіслава Дзержаноўскага, назначыў іх палкоўнікамі і даў мажлівасьць выехаць на месца паўстаньня, куды яны і прыбылі некалькімі днямі пазьней Зьвярждоўскага. Сам жа ён прыбыў у Магілёўшчыну 12 красавіка 1863 году.

Прыезд Зьвярждоўскага ў Аршаншчыну да Міткевіча і афіцэраў у свае месцы яшчэ больш ажывіў прадпаўстанчы рух. Паны аддавалі Зьвярждоўскаму пашану, падаравалі золатам шыты кунтуш і г. д. Але, як сьведчыць сьледчая камісія, Зьвярждоўскі заўсёды трымаў сябе скромна, хадзіў у формным сурдуце, а ня ў кунтушы і г. д. На апошніх зьездах абгаварваўся агульны плян паўстаньня белага жонду на Магілёўшчыне, організацыйная праца і інш. Тут было мала самых цывярозных людзей паўстаньня чырвоных, і многае здавалася паном у ружовым асьвятленьні. Аб сялянстве яны бадай і не непакоіліся.

Згодна пляну белага жонду Беларусі, Зьвярждоўскі павінен быў аб'яднаць паўстанчыя сілы Магілёўшчыны, захапіць м. Горкі, пасіліць свой аддзел студэнтамі Земляробчага Інстытуту, заўладаць Магілёўскім артылерыйскім паркам і пайсьці ў расійскія губэрні падымаць там паўстаньне. На месцы згадзіліся на тым, што трэба перш-на-перш выклікаць рэзкія здарэньні, якія-б заявілі, што далёкая Магілёўшчына, на мяжы Польшчы 1772 г., падняла паўстаньне. Потым адначасна падняць паўстаньне ў розных месцах, дэарганізаваць адміністрацыю, узбунтаваць і ўзброіць насяленьне, скарыстаўшы малы лік войска, затуманіць адміністрацыю—куды яго пасылаць, і заўладаць батарэямі на паветах. Потым заўладаць Магілёвам і ў самым разгары паўстаньня далучыцца да паўстаўшай Меншчыны і Віленшчыны. Дзеля гэтага пастаноўлена было арганізаваць 6 вайсковых аддзелаў.

Дзеля таго, што поліцыя 14 красавіка наказала сачыць за палякамі і асабліва 21 красавіка, паўстанцы павінны былі

выехаць з дамоў і быць на мясцох збору 22 красавіка, 23 сформіравацца і 24 пачаць ва ўсіх канцох Магілеўшчыны паўстаньне. У пачатку так яно і пашло. 21 красавіка ва ўсіх маёнтках ішлі зборы быццам на паляваньне.

23 красавіка пачалося паўстаньне. Зьвярждоўскі са сваім аддзелам забраў Горкі; але не спаткаў дапамогі сялянства, якое пачало актыўную дапамогу ўрадавым войскам і поліцыі. Гэта прымусіла яго пакінуць Горкі. Іншыя аддзелы былі разьбіты або пералоўлены. Ня гледзячы на тое, што Зьвярждоўскі стараўся перацягнуць на свой бок сялянства, чытаючы сялянам маніфэсты Каліноўскага аб зямлі, аб яе адваяваньні і г. д., гэтае нез'агітаванае раней сялянства не магло адразу пабачыць падзелу руху на белы і чырвоны, часовага супрацоўніцтва, а потым патрэбы барацьбы за свае, сялянскія інтарэсы. Наадварот, сялянства бачыла сваіх паўстаўшых паноў, у гушчы сваёй, нават асабліва не хаваўшых сваіх інтарэсаў. У паўстаньне сялянства ня ішло, а і надалей дапамагала ўраду, квітаючыся са сваімі векавымі прыгнятацелямі.

Такім чынам, хоць агент жонду Аскерка і знаў усе распараджэньні ўраду і паведамляў паўстанцаў, але пры загадах ураду насяленьню і, наогул, пры адносінах сялянства, рух мусіў скончыцца. Аскерка і Зьвярждоўскі выехалі да Вільні. К 1-му мая паўстаньня на Магілеўшчыне ня было.

Бязумоўна, ні ўсе загады ўраду Мураўёўскага кірунку, ні провокацыя паўстаньня, ні малачысленыя войскі Магілеўшчыны не змаглі-б так хутка задушыць паўстаньне, каб яму супроць ня стала непадрыхтованае сялянства, якое да таго ня мела сваіх уласных кіраўнікоў.

Л. Барысаўскі

Ангельскі імперыялізм на раздарожжы

Агульнае становішча Англіі ў працягу мінулага 1926 г. рэзка разьмяркоўваецца на два этапы. У працягу першага паўгодзьдзя, з кастрычніка 1926 г. да красавіка 1927 г., мы адзначаем яскрава выяўленае палепшаньне гаспадарчай кон'юнктуры Англіі. Пасьля цяжкага фінансавага крызысу, як Англія перажывала ўвосень і ўлетку 1925 г., яна ў першую палову 1925-26 гаспадарчага году пачала паляпшаць сваю гаспадарку. Але палепшаньне ўмоў збыту, якое выявілася ў працягу 1925-26 г. г., у апошні час усё-ж аказалася невыстарадальным ад таго, каб пазбавіць Англію ад гэтакага вялізнага прамысловага канфлікту, які паралізаваў усю ангельскую гаспадарку ў 1926 г.

Гістарычнае значэньне ўсеагульнай забастоўкі вуглякопаў заключаецца ў тым, што, па сутнасьці сваёй, яна вызначае новы этап у разьвіцьці ангельскай гаспадаркі. Гэты новы этап павінен быць характарызаваны, як гэтыя абвастрэньні клясвай барацьбы.

Зьмяншэньне ангельскага экспарту пад уплывам індустрыялізацыі заакеанскіх аграрных краін, а таксама і асобных умоваў, у якіх знаходзіцца СССР, і абвастрэньне конкурэнцый нямецкай паўночна-амэрынскай і японскай прамысловасьці знаходзіць сваё адпаведнае адбіцьцё ў гаспадарчым балянсе краіны, у памяншэньні ўнутранага спажываньня імпартных тавараў.

Гэтае пытаньне, якое больш усяго зараз хвалюе буржуазную і консэрватыўную Англію, шукае свайго вырашэньня, за кошт каго гэтая задача павінна быць вырашана: ці за кошт памяншэньня заробтнай платы рабочых, ці за кошт паляпшэньня тэхнікі вытворчасці. Як вядома, першая фаза барацьбы (вугальная забастоўка) закончылася перамогай буржуазіі. Разьбітыя вуглякопы згадзіліся на ўмовы эксплёатараў. Але ці

можна гэтую перамогу расцэньваць як радыкальную перамогу капіталістаў? Ні ў якім разе. Чаму?

Эканомічныя моманты, якія вызначылі крызыс пасля-ваеннай гаспадаркі ва ўсёй Эўропе, па некаторых спэцыфічных умовах асабліва балюча і востра закранулі Англію. Паніжэньнем зарплаты рабочых тут не паправіш. „Праклятыя пытаньні“ ангельскай эканомікі застаюцца гэткімі-ж і пасля „перамогі“ над вуглякопамі, яны ня страцілі сваёй вострасьці і нявырашанай праблематычнасьці. Апроч таго, што рынкі наогул вузкімі зрабіліся для ўвозу тавараў, дык яны яшчэ захоплены больш арганізаванымі і вытворча мацнейшымі конкурэнтамі, якіх цяжка выціснуць.

Няўхільнае ўзрастаньне пасыўнасьці ангельскага гандлёвага балянсу, у той час, як экспарт не павялічваецца, павінна раней ці пазьней пацягнуць за сабой скарачэньне альбо поўнае зьнішчэньне вольных лішак нацыянальнага наапаўненьня, якія ў далейшым могуць быць выкарыстанымі для новага прамысловага будаўніцтва. Пры сучасных умовах гэта няўхільна павінна прывесць да пераводу капіталаў сусьветнага рынку ў Злучаныя Штаты, да падзеньня Лёндону, як сусьветнага фінансавага цэнтру, і да пагаршэньня крэдытных умоў ангельскай прамысловасьці.

Асобы выхад з стварыўшагася становішча, магчымы пры ўмовах радыкальнай тэхнічнай рэарганізацыі прамысловасьці,— стварэньне новых форм вытворчых арганізацый.

Калі разгледзім лічбовыя даныя разьвіцьця ангельскай гаспадаркі, дык мы ўбачым наступны малюнак (глядзі на 90 стар.).

Паказаныя лічбы сьведчаць аб тым, што 1925 г. быў годам вялізарнага заняпаду ангельскай прамысловасьці і ўсёй народнай гаспадаркі, які будзе адчувацца досыць доўга. Гэты крызыс тым больш страшэнны, што цэлы шэраг галін ангельскай прамысловасьці яшчэ не дасягнуў даваеннага ўзроўню 1913 году, а сучасны крызыс гэты ўзровень адцягвае на шмат гадоў назад.

Яшчэ больш відавочным будуць лічбы, характарызуючыя 1926 г. па кварталах. Індэкс прадукцыі буйнай прамысловасьці, які ў першыя тры месяцы 1926 г. складаў—90,8 проц. даваеннага ўзроўню, складаў ўжо ў другія тры месяцы 629 проц., а ў трэція—ужо толькі 49 проц. Здабыча вугля ў першыя тры

Асноўныя паказальнікі народнай гаспадаркі Англіі

Месячныя, сярэднія

	1913	1922	1923	1924	1925
	год	год	год	год	год
1. Індэкс прадукцыі буйнай прамысловасці (7 галін) .	100	80,9	88,8	99,9	87,2
2. Эдабыча вугля (у тыс. мэт. тон)	24.336	21.133	23.450	22.646	20.694
3. Выплаўка чыгуна (у тыс. мэт. тон)	869	415	630	620	528
4. Выплаўка сталі (у тыс. мэт. тон)	649	494	718	696	626
5. Экспорт тканіны (у млн. кв. мэтраў)	—	291,8	288,5	309,7	308,9
6. Тонаж, які будзецца (у тыс. бруто тон)	1.957	1.469	1.395	1.297	885
7. Оптавы індэкс	100	146	152	158	165
8. Імпорт (млн. фунт. ст.)	54,9	68,3	76,6	86,1	96,6
9. Экспорт („ „ „)	43,8	54,6	60,1	60,6	63,9
10. Эмісія каштоўн. папер (у млн. дол.)	100,7	215,7	109,0	89,3	137,9
11. У тым ліку замежная (у млн. дол.)	80,1	54,1	49,6	49,9	39,8
12. Лік беспрацоўных (у процантах сярод застрахованых)	—	14,0	11,6	10,3	11,3

месяцы складала 22.610 тысяч тон, у другія 7.760 тысяч тон, а ў трэція ўжо толькі 2.630 тысяч тон. Плаўка чыгуна складала 543 тысячы тон—222 т. т. і 15 т. т. Плаўка сталі 719 т. т.—251 т. т.—61 т. т.

Тут мы бачым, што забастоўка вуглякопаў ударыла ня толькі па вугальнай прамысловасці, але ў значнай меры ўдарыла па ўсёй гаспадарцы. Англія прымушана спыніць экспарт і займацца шырокім увозам тавараў, неабходных для ўнутранага спажывання. Зразумела, што гэта адразу пачынае адчувацца ў замежна-гандлёвым баянсе, які робіцца дэфіцытным.

Уся сума страты, якую ангельская гаспадарка панесла ад забастоўкі, разлічваецца рознымі органамі ад 250 до 700 міліёнаў фунтаў стэрлінгаў, г. зн. ад $2\frac{1}{2}$ да 7 міліярдаў рублёў. Калі нават прыняць першую лічбу, дык і тое, прыймаючы пад увагу, што народны прыбытак Англіі складае ў апошнія часы каля чатырох міліярдаў фунтаў у год, дык за сем месяцаў забастоўкі было страчана ня менш 15 проц. усяго народнага прыбытку. Гадавая прадукцыя прамысловасьці зьніжаецца ад 28 проц. даваеннай нормы ў 1924-25 г. да 73 проц. у 1925-26 г. Больш усяго пацярпелі мэталюргічная, мэталаапрацоўчая і судабудаўнічая галіны прамысловасьці, для якіх вугаль мае першараднае значэньне. Галіны лёгкай індустрыі—тэкстыльная і харчовая прамысловасьці, гарбарні, хоць і зьнізілі прадукцыю, але значна менш.

Становішча Англіі яшчэ больш пагаршаецца тым, што політычныя абставіны складаліся для яе вельмі нядобра. У той час, як Польшча ў час забастоўкі палепшыла сваё гаспадарчае становішча ўвозам вугля ў Англію, Нямецчына запаўняла вуглем тыя рынкі, якія раней мела Англія. Англіі зараз не патрэбен польскі вугаль і польская прамысловасьць, якая свае справы палепшыла ў часе забастоўкі, зноў перажывае эканомічны крызіс, а Англіі зараз прыходзіцца весці барацьбу з Нямецчынай за адваяваньне страчаных рынкаў. Яшчэ больш становішча абвострываецца тым, што рэвалюцыйны рух у Кітаі ўсё больш выганяе ангельскі гандаль з Кітаю, дзе ён займаў вельмі пачэснае месца. Амэрыка таму і не падтрымлівае актыўна Англію ў Кітаі, бо не ў яе інтарэсах, каб Англія засталася панаваць у Кітаі. У барацьбе Кітаю з Англіяй Амэрыка хоча застацца пераможцам, бо яна з вялікім задавальненьнем заняла-б месца Англіі ў Кітаі.

Бліжэйшы пэрыяд будзе парой напружанай і ўпартай барацьбы за адваяваньне часова страчаных рынкаў, а таксама дзеля абароны супроць конкурэнцыі Злучаных Штатаў, Нямецчыны і Японіі на рынках Далёкага Усходу і Паўднёвай Амэрыкі.

Дрэнным сымптомам для Англіі зьяўляюцца яе ўзаемаадносіны са сваімі домініёнамі. Аналіз гэтых ўзаемаадносін пераконвае нас у тым, што ў той час, як Вялікабрытанія

імкнецца ўтрымаць домініёны і політычна і эканомічна, як колёніі, апошнія, наадварот, імкнуцца ад гэтага вызваліцца: альбо цягнуцца да Злучаных Штатаў, альбо хочуць дамагчыся поўнай самастойнасці.

Факт далучэння домініёнаў да Злучаных Штатаў даўно адбыўся-б, калі-б замежная політыка Злучаных Штатаў ў значнай частцы не перашкаджала гэтаму. Злучаныя Штаты аб'ектыўна ва ўсіх адносінах яшчэ не падрыхтаваны да сваёй новай ролі—гегемонам над усім сьветам, яны яшчэ ня могуць рызыкаваць канфліктам з Вялікабрытаніяй, і таму яе політыка—затрымліваць гэтае аддзяленьне, але адначасова Злучаныя Штаты імкнуцца ўсё больш уцягваць гэтыя домініёны пад свой эканомічны і політычны ўплыў.

Гэта ужо часткова выявілася на імперскай канфэрэнцыі. Пры агульнай тэндэнцыі буйнейшых брытанскіх домініёнаў аддзяліцца ад Брытанскай імперыі, тыя з іх, якія так ці інакш знаходзяцца пад уплывам Злучаных Штатаў, фактычна ўжо зараз эканомічна і політычна больш звязаны з апошнімі, чым з Брытанскай імперыяй, пры чым гэтая сувязь усё больш шырыцца і мацнее. Гэты факт зазначае на вялікі крызыс, які пагражае самаму існаваньню Брытанскай імперыі; гэтага крызысу Англіі ніяк ня ўдасца абмінуць, калі Амэрыка будзе гатова да ролі сусьветнага гегемона.

Разглядаючы эканомічнае становішча Англіі, нельга абмінуць тое вялікае беспрацоўе, якое за ўвесь час з пачатку вайны стаіць у Англіі вельмі востра. Галоўнае, што выклікае беспрацоўе—гэта заняпад экспарту ў звязку з абядненьнем Эўропы і індустрыялізацыяй аграрных краін. Калі да вайны процант беспрацоўных сярод членаў профсаюзаў у Англіі складаў толькі 2,1 проц., дык у 25 г. гэты процант складаў 10,5, а ў 26 г.—ужо 12,2. Зарэгістраваных на біржах працы ў 25 г. было 1.288 тыс., а ў 26 г.—1.423 тыс. Гэтыя лічбы вельмі недакладныя, бо мы тут ня маем усіх беспрацоўных, а таксама тых, што працуюць пры скарачаным рабочым тыдні. Звычайна, калі кон'юнктура рынку пагоршваецца, прадпрыемцы ня зусім звальняюць рабочых, а памяншаюць прадукцыю мэтодам скарачэння рабочага тыдню, захоўваючы рабочую сілу, галоўным чынам, больш кваліфікаваную. Толькі пры зацяжным характары

крызысу прадпрыемцы звальняюць рабочых. У мінулым 1926 г. беспрацоўе было ў $2\frac{1}{2}$ разы вастрэй, чым у даваенныя гады, і складала 5 проц. усіх працуючых рабочых.

Для барацьбы з гэтак узросшым соцыяльным няшчасцем у Англіі ўжываліся вельмі слабыя меры. Сапраўдным аблягчэннем беспрацоўя было-б пашырэнне замежных рынкаў, методам паніжэння сабекошту тавараў. Але, пры існуючай дзяржаўнай сыстэме ў Англіі, прадпрыемцы бачаць магчымасць удзешаўлення тавараў не ў рацыяналізацыі вытворчасці, а ў зніжэнні зароботнай платы і павялічэнні рабочага дня. Зразумела, што гэта прыводзіць толькі да абвастрэння соцыяльных канфліктаў і вядзе эканомічны дабрабыт Англіі да яшчэ большага заняпаду.

Разрыў дыплёматычных і гандлёвых зносін з СССР павінен яшчэ больш пагоршыць эканомічнае становішча Англіі. У барацьбе за кітайскі рынак Англія траціць наш савецкі рынак. Кітай, які ўсё больш вызваляецца ад ангельскай апекі, усімі мерамі будзе імкнуцца, індустрыялізуючы сваю краіну, пазбавіцца ад ангельскіх тавараў. Вызвалены Кітай будзе гандляваць з тым, з кім ён захоча, а гэта значыць, што разрыў з СССР Англію ня выратуе ад страты гэтых рынкаў.

СССР, які разгарнуў шырокую праграму будаўніцтва, увозіў і яшчэ-б больш пашыраў увоз тавараў, поўфабрыкатаў і гатовых машын з Англіі, калі-б гэтаму ня было перашкод з боку цвёрдалобых політыкаў Англіі. За ўвесь 1924-25 г. мы ўвезлі з Англіі тавараў на 108 млн. руб., у 1925-26 г.— на 126 млн. р., а за першае паўгодзьдзе мінулага году на 48 з паловай млн. руб. Наш гандаль з Англіяй меў тэндэнцыю больш пашырацца, бо якраз напярэдадні разрыву мы меліся падпісаць дагавор з адным банкам, які нам мусіў даць 150 млн. крэдыт. Гандаль СССР з Англіяй значна палепшыў-бы становішча ўсёй Англіі; прамысловыя і гандлёвыя колы Англіі няпрыхільна настроены да разрыву, што лепш усяго сьведчыць аб тым, як гэты разрыў адаб'ецца на гаспадарцы Англіі.

СССР лёгка зможа свае заказы перанесці ў Амэрыку, Нямецкыну і іншыя краіны. Ад разрыву мы мала чаго страцім. Што датычыцца Англіі, то яе становішча куды горш. Шукаючы рынкаў збыту, яна страціла гэтакія вялізны рынак, як СССР. Вынікі гэтай політыкі ў недалёкай будучыне далучы

сябе адчуваць. Англія, шукаючы выйсьця са свайго становішча, уступае з намі ў барацьбу. Мы ўпэўнены, што СССР выйдзе з гэтае бойкі з перамогаю.

Ня першы раз у сваёй гісторыі Англія ўступае ў барацьбу з дзяржавамі, якія стаяць на шляху яе панаваньня над усім сьветам. Шмат разоў яна перамагала: у XIII, XIV і XVII ст. яна зьнішчыла перавагу на моры Гішпаніі і Голяндыі і пазбавіла Францыю значнай часткі яе колёній; у апошній імперыялістычнай вайне яна зламала ўсё больш узрастаўшую магутнасьць Нямеччыны. Але яна цярпела паражэньні, калі выступала супроць рэвалюцыйна-вызваленчага руху іншых краін. Не на жыцьцё, а на сьмерць яна вяла барацьбу з рэвалюцыйнай Францыяй у канцы XVIII веку. Восем год Англія вяла вайну з пастаўшымі супроць яе амэрыканскімі колёніямі, але Злучаныя Штаты Паўночнай Амэрыкі адстаялі сваю незаалежнасьць.

Зараз Англія ўступае ў барацьбу з СССР і праз яго галаву з вызваленым рухам народаў Усходу. І цяпер кансэрватыўны ўрад Англіі кідае пагрозы па адрасу СССР.

Мы ня цьвёрдалобья і ня будзем з гэткай лёгкадумнасьцю адносіцца да факту разрыву дыплёматычных зносінаў. Мы ведаем, што нават нічога нявартыя Джойнсоны Хіксы могуць запаліць сусьветны пажар, у такі час, калі міжнароднае становішча напамінае вялізарны парахавы склеп. Наадварот, іменна безадказнасьць, у шырокім гістарычным сэнсе гэтага слова,—асоб, якія зараз кіруюць Англіяй,—робіць становішча вельмі небясьпечным. Ад ураду, які да ўлады прыйшоў дзякуючы фальшу, які кінуў выклік зьнявагі ангельскаму пролетарыату, які зруйнаваў два кітайскія гарады, можна чакаць ня толькі ўстанаўленьня вострых узаемаадносін з СССР; гэты ўрад будзе таксама імкнуцца, каб сарваць дагаворы і ўзаемаадносіны СССР з іншымі дзяржавамі.

Вось гэтак трэба падыходзіць да разгляду сучаснага, до сьняў складанага становішча. Трэба падкрэсьліць, што далёка не ва ўсіх дзяржавах буржуазныя ўрады такія-ж лёгкадумныя, як ангельскія цьвёрдалобья і, што асабліва важна, што інтарэсы капіталістычных драпежнікаў паміж сабою таксама не супадаюць.

Частка ангельскай буржуазіі добра сабе ўяўляе вастра-ту супярэчнасцяў унутры ангельскага капіталізму. Спалах, які ахапіў буржуазію ў першыя дні забастоўкі, асабліва аб-вострыў імкненне да рознага роду кампромісаў. У выніку гэтага ў першыя дні забастоўкі з'явіўся цэлы шэраг плянаў-праектаў соцыяльнага міру, якія выходзілі, галоўным чынам, ад буржуазных колаў. Гэта момант росквіту ідэалізацыі Амэрыкі і імкненне вырашыць соцыяльныя супярэчнасці Англіі па амэрыканскаму тыпу.

Гэты шквал праектаў пасля сябе не пакінуў ніякіх сля-доў. Больш таго: вельмі хутка ён спасаваў перад контр-тэндэн-цыяй. Па меры таго, як зацягнуўшаяся забастоўка вуглякопаў пачала паказываць, што шансы гарнякоў на перамогу ўсё больш падаюць, буржуазія, альбо ва ўсякім выпадку буйная частка яе, пачала разумець факт здабытай перамогі, слабасць, якую ў рашучы момант выказалі арганізацыі рабочае клясы, і, галоўнае, што далейшае аслабленне профэсійных аргані-зацый забяспечвае ад паўтарэння ўсеагульнай забастоўкі ў бліжэйшыя часы. Вызваліўшыся ад гэтага сполаху, буржуазія дала волю свайму другому натуральнаму імкненню: замацаваць здабытую перамогу. Страціўшы ў буржуазіі глебу для сваёй соцыяльна-крымінальнай політыкі, Бальдвін, нарэшце, прыму-шан капітуліраваць і ў асноўным пытанні аб законадаўстве супроць профсаюзаў, якое зараз робіцца вузлавым, рашаючым і сымбалічным. Яшчэ ў кастрычніку 1926 г., на зьездзе кон-сэрватыўнай партыі ў Скарборо, Бальдвін яшчэ прабуе аказ-ваць нейкае супраціўленне сваёй партыі ў гэтым пытанні. У лістападзе ён канчаткова капітуліруе, хоць ўсё яшчэ робіць спробы выратаваць, што яшчэ магчыма ад занадта цвёрда-лобых сваіх колегаў па габінэту і партыі.

Бальдвін адступіў не таму, што партыйная дысцыпліна яго прымушала, а таму, што прамыслоўцы аказвалі вялізны націск на яго. Дырэктар шэрагу чыгунак і электрычных ком-паній Дудлі Дукера на пасяджэнні Мідленцкай арганізацыі нацыянальнага саюзу фабрыкантаў, патрабуючы, каб адразу быў прыняты закон супроць профсаюзаў, зазначыў, што, калі ўрад будзе ў гэтым пытанні марудзіць, тады ён адразу будзе скінуты. Зразумела, што гэтакія заявы мелі вель-мі моцны ўплыў на ўрад, які хутка законапраект зацвердзіў

Буржуазія была-б значна больш рэакцыйнай да пролетарыяту, калі-б яна ня пужалася, што ўсе праводзімыя мерапрыемствы могуць даць адваротныя вынікі. „Таймс“ і лібэральны друк Англіі пішуць, што выкарыстаць цяперашні момант часовага аслаблення руху для прыняцця супроць яго законадаўчых мер, значыць узмацніць у вялізарнай меры баявы дух пролетарыяту ў будучыне і пакінуць усякія надзеі на магчымасць згоды з рабочаю клясай калі-небудзь у далейшым. Як кажуць: і хочацца і колецца... Трусельная буржуазія шукае выхад са свайго ўнутранага становішча ў „бліскучых“ операцыях на замежных справах.

Наскок Чжан-Цзо-Лінаўскіх бандытаў на наша пасольства ў Пэкіне, бандыцкі напад поліцыі „Яго Вялічства“ на гандлёвае прадстаўніцтва ў Лёндане і цэлы шэраг іншых падзей,— усе яны зьяўляюцца часткай агульнага пляну ангельскай буржуазіі, каб аслабіць рабочую клясу Англіі, пазбавіць яе абароназдольнасці, а таксама знішчыць свайго галоўнага ворага СССР, які быццам зьяўляецца вінаватым ва ўсіх няшчасцях Англіі, ангельскага гандлю і ангельскага аўторытэту.

На фоне гэтага, што ўяўляе сабой напад на нашыя гандлёвыя ўстановы ў Англіі? Па думцы консерватыўнага друку Англіі, увесь гэты наскок зьяўляецца нейкім дэтэктывным (крымінальным) романам. Роман, трэба сказаць, вельмі бяздарны, бо аўтарам яго зьяўляецца дурнейшы са ўсіх членаў ангельскага кабінэту—міністр Дж. Хікс. Аўтар роману адначасова зьяўляецца і яго гэроем роману. Бо ўся гісторыя наскоку гэта—апавяданьне аб слаўных „подвігах“, мудрасьці і дэнабачнасці новага Шэрлока Холмса, які зараз зьяўляецца міністрам унутраных спраў ураду каралеўскай кароны. Фабула гэтага роману прыблізна вось якая: страшэнная бальшавіцкая арганізацыя паставіла сабе мэтай нізрынуць існуючы ў Англіі дзяржаўны лад. Штаб-кватэра гэтай арганізацыі знаходзіцца ў памяшканнях Аркоса і гандлёвага прадстаўніцтва. Адсюль па ўсяму сьвету распаўсюджаўся вялічэзны заговор. Гэта арганізацыя для дасягнення патрэбных ёй мэтай ня спынялася ні перад якімі сродкамі. Праз сваіх агентаў яна ўкрала нейкі вельмі важны ангельскі дзяржаўны дакумэнт. Вынікі страты гэтага дакумэнту маглі быць вельмі страшэннымі. Але недарма абарона парадку і спакою ў Англіі знаходзіцца ў ру-

ках гэткага дальнабачнага містэра Хікса. Ён адразу ўгадаў, што гэты дакумэнт знаходзіцца ў Аркосе, куды яго даставіў адзін з сяброў гэтай злачыннай асоцыяцыі.

Хікс ня толькі дальнабачны, але і вельмі рашучы ў сваіх дзеях. Ён адразу пасылае сваіх верных полісмэнаў знайсці гэты дакумэнт. Справа ідзе аб тым, каб выратаваць капіталістычную Англію, і таму Хікс ня можа спыніцца перад гэткімі „дробязямі“, як дыплёматычная недатыкальнасць памяшкання, якое займаецца чужаземным гандлёвым агэнцтвам. Зараз мы ведаем „са слоў“ міністра Хікса, што вобыск быў учынен у поўнай адпаведнасці з тымі паўнамоцтвамі, якія былі вызначаны ў ордэры. Гэта добра ведаць, што з дазволу ўраду ламаліся шафы, сталы, сэйфы, зьбіваліся супрацоўнікі нашых устаноў, мужчыны-полісмэны абысківалі жанчын-супрацоўніц і г. д. Мы зараз ведаем, што гэта па загаду ўраду поліцыя прыняла ўсе захады да таго, каб ня было ніякіх сьведак пры вобыску.

Але ўсё-ж гэты мітычны дакумэнт ня быў знойдзены. Гэта спачатку крыху незразумела, бо пры тых умовах, пры якіх адбываўся вобыск, поліцыя мела поўную магчымасць знайсці ўсё, што ёй патрэбна было. Трэба думаць, што аб тым, каб знайсці гэты дакумэнт поліцыя і не паклапацілася. Падрабіць фальшывыя савецкія дакумэнты рэч не цяжкая. Але падрабіць гэткі дакумэнт, нібы, выкрадзены ад агельскага ўраду і які, нібы, хавае вельмі важную дзяржаўную тайну,—гэта крыху цяжэй. Спрабуйце вось выдумаць гэткую „важную“ дзяржаўную тайну, якая-б ня была ня „важнай“, не „дзяржаўнай“, ня „тайнай“, але адначасова была-б гэткай. Тут не дапамогуць нават вынаходчыя здольнасці містэра Хікса. Зразумеўшы нялоўкае становішча, у якім апыніўся Хікс, Бальдвін, выступаючы ў чацьвер з заявай адносна пастановы ўраду парваць з намі адносіны, адкінуў у бок усе жарты адносна гэтага дакумэнту; нават, больш таго, ня прывёў у прыклад ніводнага дакумэнту з папер, адабраных у гандлёвым прадстаўніцтве, а тлумачыў разрыў нейкімі дакумэнтамі, выкрадзенымі ангельскімі агентамі ў нашых установах. Вось табе і тлумачэнні.

Ня толькі гэтага „дакумэнту“, але ніводнай паперкі, якая-б зазначала на анты-ангельскую дзейнасць нашага

навошта наогул патрэбен быў гэты вобыск? Усе дакументы, пра якія гаварыў Бальдвін, усе яны былі ў распараджэнні ангельскага ўраду яшчэ задоўга да вобыску; калі ўраду патрэбны былі падставы для разрыву, дык ён меў гэтыя дакументы раней. Што-ж яму даў вобыск? Вобыск патрэбен быў для таго, каб узняць усю грамадскую думку супроць нашых устаноў у Англіі, каб стварыць варожыя настроі вакол нас, каб загадзя атрымаць ад сваіх выбаршчыкаў згоду на разрыв.

Выступаючы з заявай, што ўрад ухваліў перанесці зацверджанне разрыву на галасаванне ў парламанце, Чэмбэрлен вельмі добра ведаў вынікі гэтага галасавання. Консэрватары ведаюць свайго Бальдвіна, а Бальдвін ведае сваіх консэрватараў. Заява Чэмбэрлена фактычна зьяўляецца зьдзекам нам парламантам, які тры разы патрабаваў тлумачэнні адносна вобыску, але яму ў гэтым было адмоўлена. Парламант, зацвердзіўшы значнай большасцю галасоў консэрватараў і лібэралаў разрыв, адначасова паставіў пад пытанне далейшае існаванне міру ва ўсім сьвеце, а таксама шляхі далейшага развіцця Англіі.

Гісторыя нас вучыць, што ў гэтых сутычках Англія заўжды церпіць вялізарныя паражэнні, паміж тым, як з самага пачатку яна бярэ курс на вельмі сур'ёзную гульню. Зараз кожнаму зразумела, што факт разрыву набліжае момант вайны. Вайна, якая можа здарыцца дзякуючы політыцы ангельскага ўраду, будзе вайной пролетарыату прыгнечаных народаў і нацыі супроць буржуазнага зьдзеку і эксплёатацыі. У гэту вайну будзе ўцягнуты ўвесь сьвет, яна будзе страшэннай па колькасці і катастрофічнай для капіталізму па выніках яе.

Мы зараз ня хочам ваяваць не таму, што ня здольны абараняць свае заваёвы, але таму, што нашы рэзервы ва ўсім сьвеце яшчэ не падасьпелі, што сусветны пролетарыят яшчэ не гатовы ўступіць у барацьбу, у якой ён павінен перамагчы. Гэта дыктуе нам зараз політыку міру, каб, пабудаваўшы сацыялізм у нашай краіне, узмацніўшы сваю абароназдольнасць, быць гатовымі да барацьбы, якая-б нам дала рашучую перамогу.

Гэтым прасякнута ўся наша політыка і гэтка яна ёсць да Англіі і зраз. у час. калі яна павякве нас на вайну

Кнігапіс

Магілёўшчына. Непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства, т. I. Пад кіраўніцтвам і рэдакцыяй А. М. Беларусава. 1-ае выданне акрвыканкому і краязнаўчага т-ва. Магілёў—Беларусь. 1927 год. 172×262 мм. 180 стар. 1.500 экз. Цана 1 руб.

Доўгі час да рэволюцыі Беларусі і беларусы былі толькі аб'ектам даследавання пераважна расійцаў і палякаў. Ня было беларускіх вышэйшых школ і навуковых і краязнаўчых устаноў. З гэтай прычыны я было і мясцовых навуковых сіл.

Выход разглядаемай кніжкі мае большае значэнне для Магілёўшчыны, чым выход першага выдання Расійскай Акадэміі Навук для б. Расіі. Але, ня маючы сталых традыцый краязнаўчае, а таксама выдавецкае, працы, таварыства зрабіла шэраг памылак, якія амаль цалкам залежаць ад рэдакцыі. Справа рэдагавання вельмі цяжкая і адказная. Таму яе арганізацыя трэба аддаваць шмат увагі.

Даны том складаецца з сямёх адзелаў: прыроды, гісторыі, эканомікі, этнографіі, савецкага будаўніцтва і асветы, краязнаўства і бібліяграфіі. У адзеле прыроды знаходзім побач з пра-аю „аб расьліннасці Магілёў-

скай акругі“, інфармацыю аб Магілёўскай даследчай станцыі лекавых раслін і артыкул „Лесное хозяйство Могилевщины“. Змяшчаючы тут артыкул аб гаспадарцы толькі затым, што ён гаворыць аб лесе, можна-б было лёгка даць да знішчэння аддзелу эканомікі. Незразумела, чаму артыкул „Магілёў у прошлым і сучасным“ папаў у аддзел эканомікі, а „Магілёўскае адзяленне дзяржаўнага беларускага музея“ і „Праца Магілёўскай філіі „Маладняк“—у аддзел этнографіі. Артыкул гістарычнага характару „Некаторыя моманты з дарэвалюцыйнае асветы на тэрыторыі сучаснае Магілёўшчыны“ змешчаны ў адзеле савецкага будаўніцтва, а ня гісторыі. Мэтодчны артыкул „Магілёўшчына, як аб'ект краязнаўчага вывучэння“ стаіць побач з хронікай краязнаўства. Гэтых непаразуменьняў можна-б было ўхіліць, калі-б размясціць матэрыял па аддзелах адпаведна дзейнасці таварыства: вынікі навукова-краязнаўчай працы ў культурна-гістарычным, прыродазнаўчым і грамадзка-эканамічным аддзелах, а іншы ў дадатковых: методолёгіі краязнаўства, крыніц па вывучэнню краю (бібліяграфія, дакументы і да т. п.), дзейнасці навукова-

краязнаўчых, грамадзка-культурных і савецкіх інстытудый і арганізацый і, урэшце, хронікі краязнаўчае сеткі Магілёўшчыны

Ёсць непарузуменні і з усякімі вынаскамі і заўвагамі. Так на стар. 59 у вынаскы стаіць: „Глядзі асобны артыкул у зборніку „Магілёўшчына“, заміж простага паказання на адпаведную старонку. Чытач зразу думае, што ёсць яшчэ нейкі другі зборнік „Магілёўшчына“. На стар. 150 пад загалоўкам „Вывучэнне Магілёўшчыны“ пастаўлена: „Кароткі гістарычны нарыс паводле матар’ялаў, зьмешчаных у часопісі „Наш Край“. Няўжо гісторыя краязнаўства і сапраўды вывучаецца па хроніцы „Нашага Краю“, а не па непасрэдных крыніцах? На 101 стар. ёсць падзагалавак: „Нарыс запісання музея супрацоўніка музэю тав. Шашэўскага ў перапрацоўцы А. Б.“, а пад артыкулам стаіць подпіс—Шашэўскі. На іншых ня спыняемся.

Мова зборніка бывае ня зусім гладкая, як, напр.: „Вось ён, у кароткіх рысах, быўшы чэзлы і сьпятрэўшы ў прошлым і стаічы на правільным эканамічным і культурным шляху сучасны наш Магілёў, патрабуючы яшчэ некаторае нашае да яго ўвагі для таго, каб ён, нарэшце, дачакаў свайго належнага адраджэння“ (90) або: „мы лічым, што этнографы, як Раманаў і Шэйн, могуць і павінны быць пераакаштованы і дапоўнены“ (95) і інш. Да рэчы, чаму „Магілёў“, а не „Магілёў“?

Аб друкарскіх памылках не чага і гаварыць—іх багата.

Усё-ж, ня глядзячы на шэраг памылак, выданьне зьяўляецца каштоўным і цікавым па зместу. У дакладнай заметцы Савіча дадзена ботанічнае раёнаваньне сучаснай Магілёўшчыны, якая, па думцы аўтара, складаецца з трох краін. У „Нарысах з мінулага Магілёўшчыны“ апавядаецца пра патрыярхальны перыяд, магілёўскае сярэднявекое, цэхі і купецкія таварыствы, войны 1480—1702 г. г. і адносіны да іх сялянства. Варкалабаўскі летапіс разглядаецца як гістарычны помнік даволі грунтоўна. Але сьвежай і зусім новай зьяўляецца праца „Аб гандлі людзьмі на Магілёўшчыне“, а таксама аб сялянскім руху на Магілёўшчыне ў 1905 годзе. Ня менш цікавы і ўсе артыкулы іншых аддзелаў (слабей аддзел этнографіі), багатыя надзвычайна цікавымі весткамі, якія маглі здабыць толькі мясцовыя працаўнікі.

Выхад у сьвет працы Магілёўскага Акруговага Таварыства Краязнаўства са зьмяшчэннем нават слабейшых прац радавых краязнаўцаў трэба вітаць і пашкадаваць, што іншыя акругі, у якой ня меншыя, а часамі і большыя магчымасьці, яшчэ не падарылі нас у гэтым годзе ніякімі сваімі выданьнямі.

М. Волмар.

Васіль Каваль. Як вясну ў калі. Апавяданьні. Выданьне ЦБ „Маладняк“. Менск 1927 г. стар. 78. Цана 35 к.

Будучына беларускай літаратуры—у мастацкай прозе, якая можа даць больш грунтоўныя і сталыя вузоры мастацкай твор-

часьці. Таму і цяпер мы павінны зьвяртаць найбольшую ўвагу на першыя творы кожнага новага прозаіка і даць гэтым першым творам належную ацэнку, якая так патрэбна пачынаючаму пісьменьніку.

Васіль Каваль ня так даўно зьявіўся на старонках нашых часопісаў, і перад намі толькі першая кніжачка яго твораў. Найбольш грунтоўным у зборніку зьяўляецца апавяданьне „Сяльчане“, якое зьяўляецца і найбольш каштоўным. Каваль—не бытапісец. Ён абеглымі рыскамі ў крышку імпрэсіяністычным адценьні праводзіць перад намі цэлую галэрэю сяльчан, маладых і старых, старанна адцяняючы асаблівасьці кожнага, што надае асаблівай жывасьці выведзеным партрэтамі. Ёсць адзіная сіла, якая зьвязвае гэтых рознастайных знадворку людзей моцным неразрыўным вузлом.

— Ты кажаш—зямля!.. Праўда цягне мяне да яе—да хваробы цягне. Скор—стала быць—аднясуць на могілкі, а вось люблю... Ідзеш гэта па мяжы, тут табе збожжа хіліцца—любасць адна, радасьць нейкая забірае, калі ды гэта ўраджаі...

У В. Кавалю ёсць шмат непасрэднай сьвежасьці, у яго творах пульсуе сапраўднае, непдробленае жыцьцё. Ёсць у Кавалю нахл да філёзофскага заглядаўня ў нетры жыцьця, у сэнс яго, але гэта зусім не аддае тым жыцьцём і жоўцю, якімі вызначаюцца творы некаторых з нашых „кандыдатаў у клясыкі“. Няма гэтага ў Кавалю, бо жыве ў ім сьвежая зем-

ляная сіла, бо моцна ўрос Каваль карэньнямі ў сапраўдную вёску, і прагна цягнуцца маладыя паросткі яго творчасьці да гораду—дзе сіла выразная і нязломная воля.

Ёсць у Кавалю і заганы, якія ў далейшым, бязумоўна, трэба папраўляць. Першая і галоўная з іх—гэта надмерная мясьцінамі лірычная перагружанасьць. Калі гэта патрэбна і зусім на месцы ў апрацаваных Кавалём народных легендах, дык гэта часамі шкодзіць у такіх творах, як „Сяльчане“. Маладому прозаіку варта зьвярнуць болей увагі на разгортваньне сюжэту, на большую тыпізацыю персонажаў сваіх твораў, залішняя лірычнасьць у некаторых мясцох толькі аслабляе іх фарбоўнасьць.

Варта паглыбіць працу над моваю, бо поруч з цікавымі нэватворамі і паветалізмамі, як *абьякавасьць, міжсобя*, мы спатыкаем шмат чысьцейшых русіфізмаў, як *жарабёнак зол* (заместа *злы*), *яр* (заместа *ярына*), расійскіх зваротаў, як *камень а камень* і г. д. Трэба таксама зьвярнуць увагу і на далейшую распрацоўку стылю.

Наогул-жа кніжачка пакідае прыемнае ўражаньне. Аўтар, пры адпаведнай працы над сваімі творамі, можа стаць з часам адным з першарадных прозаікаў.

У віну выдавецтву трэба паставіць нядбайную стылістычную рэдакцыю і некаторыя тэхнічныя недахваткі, якіх лёгка можна было б унікнуць.

Т. Глыбодкі.

Х р о н і к а

* Сёлета ўвосені ў Менску мае быць арганізавана выстаўка экспанатаў хатняга і саматужнага рамяства.

У арганізацыі выстаўкі прымаюць удзел падсэкцыя хатніх раместваў ІБК, ВСНГ, Беларускі коопэрацыйны саматужны саюз і Беларускі дзяржаўны музэй.

* Ёнбелкульт выпусціў 1-шы том Беларускага Архіву, які змяшчае шмат матар'ялаў да тычных гісторыі Магілеўшчыны да 16-17 стагоддзя, розныя акты вялікага княства Беларуска-Літоўскага, розная перапіска Жыгімонта II-га з Янам Хадкевічам і інш.

* Польскі аддзел ІБК выпусціў з друку зборнік матар'ялаў, якія маюць паўстаньне 1863 г. на Меншчыне.

* ІБК набыў у мастака Воўкава партрэт Максіма Багдановіча. Партрэт будзе вывешаны ў вялікай залі ІБК.

* За апошнія два месяцы Вандроўны Тэатр абслужыў Калінінскую акругу. Тэатр наведаў Горкі, Клімавічы, Крычаў, Чэрыкаў, Касцюковічы, Унечу і інш. мясцовасьці. Усяго тэатр паставіў 44 спектаклі. З 15 чэрвеня тэатр пачынае працу ў Гомельскай акрузе. Першая пастаноўка ў Добрушы.

* *Алесь Гурло*—здае у БДВ зборнік новых вершаў „*Зорнасьць*“.

* Народны Камісарыят Асьветы, супольна з ЦК ЛКСМБ, выдае зборнік матар'ялаў да дня вызваленьня Беларусі ад белапалякаў.

У зборніку будзе зьмешчана шмат новых гістарычных матар'ялаў аб вызваленьні БССР ад белапалякаў.

* Ёнбелкульт выпусціў з друку новы зборнік казак Сяржпутоўскага.

* Вышаў з друку першы том збору твораў М. Багдановіча.

Навіны кіно

* Прагледзеўшы фільм „Лясная быль“ па *М. Чароту*, намесьнік фільмавага т-ва Нямеччыны *А. Зымунд* даў такі водгук:

„Сфабрыкаваны праз Белгоскіно фільм, паказваўся, як вядома, у гэтым сцэнарыі даволі часта. Ня глядзячы на тое, што для выяўленьня жыцьця батракоў маёнткаў робіцца вельмі зашмат, я ўсё-ж змушаны сказаць, што выбар матыву праз інсцэнізатары зьяўляецца надта шчаслівым.

Фатаграфія, за выняткам пасабных меяцц,—добрая. Рэжысура мае некаторыя месцы, якія зьяўляюцца першасортнымі. У цэлым мы бачым чыста і ста-

ранна апрацаваны фільм, якім можна павіншаваць.

Калі і ў іншых фільмах Белгоскіно будзе таксама працаваць, дык яно не застанецца бяз пэўных камэрцыйных дасягненняў.

Да канца гэтага году Беларжкіно выпусьціць 2 нацыянальныя беларускія фільмы сваёй вытворчасці, а ўласна— „Кастусь Каліноўскі“ і „Гіры Лекерт“. Работа па зрыхтаваньню гэтых фільм праходзіць вельмі паспешна, карціна „Гіры Лекерт“ зроблена ўжо на 70%.

Для здымкі карціны „Кастусь Каліноўскі“ шыюць спецыяльныя гарнітуры эпохі 1863 г.

У зрыхтаваньні гэтых фільм прымаюць удзел вядомыя артысты былога Александрынскага тэатру Грыгор Ге і Кондрат Якаўлеў.

Фільмы будуць зусім гатовы ў верасні—кастрычніку.

Экспэдыцыя Белгоскіно ў складзе рэжысэра *Петрова Е. С.*, рэжысэра Астроўскага В. А. і апэратара Шлуглейнба, якая прыбыла з Ленінграда ў Менск і прыступіла да зьёмкі фільму „Такая наша Беларусь“. Фільм у мастацкай апавядальнай форме будзе адбываць дасягненьні Беларусі па гаспадарчаму і культурнаму будаўніцтву за час яе існаваньня.

У РСФСР

* Проф. Клейнборт піша вялікую кнігу аб беларускай літаратуры ад 1905 да 1927 году.

* У гэтым годзе Дзярж. Выдавецтва РСФСР пачынае выконваць вялічэзны плян выданьня клясыкаў. Будзе выдадзена да 270 паасобных назваў. Асаблівая ўвага будзе зьвернута на выданьне клясыкаў літаратурна-нац. меншасьцяў. Утворана спецыяльная камісія ў складзе проф. Піксанава, проф. Гросмана, Фрычэ, Гарбова ды інш.

* У хуткім часе маюць прыехаць у СССР чужаземныя пісьменьнікі: О. Флягэрці—удзельнік паўстаньня ў Ірляндыі, блізі да камуністычнай прэсы пісьменьнік Дос Пасос і амэрыканскі пісьменьнік Тэадор Драйзэр.

* Дзярж. Выдавецтва РСФСР выдае збор твораў А. Чапыгіна ў 7 тамох і О. Форш—у 6 тамох. Выдавецтва „Прыбой“ выдае збор твораў К. Федзіна ў 4 тамох.

Савецкая Украіна

* В. Атаманюк падрыхтаваў да друку зборнік вершаў і працуе над перакладамі з Шалом-Алэйхэма, якія выйдучь асобным зборнікам у выданьні ДВУ.

* М. Быкавец, пераклаў на украінскую мову новэлю Э. Бядулі „Ісламбэй“ і апавяданьне Ю. Лявоннага „Выпадак“.

* Д. Загул падрыхтаваў да друку „Вібір німецкіх балад“, які выйдзе ў выданьні літорганізацыі „Західна Украіна“.

* Вышаў з друку першы нумар часопісі „Гарт“, якая зьяўляецца органам Усеукр. суполкі пролетарскіх пісьменьнікаў.

дэлё. Апошні нядаўна напісаў новую п'есу „Прыяцель жанчын“.

* У апошнім нумары часопісі „Рывіста ді летэратурэ славэ“ зьмешчаны артыкул вядомага славянаведа Э. Ляцкага пра Якуба Коласа.

Бэльгія.

* У Бэльгіі зараз адбываецца процэс, аналёгічны беларусізацыі — „флямандызацыя“ краіны. У дзяржаўных і ў навучальных установах замест французскай уведзіцца флямандзкая мова — мова большасці бэльгійскага народу. У звязку з гэтым пачалося адраджэнне флямандзкай літаратуры. У парыскіх выдавецтвах выпушчаны пераклады на французскую мову флямандзкіх пісьменьнікаў Тымэрмана, Сырыель Бюіса, Вэрмэйлена і Морыса Сабб. Нават французская крытыка вельмі добра адзываецца аб творах флямандзкіх пісьменьнікаў.

* У Брусэлі (сталіца Бэльгіі) утварылася літаратурнае групаваньне „Гуманізм“, якое „абараняе ў мастацтве сюррэалізм, а ў політыцы — камунізм“.

Польшча

* Група польскіх маладых пісьменьнікаў збіраецца ўтварыць сваё ўласнае выдавецтва, якое будзе друкаваць толькі творы яго ўдзельнікаў.

* Поэта Немерскі выпускае зборнік поэзіі „Ад'езд“.

* Польскі крытык Тадэуш Лопалеўскі выпускае свой першы роман „Падвойная цень“.

* Вядомы пісьменьнік Серашэўскі рыхтуе цыкл новэляў пад назваю „Далай Лама“.

Баўгарыя

* У апошнім нумары софійскае часопісі „Златарог“ змешчана апавяданьне маладога пісьменьніка Каралійчава „Сонечныя кветкі“.

Кітай

* У Пекіне нядаўна першы раз пастаўлена пьеса Гэтэ „Стэля“ на кітайскай мове. Між іншым гэта пастаноўка цікавая тым, што ў ёй, першы раз у Кітаі, мужчыны і жанчыны разам гралі на сцэне.

Аравія

* У сумежнай з Палясьцінаю Трансіорданіі ўрад назначыў кіраўніком міністэрства выхаваньня поэта Фуада Эль-Каціфа.

Ірляндыя

Да апошняга часу Ірляндыя нічым сябе ў сусьветнай літаратуры ня выявіла. Цяпер яна ўваходзіць у сьвет з романам Джона Джойса „Уліс“. Гэты роман на тысячы старонак апавядае пра адзін дзень у жыцьці Л. Блума і прадстаўляе гэніяльную спробу мікроскопічнага псыхааналізу. Гэтым сваім романам Дж. Джойс адразу заняў месца на Захадзе поруч з Эйнштэйнам і Фрэйдам.

З Ы М Е С Т

	стар.
М. Лынькоў —З мінулых паходаў (<i>апавяданьне</i>)	3
Аркадзь Моркаўка —* * (Пашчапалі ў бойцы...) (<i>верш</i>)	13
Ул. Хадыка —* * (Ў чорных забатсьняў лужын) (<i>верш</i>)	14
Васіль Каваль —Залатыя агні (<i>вершы ў прозе</i>)	15
Н. Вішнеўская —* * (За вакном уночы...) (<i>верш</i>)	23
З. Бандарына —Звоны (<i>верш</i>)	24
Кляшторны —Бачу і чую—чую і бачу (<i>верш</i>)	25
Г. Браская —Над вазэрамі (<i>верш</i>)	27
М. Нікановіч —Залатыя званочкі (<i>апавяданьне</i>)	28
Ўот Ўітмэн —Песня пра вольны шлях (<i>верш</i>)	31
Проф. Н. Ефімаў —Літаратура і клясы	40
М. Касцяровіч —Матар'ялы для вывучэньня Віцебскай краёвай ліга- ратуры і мастацтва	61
Таубэ —Тэатр на калёсах	78
М. І. Вольмар —1863 год на Магілёўшчыне	83
Л. Барысаўскі —Ангельскі імперыялізм на раздарожжы	88
Кніганіс	99
Хроніка	102